

проза

проза

Людміла Рублеўская

...Пераможца – той, хто мае сілу...

Той, хто можа ня толькі ўзьняць на вежы свой
съцяг,

але і збудаваць вакол вежы школы, у якіх вучні
будуць вучыць.узынёслыя вершы пра.гэты съцяг...

Золата забытых магілаў

Паралельны роман

12.

Захад палымнеў, нібыта зямля адмаўлялася больш
усмоктваць пралітую кроў і аддавала яе небу.

Цела было адным вялікім сэрцам, якое білася бо-
лем. Нешта халоднае, чужое сылізганула пад
кашулю... Дотык быў такі гідкі, што крывавы туман
распаўся на асобныя хмаркі, і вар'яцкая пульсацыя
суцішылася. Вінцэс варухнуў непаслухмянай рукой.
Жывы! І, яшчэ да канца не апрытомнёўшы, схапіўся
за тое, што варушылася на грудзях... Нечая рука...
Скрозь чырвань Вінцэс убачыў перакрыўлены
спалохам твар. Потым мільганула нешта бліскучае...
Натрэніраванае цела воя спрацавала амаль механічна,
і вось незнаёмец ужо сам ляжыць, прыціснуты
съмерцю да ралылі, і сталъ цалуе яго сэрца.

Як лёгка ён стаў забіваць...

*Пачатак
раману
читайце
ў №9.*

Вінцэсъ бясьсіла апусьціўся побач, памацаў сваю галаву, што ўсё яшчэ пульсавала болем – нічога страшнага, рана неглыбокая, праста быў аглушаны. Але што хацеў ад яго няўдалы забойша? Не падобны да жаўнер-ра. Вінцэсъ нахіліўся над забітым і скалануўся ад агіды: на нямытай шыі ў таго вісела ўжо са дваццаць нацельных крыжоў, залатых, срэбных, з каштоўнымі камяніямі і са старажытнай эмальлю, з часьцінкамі святых сакрамэнтаў... Марадзёр!

Вінцэсъ пакраталаў свой крыж: на месцы, мярзотнік не пасьпей яго зьняць. Затое забраў залаты гадзіньнік-брэгет, падарунак бацькі. Хлопец, пераадольваючы грабінік-брэгет, вывернуў кішэні грабежніка. Потым старанна абцёр знойдзены гадзіньнік крысом чамаркі, паўстанцкай шэрай сывіткі, нібыта спадзяваўся адцерці нячысты дотык... И толькі цяпер, калі туман канчатковая расьсекаўся, змог агледзеца вакол. У траве — белыя мундзіры ворагаў, заплямленыя чырвоным... Гэтym жа чырвоным пазначаныя шэрыя сывіткі і мундзіры паўстанцаў.

Чым гэтыя людзі адрозніваюцца цяпер? Толькі вопраткай...

Як іх многа... Нібыта спрайдзіўся колішні страшны відзеж.

Вінцэсъ хутчэй адчуў, чым пачуў, тупат капытоў. Усё яшчэ нязграбна рухаючыся, спрабуючы атрасыці з сябе рэшткі туману, адшукаў шаблю, рэвалвер...

— Пан Вінцэсъ!

Струменьчыкі крыві съцякалі па ілбе, перашкаджаючы глядзець. Здаецца, голас Марка?

Вершнік ужо саскочыў з каня і абдышаў Вінцэсъ.

— Як я рады, што Вы жывыя! А ў нас усе пёўныя, што вас забілі. Хадземце, там Вальжына і дзяўчата. Вас перавяжуць...

На полі бойкі рухаліся постасці. Людзі з Вінцэсевага атраду ніколі ня кідалі сваіх параненых і забітых. Вярнуліся і цяпер. На гэты раз удалося пагнаць ворага — але далейшая пагоня была б згубай.

— Колькі мы страдлі?

Марка памаўчаў, потым выціснуў:

— Пятнаццаць... И столькі ж паранена.

Гэта значыць, кожны трэці... Так, далёка тыя часы, калі яны ірваліся ў бітву з усымешкай на вуснах. Сённяня, хутчэй, са съцятымі сківіцамі. Бойка пад Мілавідамі нібыта завяршылася ўдала... Але ваенная перамога — кабета капрызыльная, і скарыстацца з яе прыхільнасці могуць нямногія, багатыя лёсам. И цяпер пераможцы хаваюцца па лясах, як зацкаваныя вайкі, і іх усё меней і меней.

— Пан Вінцэсъ! Трэба сыходзіць — можа зьявіцца новы атрад карнікаў.

— Чакай... Ты ведаеш гэтага? — Вінцэсъ ткнуў нагой цела марадзёра. Марка прыгледзеўся.

— Новы ў нас чалавек. Нібыта бачыў яго з Мартынавымі воямі.

Вінцэсъ дасадліў ўздыхнуў. Прыйкра... Мартын вельмі бярэ да сэрца такія выпадкі. А апошнім часам давялося далучаць да парадзелых атрадаў самых сумнёўных асобаў.

— Давядзеца сказаць Ваўкалаку... Гэты чалавек рабаваў забітых.

— Не атрымаецца сказаць, — Марка хаваў вочы. — Схапілі Ваўкалака. И пана Рагманава таксама. Янук Вараўня забіты...

— Як жа вы дапусьцілі? — схаладнеў Вінцэсъ.

— Ня тут... На дарозе ў Гарнушкі. Атрад самааховы. Мартын не хацеў страляць.

Гэта сапраўды была жахлівая вестка. Новы губернатар, прызначаны замест Назімава, стары бульдог Мураўёў, не абцяжарваў сябе развагамі пра высакароднасць сродкаў. Што такое катаўаныні і шыбеніцы, калі імперыя можа страсціць сілкаванье для аднаго са сваіх бясконца вырастаючых прагных шчупальцаў?

Але найбольшая подласць была — стварэнье атрадаў самааховы. Сялянам раздавалі зброю, каб яны “бараніліся” — змагаліся супраць паўстанцаў. Ім казалі, што гэта гонар, гэта давер цара, які робіць іх роўнымі з панамі, нават вышэй за бязбожных паноў. Давалі трэы дзесяціны зямлі на сям’ю, за схопленага паўстанца — узнагарода. Прыгонныя інсургенты вызваляліся ад паншчыны, панская маёмасць магла стаць іхнай...

Вінцэсь ведаў пра выпадкі, калі сяляне даносілі на сваіх уладальнікаў, якія ня мелі дачыненьня да паўстаньня.

Край гарэў у агні, але гэты агонь выпальваў толькі шаты.

...Каля Ёсевай карчмы, апошняга прытулку інсургентаў, расьлі ліпы і клёны, съветлыя, прыветныя дрэвы. Нікому не патрэбная карчма ля памерлай дарогі — бо дарогі паміраюць гэтак жа, як і людзі. Вінцэсь працягнуў руку праз расчыненае вакно і павітаўся з маладым клёнам, патрымаўшыся за зялёны прахалодны ліст-даланю.

— Распачынаць сутычку ў горадзе, сярод варожага на тоўпу, у прысутнасці тысячы жаўнераў? Вар’яцтва! — гэта ўмяшаўся ў спрэчку, якая вялася ад раніцы, Юзаф.

Вінцэсь адварнуўся ад вакна. Юзаф узрушана хадзіў па пакоі, яшчэ нядаўна застаўленым важкім дубовымі сталамі ды лавамі. На съценах захаваліся галандскія парцалянавыя талеркі з сінім малюнкам па белым — паважныя матроны ў вялізных каптурах, з горамі пірагоў, падобных да падушак, на сподах; барадатыя мужчыны ў паласатых панчохах і драўляных чаравіках, з нязьменнымі трубкамі ў зубах і куфлямі піва... Як гэты сіня-белы съвет не стасаваўся з ружжамі, састаўленымі ў куце ля каміну!

Вінцэсь ведаў, што за дзвіярыма чакаюць рашэнья людзі з Брацтва Ваўка. Іх заставалася занадта мала, таму яны і чакалі.

— І ўсё-ткі я пайду з імі, — Ращынскі быў рашучы. — Мартын заслугоўвае, каб дзеля яго рызыкавалі. Як і іншыя, асуджаныя на страту.

— Ты зноў зъмешваеш асабістae і агульнае, — ваяводскі камісар Кастусь быў ледзь ня ў гневе. — І Мартын — калі б захацеў, мог бы адбіцца. Чаму ня стаў страляць у нягоднікаў?

— Сяляне не вінаватыя, іх падманулі, — ціха прагаварыў Вінцэсь.

— Падманулі! Гэтак усё можна апраўдаць, — нярвова рухаўся па пакоі Кастусь. — Ты ж чую мой “Прыказ да народу зямлі літоўскай і беларускай”? “Міліцыі і каравулаў па сёлах каб ніякіх нідзе не было, бо калі зловяць каго ў каравуле або ў міліцыі, то калі не цяпер, то пазней без агардкі павесяць.”

— Запозна было выдаваць такія загады, — горка сказаў Вінцэсь. — Мы і так у іх вачах — ворагі...

— Прыйнамсі, ты ведаеш, што ня я прычынай таго, што мужыкі не зацікаўлены ў паўстаньні, — у голасе Кастуся Вінцэсю пачулася нязвыклая стома. — Ды што было ўзяць з нашых кіраўнікоў, “белага жон-

ду”, якім больш за чужаземнае ўладаранье рупіць боязь страціць рабоў або тую зямлю, якая і так ім не належыць.

— Беларусь — спрадвечная Польща,— з крыўдай заўважыў Юзаф, зразумеўшы, куды ляціць камень.

— Пачытай пра гэта ў Статуце Вялікага Княства Літоўскага, напісаным на нашай мове. Сядзім на адной патэльні, ды яшчэ высьвятляем, пад каго алею больш налілі. Дурні... — Каставесё нярвовы твар ажно тузануўся ад гневу. — Ведаеш, адкуль пайшло вызначэнне “белыя” для прыхільнікаў арыстакраты? Падчас французскай рэвалюцыі перасталі насыць парыкі. Бо іх належала пасыпать мукою, а дэмакраты ўважалі гэта за грэх, калі ў людзей няма хлеба. Ну а ворагі рэвалюцыі дэманстратыўна ўпрыгожвалі сябе напудранымі штучнымі каўтунамі. Вось і нашы... Лепей галаву мукою пасыплюць, чым музыку галоднаму аддадуць.

Камікар уздзеў на кароткаstryжаныя валасы лёгкую ваўнянью ма-герку.

— Ня будзем рэзаць і вешаць ворагаў і здрайцаў мы — павесяць нас.

— Справядлівасць не прыплывае рэкамі крыві! — выкрыкнуў Юзаф.

— Справядлівасць? — ноздры Каставесё трапяталі, твар пайшоў чырвонымі плямамі. Вінцэсъ нават спалохаўся, што з камікамі надарыцца чарговы нярвовы прыступ. — Вось ты шчыры вернік, Юзаф... Тыдзень таму ў Вільні загадалі съяткаваць дзень нараджэння рускай царыцы і ва ўсіх касыцёлах правесіць імшу за цара. А хто з касыцёлу выходзіў — штраф дзесяць рублёў срэбрам. І служылі, і слухалі... А ўвечары па загадзе ілюмінавалі кожны дом, кожную кватэру... Асабліва сачылі, каб у съяточных агнях былі дамы сем'яў павешаных ды зняволеных інсургентаў. Як, на тваю думку, што горш — шыбеніцы або такое съята? Як на маю думку — дык ня варта нам мігдалы разводзіць. Як яны з намі — так і мы з імі! Ну, добра... Паеду ў лагер Кабылінскага. Удачы!

А потым, калі ўсё было вырашана, маленькі калматы Хатнік, якога былыя гаспадары карчмы забыліся вывезьці з сабой, паклаўшы пад печку лапаць, пачаў асьцярожлівы абыход сваіх уладаньняў. Насьмецілі незнаміцы, нашумелі — шум Хатнік бачыў таксама ў выглядзе съмецьця, неахайнага, раскіданага па падлозе, съценах, столі, як густое павуцінне... Злосіць, боль, нянавісць — усяго было ў тым съмецьці. Вось, зноў балбочуць! Схаваліся ўдвох у прыщемку залы... Хатнік ператварыўся ў маленյкую шэрую павуцінку пад самай стольлю. Але ў словах гэтых людзей не было нянавісці — толькі стома і боль.

— Я разумею — вайна... Але ці можна пагадзіцца з заклікамі Каставеся нікога не шкадаваць? Я — дрэнны жаўнер, так, але ці чуў ты, Вінцэсъ, плёткі пра атрад Міладоўскага?

— Думаю, Юзаф, пра нас усіх рассказываецца шмат крыявых і брудных гісторыяў...

— Не, я ведаю ад чалавека, вартага даверу. Прыйшлі прасіцца ў атрад некалькі маладых хлопцаў. І Каставесё, каб “загартаваць” іх у справе, даручыў ім павесіць селяніна і яго малога сынка. Добра хоць, малому удалося ўцячы...

— Ня веру.

Суразмоўцы памаўчалі. Павуцінка ў куце калыхнулася ад пакуты, што трапяталася ў іх думках.

— Ты расчарараваўся ў нашай справе, Юзаф?

— Я пайду з вамі да канца.

Пакой апусьцеў, і Хатнік змог прадоўжыць сваё падарожжа... І калі б ён мог адчуваць, як чалавек, было б яму вельмі сумна. Старэ будынак, мышы зладзілі ў съценах цэлы горад, і ніхто не прынёс сюды котку...

А ўвечары ўсхваляваны Стась Людвісар папрасіў Вінцэся ад'ехацца да капліцы, што стаяла на скрыжаваньні. Г залатавалосая фея, захутаная ў зялёны плашч, зазірала ў вочы мужчыны, нібыта ў вочы свайго лёсу.

— Бацька адсылае мяне за мяжу, у Швейцарыю. Я сказала, што адна не паеду. І ён дастаў для мяне яшчэ два пашпарты. Адзін — для Станіслава. Другі — для чалавека, які стане маім мужам. Я хачу, каб гэта былі вы. На жаль, па-іншаму не атрымаецца вас вывезыці.

Станіслаў, съведка гаворкі, вымавіў толькі адно:

— Я — з Вінцэсем. Як ён вырашыць.

І Вінцэсь хаваў свой погляд і на ведаў, як адказаць, каб не абразіць. І нязменная мадам Лецьен пагардліва падціскала вусны, відаць, лічачы яго нягоднікам.

А Хрысьціна з усіх сілаў намагалася гаварыць так, каб не гучала просьбай, каб ня страціць вясёлага тону — і ад гэтага было яе невымоўна шкада, бо голас зрывалася ад пакуты.

— Паўстаньне хутка задушаць. Вы ня можаце гэтага не ўсьведамляць. Бацька добра ў такіх справах разъбіраецца. А ён адмовіўся надалей даваць вам гроши. Значыць, упэўнены, што — параза. Лепей часова адступіць, каб пасыля пачаць усё наноў! Я ніколі ня стану вам перашкодай у вашым змаганьні! Мы можам абвянчацца сёння ж у Наўеўскім касцёле. Падумайце, якая рамантычная гісторыя! Проста як у кнігі.

Хрысьціна цераз сілу засымлялася, і Вінцэсь са шкадобай пацалаваў яе дрыжачую руку. Са шкадобай — а яна ж прасіла ня гэтага пачуцьця! Ну чаму, чаму ён павінен слугаваць сэрцам і душою іншай, з вялікімі цёмнымі вачыма і строгімі вуснамі, якая ніколі ня будзе ягонай! Чаму пры адным успаміне пра яе спыняеца сэрца, пры думцы, што яна сядзіць дзесьці каля вакна і ўжо сълёз ня мае, каб плакаць — па бацьку і па тым, іншым, што заслужыў яе каханье?

Ды хіба бывае каханье без надзеі, бяз літасьці?

Бывае... І ў яго, і ў беднай Хрысьціны, прыгожай, разумнай, багатай і добрай...

Мадам Лецьен, сыходзячы за прыгнечанай выхаванкай, прамовіла:

— Месе, я павінна сказаць. Я перажыла рэвалюцыю, і муж мой загінуў на гільяціне. І я бачыла многіх падобных да вас натхнёных юнакоў, і бачыла, як каціліся іх галовы ў кошыкі. Ці вы думаецце, што яны, тыя юнакі, былі менш за вас вартыя шчасыця і перамогі? Сёння вы зрабілі найвялікшае глупства ў сваім жыцці, юнача. І вы, месе Станіслаў, таксама.

Што лепиш — гільяціна або шыбеніца, “мураўёўскі гальштук”?

Пытаньне, вартася блазенскага тэатру.

...Шыбеніцы ўсталявалі на Саборнай плошчы. У гэты час не разважалі пра тое, ці добра караць съмерцию перад храмамі. Галоўнае — застравіць найбольш народу. Загадана было ўсім хадзіць глядзець. Самае горкае — пра гэта неаднойчы з прыкрасыю казаў Юзаф, які асабліва пераймаўся пытаннямі маралі, — народ зьбіраўся б і без загаду. Проста таму, што на падобныя відовішчы людзі прыходзяць заўсёды. Чалавека цягне глядзець на чужую съмерць, на чужыя пакуты — нават калі ён спачувае ахвярам. Цяжка пераадолець спакусу адчуць сябе ў бяспечы на тле нечай пагібелі.

Мяшчукі і жаўнеры, кабеты і дзецы — плошча віравала. Нават купка съляпых лірнікаў у шэрых сывітках, з ablіччамі, на якіх, як на дне высаляга калодзежа, не адбівалася нічога, стаяла ля эшафоту. Небаракі, відаць, патрапілі сюды выпадкова, зацягнутыя людскім вірам.

Сыпануў барабанны пошчак, і натоўп уздыхнуў нібыта на адны грудзі. На гулкія дошкі першым выйшаў высокі шыракаплечы мужчына з доўгімі

чорнымі валасамі, густа перавітymі сівізной. Нейкая кабета віскнула, пабачыўшы страшнае ablіčча асуджанага — глыбокі шнар цягнуўся праз уесь твар. Другі асуджаны выглядаў старэйшым і больш змучаным. Яго вусы, калісці, відаць, бадзёра скіраваныя ў бакі, бясьціла абвіслі, толькі чорныя вочы з-пад сівых брывоў пазіралі цвёрда і ясна. Присуд быў вядомы — дзяржаўныя злачынцы... Дваранін Мартын Саколка і дваранін Вакула Рагманаў... Канфіскацыя маёмы... Пакаранье цераз павешанье...

Асуджаныя ня слухалі слова прысуду. Яны, толькі зъявіліся магчы-масыць, абняліся. Потым высокі, схіліўшы галаву, нібыта папрасіў у ста-рэйшага за нешта прарабачэння. Цікаўнікі, што стаялі бліз эшафоту, праг-на ловячы слова і пагляды съмяротнікаў, улавілі, што гаворка ішла пра нейкую дзяўчыну.

Што адказаў другі, было незразумела, бо да асуджаных падыйшлі жаўнеры і пацягнулі туды, дзе гайдаліся трох вяровачных пятлі. Людзі на плошчы гадалі, каму дастанецца трэцяя? Няўжо на гэты раз шыбеніцы ня хопіць здабычы?

Калі на памост вывелі трэцяга, пачуўся ці то абураны, ці то расчара-раваны гуд. Зразумела, чаму прыпазыніліся — гэты трэці, съветлавалосы доўгі хлопец, быў такі хворы, што сам ня мог ісьці. Яго цягнулі пад рукі двое жаўнераў, і ногі злачынцы, абутия ў скураныя лапці, нязграбна ва-лакліся па дошках, час ад часу намагаючыся зрабіць крок. А расправа над зацкаваным зъверам нецікавая.

Присуд быў таксама кароткі. Селяніна Гаўрылу Чарапавіцкага з вёскі Гарнушкі за ўдзел у бунце пакараць съмерцю праз павешанье.

Зноў загулі барабаны. Залатыя крыжы на царкве і на касыцёле люс-травалі сонечныя промні. А кат узяўся за пятлю...

Съведкі пасылья па-рознаму апісвалі падзеі. Адны казалі, што ўсё па-чалося, калі нехта выстраліў у ката, і той сагнуўся, схапіўшыся за па-раненую руку. Другія казалі, што бойку распачалі съляпяя лірнікі, якія раптоўна зрабіліся відущымі і ўскочылі на памост, спрытна арудуючы сваймі кіямі ў якасці зброі. Нехта з іх, уцякаючы, на разьвітанье правыў па ваўчынаму — і пайшлі чуткі, што гэта былі людзі з Брацтва Ваўка, у існаванье якога мала хто верыў, але ўсе баяліся.

Каму падалося, што наляцела цэляя тысяча інсургентаў, хтосьці казаў пра дзесяць адчайных...

Бунтаўшчыкі разам з вызваленымі паплечнікамі, адстрэльваючыся, адступалі да былога кляштара бернардзінцаў. Некалькі служачых арх-іву, якія месціліся цяпер у гэтых сьценах, ледзь пасыпелі выскачыць — выпаўзьці на вуліцу, і масіўныя дзъверы, аbabітыя бляхай, зробленыя дзьвесіце гадоў таму ў разыліку на аблогу, зачыніліся з глухім грукатам, як вечка труны.

На верхній пляцоўцы вежы можна было спыніцца. Марка Рагманаў нарэшце абняў бацьку. Вінцэсъ зьнясілена апусціў на падлогу Гаўрылу Чарапавіцкага. Той стаіў стогн, але ўпарты не глядзеў у вочы свайму выратаваўцу. І Вінцэсъ ведаў, чаму. Яшчэ падчас уцёкаў, пазнаўшы пана, съветлавалосы Гаўрыла інстынктыўна ірвануўся ўбок, прэч... Але быў занадта слабы.

— Вінцэсъ, яны цягнуць гармату! — пракрычаў ад вакна Стась Люд-вісар. Вінцэсъ не хацеў, каб хлопец ішоў на гэтую съмяротную авантuru — а Стась упёрся... І так яго занадта берагуць! Пойдзе хоць самаволь-на...

Відаць, у магнацкага сына, гэтак жа, як у Вінцэсъ, была непераадоль-

ная патрэба ўвесь час даказваць сваю вартасць сабе самому і іншым. Апошні месяц ён нават абстрыг дагледжаныя пазногі!

Ваўкалак пацёр самлелыя ад вяровак запясці:

— Дайце штуцэр!

Вінцэсъ аднак загадаў:

— Не. Стравяць ёсьць каму. Ты з нас самы дужы, нават паслья вязыніцы. Дапамагай вызваляць выход...

На ніжэйшай пляцоўцы чуўся грукат. Калісьці з гэтай вежы можна было перайсьці на іншую лесьвіцу, унізе якой пачынаўся падземны ход, што зъядноўваў мужчынскі і жаночы кляштары бернардзінцаў. Каб не сур'ёзнасьць становішча, можна было б удосталь паразважаць у духу “Дэкамерону”... Але цяпер жыцьцё дзясятка чалавек залежала ад таго, як хутка яны змогуць разабраць мур, якім яшчэ гадоў сто таму быў закладзены ўваход на лесьвіцу. Другі канец ходу, у рэвалінах былой гаспадарчай пабудовы кляштару, вызвалілі загадзя. А з боку будынку – давялося пакінуць, каб не выклікаць падазрэнняў.

Заставалася спадзявацца, што карнікі ня ведаюць пра таямніцу бернардзінцаў і вераць, што загналі дзёрзкіх нападнікаў у пастку.

Вінцэсъ прыцэліўся ў жаўнера, які скіліўся над пагрозным целам гарматы... Стрэл... Трапны. Няўжо ён, Вінцэсъ, набыў ужо гэтую паскудную абыякавасць да чужога жыцьця і съмерці, якая кідае войска на войска?

Рашчынскі быў добры стралок, пан Вакула Рагманаў – таксама ня з горшых, і жаўнеры да ўваходных дзъяўрэй падыходзіць баяліся. Але ўсё роўна ў кляштар вось-вось маглі ўварвацца.

Між камянёў кладкі, на вузкім выступе пад вакном, расла кволенская бярозка. Але ад яе тонкіх карэнняў, што ніколі не знаходзілі сабе добра га сілкаванья, у магутным муры распаўзalіся трэшчыны. Марка пра-гаварыў, перазараджаючы штуцэр:

— Ці ўяўлялі дойліды, што тут стануць служыць падобныя абедні?

— Знайшоў чаму дзвінца... — горка ўсміхнуўся Вінцэсъ. — У гэтым кляштары французы коней ставілі. А як манаҳаў выганялі яшчэ пры Мікалаі – дык скульптуры праста ў будынку палілі. Кажуць, адна манашка кінулася ў агонь, абняла драўляную выяву Багародзіцы і разам з ёй згарэла. І ўжо расказваюць легенду, нібыта прывід манашкі цяпер тут блукае.

— Цікава, ці будуць расказваць легенды пра нас? – азваўся Стась Людвісар ад суседняга вакна.

— Вядома! Мы ж будзем героямі ў новай вольнай краіне! – аптымістычна заяўі Марка.

— Хлопчыкі!.. — сумна зазначыў пан Вакула. – Рыхтуйцеся да таго, што праз сто гадоў нікто ня ўспомніць вашага сёньняшняга геройства ў гэтай вежы. Магчыма, і вежы самой ня будзе.

— Ну, вы яшчэ скажыце, што нашыя нашчадкі ў гэтым будынку ўчыняць тэатр ды будуць паказваць аперэткі, — запярэчыў Вінцэсъ. — Я можа ж такога быць, каб тыя, хто будзе жыць паслья нас, перасталі цаніць сваю волю! Колькі народу за яе загінула, колькі рознага кшталту суворавы бязвінных тут панішчылі! Не, я не могу паверыць, што гэта забудзецца.

Глухі грукат скалануў вежу. Гарматны стрэл пррабіў вароты. Цяпер заставалася адно – уцякаць.

На шчасце, мур удалося разабраць настолькі, каб мог пралезыці чалавек.

Адзін за адным паўстанцы зынікалі ў чорным правале, але тупат па-

гоні падымайся па вінтавой лесьвіцы. Вінцэсъ, Стасъ, Марка і пан Вакула абринулі ўніз град з куляў, змусіўшы карнікаў адступіць.

Цяпер павінна ўтварыцца зацішша. Ворагі пэўныя, што ўцекачы нікуды не падзенуцца. Навошта ж рызыкаваць ды лезьці пад кулі?

Рашчынскі зайдёды адступаў апошнім.

На гэты раз атрымалася ня так.

Гаўрыла Чарапавіцкі ўжо зусім зьнясілеў, і Вінцэсъ зноў кінуўся дапамагаць яго несьці. Чаму? Ці хацеў, ратуючы забойцу бацькі, пераадолець у сабе нянавісьць, выканайшы бацькаў запавет? Ці спадзяваўся, што ў гэтым зацятым мужыку прачнецца павага і ўдзячнасьць да ягных паноў, што ён усьвядоміць, якую чорную справу ўчыніў?

Апошняе, што Вінцэсъ бачыў, калі азірнуўся назад – Стася Людвіса-ра, які перагнуўся ўніз, страляючы ў некага... І ўпаў сам, пакаціўся па лесьвіцы, па якой ужо ўз্যбягалі ворагі.

А потым, у лесе, паслья шалёнага намёту коней, паслья віншаваньня ў горычы ад усьведамлення стратаў, была Яна... І гарачы шэпат:

— Я ведаю, што вы зрабілі дзеля мяне. Бедны мой хлопчык... Вы трохі спазынлісія нарадзіцца. А Мартын упэўнены, што нарадзіўся зарана... І што рабіць мне? Можа быць, дзесяці вас чакае маладзенская дзяўчынка, падобная да мяне, прызначаная для вас? Калі б я мела два сэрцы...

У вечаровым прыцемку ён адчуў дотык да свае шчакі яе вуснаў – і захацеў памерці, каб гэта засталося апошнім у памяці.

І з усяе моцы намагаўся вычуць нешта большае за ўдзячнасьць.

І міжволі ўспамінаў Хрысьціну і яе брата, такога даверлівага, чыстага, съмешнавата-нязграбнага, якому так і ня стаў цалкам давяраць. І ў галаве круціліся страшныя слова – “прынёс у ахвяру”...

13.

— А, дарагі пляменынічак завітаў! – гарнушкаўскі дзядзька Валянціна, шыракаплечы волат з пшанічнымі вусамі, съпяшаючыся, адчыніў веснічкі. – Які гонар для нас, бедных вяскойцаў!

І магутным ударам у сківіцу адправіў дарагога пляменынічка на зъдзяўбаную курамі траўку.

— Падлаед няшчасны! Добра, што брат мой, Нічыпар, не дажыў, каб пабачыць, як сынок магілы продкаў рабуе!

Наступны ўдар па пляменынічку прадухіліў штурман Сымон, ма-ланкава затрымаўшы дзядзькову руку.

— Спакойна, спакойна... За што вы яго?

— Ды такога забіць мала! – дзядзька сярдзіта тузануўся. – Пусьці... Рукі ў цябе, як абцугі... Гэта ж якое паскудства ўчыніў! – не зважаючы на лаянку абуранай віленскай “уладаркі”, дзядзька зъвярнуўся да Паліны, якая, відаць, з усяе кампаніі выклікала ў яго найбольшы давер. – У мінулым годзе прыслаў гэты... свайго напарніка па фірме. Той дакументы паказаў – пляменынік ваш, кажа, даручыў могілкі абсьледваць. Можа, каму са сваякоў трэба магілку паднавіць. У сябе яго пасялілі, ды яшчэ трох апойкаў, прынялі, як належыць... Паўсюль павадзілі... А ён з камандай, пакуль людзі ў полі былі, надмагільныя пліты, што з касыцёлу ацалелі, павышчагаў са скляпеньня, загрузіў у фуру ды зьвёз. Ды яшчэ з магілы маці нашай, гэтага нягодніка, Валянціна, бабулі, што расыціла яго, помнік прыхапіў, прыгожую такую пліту чорную. Нара-ніцу, як пабачылі, не было куды ад сораму падзецца. Табе што, матэ-рыялу на вашыя вырабы не хапала, каб табе зямля калом стала?

Валянцін, які ўсё яшчэ сядзеў на зямлі, раптам пачаў неяк дзіўна рагатаць. Дзядзька разгублена зірнуў на Сымона і Паліну.

— Можа, я яго замоцна стукнуў?..

Сымон пакруціў галавой.

— Здагадваюся, у чым справа. Думаю, дзядзька, што дарэмна вы свайго пляменыніка вінаваціце...

Ужо ў хаце, за накрытым столом, дзядзька Міхась няёмка крактануў.

— Ну, ты ўжо прабач мяне, Валік. Але ж і сам вінаваты, што з дзярьмом усялякім звязываўся.

— Чалавек не нараджаецца дзярьмом...— ціха прагаварыў Валянцін, гледзячы ў чарку, нібыта ў калодзеж. — Мы ж з дзяцінства сябравалі. Пазнаёмліся, калі мяне з пятага класу забралі ў Рэспубліканскую школу-інтэрнат для адoranых дзяцей. Валянцін Сыцяпко сеў са мной за адну парту. Таксама сірата, з Вушаччыны... Але вясёлы, дасыціны.

— Што, і праўда — гэты паскуднік мастак? — змрочна пацікавіўся Сымон.

— Хацеў, ды ня выйшла...— уздыхнуў Валянцін. — Я паступіў у інстытут на скульптуру. А яго нават у вучэльню не прынялі. Перажываў... Падаўся ў наргас, на бухгалтара, як і Дзіна, дарэчы. Яны аднакурсынікі...

Дзіна незадаволена ўсьміхнулася.

— Што, нерамантычная ў нас прафесія?

— Ну чаго ты? — разгубіўся Валянцін.— Я зусім ня ў крыўду. Вось і Сыцяпко нібыта саромеўся, што ён бухгалтар, а не мастак.

— А чаго тут саромеца? — не ўразумеў дзядзька Міхась.— Самая лепшая праца! У нас калі хто на бухгалтара вывучыцца — ого! Разумнік! Я б сам лепиш не заатэхнікам, а бухгалтарам быў. А мастак — цыху... Прыйяджалі вунь былі ў вёску практиканты з вучэльні. Жыла адна ў нас на кватэры. Блыгаеца са сваёй дошкай па палях, сядзе пры дарозе, малюе пад дажджом, прыйдзе, мокрая, як варона... От работа!

А Паліна змагла толькі аднойчы крадма ад спадарожнікаў ўсьміхнуцца скульптару, якога ёй зноў было невымоўна шкада — што ж гэта за злы геній такі ў яго, нейкі злавесны двайнік? I Валянцін усьміхнуўся ў адказ куточкам роту. Паліну трохі ўсьцешыла, што пасъля ён ня кінуў трывожнага або вінаватага позірку на сваю “уладальницу”. Ну і гульні! Не хапае толькі веера, якім іспанкі падавалі таемныя знакі палкім ідалга.

Праўда, на жаль, на палкага ідалга Валянцін аніяк не падобны.

Вёска Гарнушкі калісьці бачыла лепшыя часы. Мелася школка, амбулаторыя, крама, у якую час ад часу можна было зайсьці... Але палова хатаў пазірала на сьвет съляпымі вачымі забітых вокнаў. За вёскай съятлеў самотны двухпавярховы дом з белай цэглы — чорныя прагалы на месцы выбітых шыбаў надавалі яму падабенства з чэрапам волата. Гадоў пяць таму тут паспрабаваў адзін уязца за фермерства. Ага, як жа... Гарнушкаўцы, ад старшыні да пастуха, ведалі, як належыць ставіцца да “паноў”. То сена ў новасьпечанага фермера згарыць, то авечкі здыхаюць адна за адной немаведама чаго... А як падаткавая інспектыя ўзялася!.. Так і кінуў небарака гаспадарку.

...Рэчка з вясёлай назвай Лялечка бегла па чорных камянях у абдоймы далёкіх салёных хваляў, буслы з году ў год сяліліся на воданапорнай вежы, а на Купальле з пакручастага берагу скотваліся падпаленыя аўтамабільныя пакрышкі з хвастамі чорнага съмярдзючага дыму... Вёска была як вёска, учэлістая і працавітая, і паміраць пакуль не зьбіралася.

Дзьверы ў дзядзькову адрыну, прыстасаваную пад сховішча непатрэбных рэчаў, адчайна рыпелі, абараняючы вільготную цемру сховішча ад бессаромных промняў. Вядома, відовішча ня надта выкшталцонае — старая начоўкі суседзяць з дзіцячым вазком, люстэрка, падобнае на

сасьлеплае вока — са скруткамі рувероіду... И ўсё прыкрашае пыл і павута. Дзядзька Міхась кіунуў у той бок, дзе ў прыщемку грувасыцілася нешта дзіўнае, прыкрытае рызьём.

— Вось, усё, што ўдалося забраць з матчынай хаты... — і, павярнуўшыся да гасьцей, патлумачыў. — Хату ж маці хацела вось на яго, унука, адпісаць, але ёсьць у нас адзін... сваяк... Дык і прысадечыў, выпрасіўся ў маці. Нібыта братам трэба яго лічыць — але я не съяты, не магу. Добра хоць, што ня родны насамрэч — прыёмны.

— Адкуль жа ён узяўся? — зацікавілася Дзіна. Дзядзька неахвотна патлумачыў.

— Працавала з маці на ферме адна кабета, па п'янцы загінула, ды як страшна — увалілася ў гнаярню. Ні музыка, ані радні... Родам з Саматыяў, Варанецкая прозвішча. А Варанецкая ўсе — п'янь ды валацугі. Ды яшчэ казалі, ад паліца дзіця прыжыла. Можа, і ад партызана, як сама съцвярджала — ня ведаю. Але Саматыі ў вайну палілі, трывіца жыхароў сагналі ў адрыну і... Дзеці, жанчыны, старыя... Ды яшчэ што страшна — свае палілі, паліцаі. Быў такі Піліп Лухверчык, камандаваў, зъвяруга. Так што ў нас памяць яшчэ балючая, і калі на каго хоць падазрэнне — што з паліцаемі зъвязаўся, не даруюць. Вось і зъехала Варанецкая ў суседнюю вёску. Ніхто з той бабай ды яе адроддзем знацца не жадаў. Наша маці і ўсынавіла сірату... На сваю галаву. Ад гнілога дрэва не чакай добра гладу.

— Дзядзька Міхась, ня трэба... — паспрабаваў спыніць гаворку Валянцін.

— Вось і пяць гадоў таму ты гэтак — “Ня трэба, хай жыве”... Падаў бы ў суд — адсудзіў бы ў турэмшчыка хату. А то ўся вёска пакутуе. Утварыў клуб для п'янога. Так што туды лепш не хадзіце.

Дзіна зацікавілася была магчымасцю адхапіць нерухомасць, але Валянцін вельмі цвёрда папрасіў яе ня ўмешвацца, аж зъялеў, нібыта ў чарговы раз атрымаў поўху. Віленская бухгалтарка злосна ўсьміхнулася і падкрэслена абыякава пайшла да свайго бліскучага, як чорны марскі каменчык, джыпа, вакол якога ўжо круціліся цікаўныя малалетнія гарнушкаўцы. Вось і добра... Паліна кінулася да скарабаў скляпеньня. Валянцін і Сымон рушылі за ёй.

Калі прывыкалі вочы, цемра аказвалася пераможанай: яе праціналі частыя тонкія лёзы промняю са шчылінай у съценах. У пыльным съятле паўставалі дзіўныя відарысы: крыж з чорнага мармуру, прыхілены да съцяны, а на ім разьвешаны рыбацкі нерат... Каменны слупок з паглыбленынем наверсе — відаць, чаша для съятой вады, што калісці стаяла ля дзівярэй касыцёлу... Сымон прыпыніўся ля яе, задумна пагладжваючы гладкую паверхню, што памятала, можа быць, мільёны багавейлівых дотыкаў.

— Съятыя рэчы... Як было пакідаць на зьдзек? — чамусыці вінавата патлумачыў ад уваходу дзядзька. — Можа, калі яшчэ прыдадуцца... Аднаўляюцца ж храмы. Так што пашукайце, як мaeце інтэрас. Там камянінейкія цікавыя — сыны мае папрыносілі, як былі малыя, замест цацак. Як касыцёл узарвалі — дык усялякага ў друзе было.

— А вось і спавядальня з бабулінай каморы! — узрушана прамовіў Валянцін, прабіраючыся паўз Паліну ў глыб памяшканья. Спатыкнуўся і ледзь не паваліўся на дзяўчыну, пасыпейшы абаперціся рукамі аб съцяну. На імгненьне Паліна апынулася ў ягоных абдоймах.

...Імгненьне, як храм са съветлымі купаламі, з якога не хацелася вяртацца ў неабаронены трывожны съвет...

Што за глупства! Хіба гэты няшчасны няўклюда, прададзены, як на нявольніцкім рынку, уладнай прыгажуні, здольны кагосыці абараніць?

Валянцін мармытнуў “Прабачце...” і адыйшоўся, як паранены – ціка-
ва, Паліне толькі падалося, ці і насамрэч ён зачырванеўся?

Урэшце, навошта падманваць сябе – нібыта яна не адчувае асаблі-
івых адносінаў да сябе Валянціна...

І калі ім, адносінам, ня дадзена пераразьсці ў нешта адчувальнае (а
гэта менавіта так), дык ці варта мэнчыцца?

— Вось яна, бабуліна жабка!

Валянцін трymаў у руках шэрную цяжкую пачварынку. Сапраўды, у
скульптара была фатаграфічная памяць: тая жабка, што ён падарыў Паліне,
была дакладней копія гэтай. Нават яшчэ лепшай. Бо арыгінал вы-
явіўся пашкоджаным так, нібыта бедную жабку шкуматалі паўтары ста-
годдзі каменныя буслы. Паліна перавярнула фігурку: літары “te”. Сымон
таксама зірнуў:

— Ну вось, дзе былі, там і застаемся. Шукайце, шаноўная паненка,
новую тэму для дысертацыі... І ўвогуле – нашто вам тая дысертацыя?
Дзетак лепей за ўсё нараджаць да трываліці...

Скульптар няёмка кашлянуў і адыйшоўся. Паліна злосна зірнула на
антыхеміністычна настроенага штурмана, шукаючы годнага адказу,
але не паспела яго прамовіць.

— Зірніце, гэта, падобна, таксама з надмагільля Рашчынскага! Той
самы стыль, – скульптар працягваў спадарожнікам абломак.

— Ваўчыная лапа! – узрадавалася Паліна. – Вядома, адтуль. Але
нейкая дзіўная... Слухайце, на ёй чалавечыя пальцы! Што гэта, пе-
раварацень быў? Ваўкалак?.. А вось гэта што?

У руках дзяўчыны апынуўся круглы аскалёпак з лупатымі вока...
Яшчэ адна жабка!

Праз гадзіну настойлівых пошукаў знайшліся яшчэ чатыры фрагмен-
ты ад жабкі, кавалак ваўчынай морды, яшчэ адну лапу...

Вядома, аднавіць фігурку жабкі было немагчыма, але галоўнае, што
на сподзе разглядалася літара “у”, відаць, “агу”, ад “Alb-ary-te-nia”.

Калі ў сярэднявечнай Германіі паміраў гаспадар дома, бліжэйшы сва-
як хадзіў па дому і зьлёгку штурхал кожную рэч, кожны меж з жытам –
каб і яны ведалі, што гаспадара больш няма.

Рэчы памятаюць сваіх былых гаспадароў і захоўваюць іх дотыкі.

Паліна гладзіла шурпаты камень, і ёй здавалася, нібы яна дакранаецца
да нечае рукі. Рукі вельмі засмучонага чалавека, якую хочацца зат-
рымаць у сваёй, выказаць спачуванье...

Чым валодае чалавек? Мінулага – ужо няма... Будучыня – не настала.
А той эфемерны адrezak цяперашняга, над якім ён уладны, дзе ён можа
рабіць свой выбар між злом і дабром – які ён? Імгненьне? Доля імгненьня?
Ці яго... зусім няма, а мы заціснутыя, як паддосьледныя мікраарганізмы,
між двума шкельцамі – мінулага і будучыні, і наперадзе – вясёлкавы туман,
а ззаду – бясконцая перспектыва карцінаў, што чым далей, tym больш
цъмянныя, скажоныя, непазнавальныя... І нават тое, што вось-вось было,
здаецца, можаш дакрануцца – ужо аддзеленае непрабівальнай паверхнія...
Ніхто ў Гарнушках ня памятаў Рашчынскіх.

І Паліне яшчэ больш захацелася вярнуць памяць пра сумнага філоса-
фа з сінімі вачымі.

У дзядзькавай хаце зумкала самотная муха, упартая пазьбягаючы
бліскучай ліпкай стужкі, падвешанай дзеля яе, мушынай, пагібелі на лямпе.
Людзі, патэнцыйныя забойцы мухі, сядзелі пад лямпай укруг стала, на-
крытага абрусам нахабна жоўтага колеру.

— А як памерлі твае бацькі, Валянцін? – штурман Сымон адараўся
ад чарадзейства над картай, раскладзенай на жоўтым абрусе, — здава-

лася, быццам усё, на стол пакладзенае, плавіца на патэльні з яешняй. Штурман, як і абяцаў, спрабаваў накрэсліць таемны маршрут, узяўшы за пачатковую кропку, па агульным рашэнні скарбашукальнікаў, надмагільле Рашчынскага. Пакуль што ўсе разылі завяршаліся пасярод поля, дзе расла бульба.

Валянцін, які прыткнуўся на канапе побач з Дзінай, зноў уладарна-пяшчотнай, коратка ўздыхнуў.

— Як бацькі загінулі? Недарэчнасьць... Бацька рабіў паліцы для кніг — ён быў выкладчыкам літаратуры, і загнаў сабе трэску некуды ў бок. Лета, горача, ён без кашулі... Драпіна і драпіна... Нічога небясьпечнага. Але пачалося заражэнне крыві... Мне гады два было. Ня памятаю нічога. Ну а маці яшчэ пяць гадоў пажыла. Адразу пасьля съмерці бацькі зъехала са мною з вёскі ў горад, да сваякоў. Працавала на трох працах — нянецкай у садку, куды мяне ўладкавала, вечарам — там жа вартаўніком... Ды яшчэ лесьвіцы мыла ў пад'езьдзе... Усё спадзявалася мяне гараджанінам зрабіць. Дамаглася пакойчыка ў інтэрнаце... І ня вытрывала. Інсульт. Ну а тады мяне забрала бабуля. А потым — мастацкая школа...

— Ну што ты, Валік, зноў кінуўся ва ўспаміны, — незадаволена падала голас Дзіна. — Кожны мусіць сам будаваць свой лёс і ня лезыці ў яміны мінулага, з якіх удалося выкарасацца. Давайце лепш, раз на прыроду выбраліся, дзе-небудзь пасядзім, шашлычкі пасмажым. Дарма, ці што, з сабою мангаль цягнула і вядро з мясам?

Сымон варожа зірнуў на прыгажуню:

— На прыродзе трэба сузіраць прыроду, а ня жэрці.

Дзіну, аднак, засмуціць было ня так лёгка.

— Ой, толькі не кажыце мне пра вегетарыянства. Зьеваняты, птушаняты... Усё роўна вымрам, як жывёльны від — таму трэба браць ад жыцьця натуральныя прыемнасьці. Валянцін, ідзі папрасі ў дзядзькі дроваў. Паедзем на той пагорачак з сасной, што за вёскай. Цудоўная мясьцінка! А потым, з новымі сіламі, зноў пашукаем ваш скарб.

Валянцін кінуў вінаваты позірк на Паліну і, як належыць прыгоннаму, паслухмяна, хаця і панура, пайшоў выконваць загад.

Дзядзька Міхал чамусыці ўсхваляваўся, даведаўшыся, дзе менавіта зъбіраюцца ладзіць пікнік. Чаму заманулася маладзёнам на ту ю Крыжовую гару? Ёсць іншыя месцы. Вунь пад дубам за вёскай. Ці на ўходзе ў Маскалёў лес, за шашой, нават альтанкі і сталы пабудавалі. І да рэчкі зручна спускацца...

Паліну нездарма лічыл добрым дасьледчыкам. Яна ўмела распазнаць, дзе хаваецца нешта цікавае. І дзядзьку Міхалу не ўдалося адчапіцца ад настырнай дзеўкі (а з выгляду такая выкшталцоная!), пакуль не распавёў усё, што ведаў.

У пагорка была кепская слава. Калі па-праўдзе, дык лічыўся ён праклятым. І дрэва, што на ім, лічылася праклятым. Хочаш зьвесыці каго са сьвету — вазьмі кавалак кашулі непрыяцеля і навяжы на сасну. На Дзяды сядзь пад сасною на Крыжовай гары — убачыш, як той, хто мусіць хутка памерці, пройдзе шарай гадзінай вакол цябе, і будзе кружыць, кружыць, пакуль не растане... І, вядома, менавіта там зъбіраюцца ваўкалакі з усяго Маскалёва лесу.

Ваўкалакі, як зразумела Паліна з дзядзькавых аповедаў, у навакольі Гарнушак былі адметныя — больш падобныя да людзей, чым да ваўкоў, высозныя, з калматымі галовамі, і пашчы ў іх дзьве — адна там, дзе ў чалавека рот, а другая — праз увесь твар, ад правага вока да падбароддзя. І калі ваўкалак чалавека ўкусіць другой пашчай — той ператворыць-

ца ў ваўкалака і будзе разам з іншымі пачварынамі давеку золата вартаваць. Якое? А тое, што ў Крыжовай гары закапанае.

Як толькі прагучала слова “золата”, віленская гандлярка падскочыла да суразмоўцаў. Але дзядзька толькі пасъмяяўся. Якое там золата? Каб было, даўно выкапалі б. Жадаючых хапала.... Бачылі, колькі ямінаў? З боку рэчкі нават экскаватар падганялі, пясок браць. Палову гары былі зьнеслі, і нічога... Адны карэніні ў зямлі.

Аднак у легендзе пра ваўкалакаў нешта мелася... Паліна яшчэ раз паглядзела на каменнную ваўчынную лапу з чалавечымі пальцамі. Цікава, што ці хто паслужыў прататыпам легендзе? Чаму ваўкалак – на надмагільлі? І чаму – Крыжовая гара?

— А бабуля казала, крыж калісці на ёй стаяў. Стары-стары. Камсамольцы ў трыццатых газай ablі dы спалілі, — патлумачыў дзядзька.

Крыж! Ці ня той, які на першай жабцы пазначаў пачатак таямніцы? Паліна раптам успомніла і фразу-пытанье з Арцікаўых запісаў: “Чаму ў руках съмерці – крыж?” Напэўна, вось разгадка!

На Крыжовую гару выправіліся ўсе. Сымон у нязьменнай чорнай майцы і джынсах, даўгальгі Валянцін у ільняной кашулі, побач з ім, учапіўшыся за ягоную руку, джынсавая Дзіна, зграбная, нібыта шахматная фігурка... Апошній ускараскаўся на гару Паліна, адпрэчыўшы штурманавы памкненын дапамагчы слабой кабеце. Так і бачыла сябе збоку — у недарэчнай доўгай спадніцы, са скрученымі ў вузел вала-самі... І з упэўненасцю, што выглядае — дурніца дурніцаю, і паводзіща адпаведна.

На вяршыні мелася ўтульная яміна, парослая белай дзяцелінай. Стары пень, хаця счарнелы, струхлелы, заслаўшы цыратай, можна было прыстасаваць пад столік. Што і зрабіла Дзіна, ды пачала гаспадарліва раскладаць прывезеныя прысмакі.

— У мяне чамусці ўражанье, што прынёс фарбованыя яйкі на магілу продка, — змрочна прагаварыў Валянцін. — Нешта не падабаецца мне гэтая мясціна. Мы і малымі сюды ніколі не хадзілі.

— Чаму? — няўажна папыталася Паліна, азіраючыся па баках таксама з нейкім нядобрым пачуцьцём.

— Дарослыя страшылі — правалішся ў яміну.

Дзіна няўхальна зірнула з-за съпіны:

— Лепей шашлыкі рабіце.

Паліна глядзела праз карункавае веульце сасны на аблокі, і здавалася, што і сасна, і Крыжовая гара плывуць некуды ўдалеч, у бездань часу, і вось-вось зъявіцца з іншага берагу, аддзеленага плынью часу, нечая постаць, і чалавек у чорным сурдуце, з сумным суворым тварам схіліцца ў шляхетным паклоне:

— Вітаю паненку...

І вочы ў яго будуць сіня-сінія, як гэтае неба...

— Каго любіш?

— Люблю Беларусь...

— Ну дык узаемна!

Палініны мроі перарваў спакойны голас Сымона.

— Ня думаю, што скарб закапалі тут. Гэта ўсё роўна што красыці каравай з вясельнага стала, калі ўжо госьці ўселіся. Але як крапка адліку — цалкам магчымы.

— Праўда? — зацікавілася Дзіна.

— Па ўсім відаць, што аўтар сваёй пасланнай разылічваў на далёкі час, каб ня зынікла. Каменнае надмагільле — гэта ня аркушык... І як арыенцір чалавек мусіў выбраць нешта такое, што праіснue сотні гадоў і ня

страціць свайго значэння, застанецца адметнасьцю. Накрэсьлены на жабцы крыж мусіў у мясцовага чалавека адразу выклікаць пэўныя здагадкі.

— Як здорава! — съветлакосая гандлярка нават забылася на прыгатаваныні да пікніка. — Значыць, мы хутка знайдзем запаветнае месца?

Сымон, скрыжаваўшы руکі на грудзях, глядзеў некуды ў палі.

— Пакуль што мы дайшлі ў разгадцы вунь да таго плоту, што каля лесу.

— А далей? — не цярпелася Дзіне. Праўду кажуць, што азарт — заразная штука.

— Далей — магла б распавесці чацвёртая жабка... Калі яна існуе. Далей — гэта ў радыусе двухсот метраў... Можа, вунь пад тым дубам... Ці ў тым калодзежы... Або пад тым хутарам... А мо ажно вунь там, дзенейкі слуп?

— Няўжо нельга вызначыць, абсьледаваць? — расчараўвалася і Паліна.

— У вас ёсьць пад рукой узвод-другі салдат з металашукальнікамі, паненкі? Не? Ну тады...

Камень прыляцеў аднекуль справа, з густога кустоўя. На шчасьце, Сымон пасьпей прыгнуцца і Паліну за сабой тузануў.

Шэры кавалак няnavісьці быў штурнуты з такой моцай, што ўмяў траву ў глебу, быщам абцас жаўнерскага боту.

Дзіна віскнула.

— Прэч адсюль! — Сымон бегма пусьціўся з гары, цягнучы за сабой Паліну. — Маці маіх будучых дзяцей павінна застацца жывой і здаровай!

— Што?! Я не збіраюся... — задыхана паспрабавала запярэчыць Паліна, але Сымон ня даў ёй выказаць абурэнье.

— Спакойна, дзяўчынка... Я ж сказаў — буду чакаць, колькі трэба...

Унізе гары, на дарозе, якая праглядалася скроў, яны аддыхаліся. Зьеверху спускаліся Валянцін, нагружены пакункамі, і Дзіна, страшэнна абураная, калі меркаваць па жэстах. Паліна нарэшце асэнсавала, што адбылося... І зьдзівілася. Сымон раней не здаваўся ёй баязліўцам.

— Паслухайце, а чаго мы, уласна кажучы, зъбеглі? Ну, штурнуў камень нейкі блазынюк... Нас жа многа! Чаго баяцца?

— Усё, нашыя росшукі скончаныя, — Сымон напружана паглядаў па баках, нібыта вычэкваў новага нападу. — Неадкладна дадому, а жабак — на съметніцу!

Паліна на гэты раз вырашыла выказаць усё, што думае, пра дэспатычныя мужчынскія характары... Але штурман аніяк ня ўразіўся.

— Спакойна. Вы проста ня ведаце. Ваш Артур, які таксама жабкамі займаўся, не сваёй съмерцю памёр. Мне адзін палкоўнік сказаў. Нехта пачаставаў клафелінчыкам. А ў вашага знаёмага — сэрца хворае.

Паліна схаладнела, але паверыла адразу. Няўжо дзесьці ў падсвядомасці здагадвалася? Але змірыцца з пацверджаньнем было цяжка.

— Ня можа быць...

— Міліцыя праста важдацца не захацела. Падумаеш, алкаш...

— Але чаму? Хто?..

— Можа быць, на гэта мог бы адказаць той, хто кінуў у нас камень?

Над шэрымі дахамі Гарнушкаўскіх хатаў ужо садзілася цяжкое і чырвонае, як певень, жнівенская сонца, так што, здавалася, нязграбныя дахі прагнуцца, раструшчацца пад ягоным съпякотным цяжарам. Валянцін, устрывожаны, як і Сымон, умольна глядзеў на Паліну.

— Пакіньте гэтыя росшукі! Я ж расказваў вам пра дзядзьку ў белым капелюшы, які надмагільлем Рашчынскага цікавіўся, пакуль яму галаву не прабілі. Паехалі дадому...

Паліна незалежна абвяла вачыма няўдалых мужчынаў.

— Што ж, вялікі дзякую за дапамогу. Чацьвёртую жабку я знайду сама. Урэшце, можа, і бяз гэтага абыдзеца — мы ж яшчэ гэтак мала распытали, перагледзелі архіваў.

— Правільна! Справу трэба даводзіць да канца! — нечакана падтрымала Дзіна. — Давайце сюды праз тыдзень зноў выберамся — у мяне якраз справы на Беларусі.

Валянцін нешта горача зашаптаў сваёй уладальніцы. Відаць, адгаворваў — але тая толькі пагладзіла яго па плячы, як дурное несьвядомае дзіця.

І ўжо калі яны зьбіраліся ад'яджаць, нагруженыя шчодрымі вясковымі дарункамі і няясной трывогай, да джыпа наблізіўся няголены мужык, у запецканай марынарцы, і правыў-працадзіў:

— А другога дзядзькі, значыцца, пляменынік ведаць ня хоча... Круты ў мяне плямяш. На машынах ездзіць. Зямлю грызыці гатовы за чужую капейчуину. Даўк у зямлю і ляжаш, боўдзіла дурное.

Джып ужо ад'ехаў ад дзядзькавай хаты на адлегласць сабачага брэху, а Паліне ўсё чуліся няўтамныя змрочныя пагрозы. Відаць, чуліся і Валянціну — сядзеў такі сумны, нібыта зазірнуў ва ўласную магілу.

І Паліне чамусыці падумалася, што і для Вінцэся Рашчынскага Гарнушкі былі варожымі і няўтульнымі. Але чаму, чаму? Гэтае бяспамяцтва, ганьба надмагільля, пракляты ўзгорак, ваўкалакі з двумя пашчамі, камяні, што вылятаюць з гушчару... Дзяўчына падумала, што давядзеца туды вяртацца, і яе мімаволі затрэсла ад раптоўнай тутгі і спалоху.

14.

Восень прыйшла без дазволу, як цыганка, і адразу ж раскінула свае стракатыя спадніцы на зжоўтлай траве, расъселася гаспадыняй, пазвоўваючы залатымі маністамі — паспрабуй, прагані... Варажыць у яе не выпадала — і так было вядома, што напрароку: усё згіне, усё зъвяне і ападзе на цвёрдую ад маразоў зямлю, і съмяротная беля пакрые съвет...

Вінцэсь ненавідзеў гэтую нахабную, крыкліваяркую, сонечную восень. Якое права мела хоць нешта ў съвеце быць съвяточным і прыгожым на тле крывавай, подлай калатэчы, у якую ператварыўся край. Паўстанцаў хапалі сем'ямі. Уесь род — да немаўлятаў і нямоглы старых падлягаў у лепшым выпадку высылцы. А высылка ў Расійскай імперыі — гэта не ў Інфлянты зъезьдзіць. Галодныя казахскія стэпы і сібірскія сінягі маглі ператрапіць, вымарыць, пераўласобіць у безыменную, бязмоўную масу насельніцтва некалькіх такіх краінаў, як Беларусь.

Чаму адных забівае першая ж дурная куля, а іншы праходзіць аcaleлым праз пекла сотняў сутычак? Вінцэсь аказаўся шчасліўчыкам. Яму не заходзіла ў галаву гэтаму радавацца. Часам віна за сваё шанцаванье рабілася нясьцерпнай, быццам тыя, хто гінуў, былі яго асабістым выкупам ад съмерці. Зъяўлялася нават падступная думка, што съмерць, годная, вартая шляхціца съмерць, са скрываўленай шабляй у руцэ, наперарэз ворагу — лепей, чым ганебнае пераходзіванье па лагчынах, зацягнутых вільготным, як съпіна баязліўцы, туманам.

Калісці Вінцэсь ледзь не з паблажлівым жалем думаў пра Ваўкалака, што абраў сабе на шмат гадоў жыцьцё зацкаванага зьвера. Што можа зрабіць дзясятак адрынутых? Падпаліць на Каляды маёнтак злога пана? Хлопец нават прыдумляў мноства варыянтаў, як бы ён сам распарадзіўся сваім гневам і сваёй сілай у падобным выпадку. Бачыліся карціны

яркія і велічныя, уся Еўропа паўставала на дапамогу заняволеным ліцьвінам, луналі съязгі, блішчэлі разагрэтыя целы гарматаў, і Гарнушкі сустракалі вызваліцеля-паніча ўхвальным харалам. І з белымі кветкамі ў руках стаяла самая прыўкрасная ў съвеце дзяўчына, і ў яе вялізных цёмных вачах люстравалася слава юнага вайскаводцы...

Цяпер Вінцэсъ мог толькі горка съмяяцца, успамінаючы тыя напаўдзі-цячыя мроі. Сёння ён сам – зацкаваны зывер, і ня больш за дзясятак такіх жа зачтых – побач. Еўропа на хвілю зацікаўлена скіравала ларнет на спробу невядомых тузануцца з кайданоў, але зараз жа перавяла позірк на больш пільныя заклапочаныні. Кожны сам плоціць за сваю волю.

Ах, як дорага даводзіцца плаціць ім... Секвестраваныя маёнткі, куды немагчыма зъявіцца – паўсюль атрады самааховы, паўсюль знайдуцца прыгонныя, якім – справа мужыцкага гонару схапіць пана-бунтаўшчыка. Дзяцей частуюць цукеркамі, каб рассказалі, хто прыходзіў да бацькоў. Абшукваюць кляштары, мнішак прымушаюць распранацца дагала. Жанчын за нашэнне чорнага адзеніння ўбіраюць у арыштанцкія рыzmanы і пасылаюць месцы ірынак... Як самадаек. Даставецца ўсім – і праваслаўным, “сапсанавым” заходнім уплывам, і каталікам, і уніятам, і габрэям... Былая памяркоўнасць – калі па адзін бок пляцу стаяла царква, па другі бок – касыцёл, і побач – сінагога, і прыхільнікі ўсіх канфесіяў сустракаліся тут жа на рынку, гандлявалі, куплялі, жартавалі, разам слухалі съляпых лірнікаў і глядзелі батлейку – рабілася міфам. А англійскі карэспандэнт, аблашчаны Мураўёвым, піша пра “навядзеніне парадку”.

Цяпер Вінцэсъ зразумеў, пра што казаў калісь бацька, што даводзіў Мартын. Паўстаныне не пераможанае, пакуль ёсьць хаця б адзін нязлоўлены, няскораны паўстанец. Тады няма спакою ў душах акупантатаў, і пад стрэхамі хатаў нараджаюцца новыя легенды, і той, хто жыве ў непралазных нетрах родных пушчай, набывае моц гэтых нетраў. У народа мусіць быць таемныя ахойнікі. Дзеля гэтага вартага жыць і цярпець.

Але гэтай ноччу ім паshanцавала. Яны адпачнуць пад дахам, на сухой падлозе. Наракаць на адсутнасць шаўковай бялізны, напэўна ж, нікому не заманецца. Паліяунічы домік пана Вакулы Рагманава будаваўся ледзь не на скрыжаваныні зъвярыных съежак. Самае кепскае – амаль скончыліся кулі і порах... І ўжо няма грошай, каб ня тое што набыць зброю, а прымусіць зацікаўленых захоўваць таямніцу. Тыя, хто падтрымаў бы паўстаныне да апошняга – схопленыя. Ну а іншым – навошта сілкаваць уласнымі сродкамі прайграную справу?

Можа, хоць Марку Рагманаву ўдасца сёньня здабыць тое-сёе? Чалавек, да якога ён скіраваўся, ня можа стацца здраднікам – хрышчоны бацька Маркі, Пятро Арэхна, былы аднапалчанін пана Вакулы Рагманава. І каб ня страціў у вайне з туркамі нагу – сёньня змагаўся б побач.

Толькі б хутчэй Марка вяртаўся... Вінцэсъ пачаў заўважаць за сабой гэткае: калі хтосьці з сяброў сыходзіў нават недалёка, здавалася, ён зынік назаўсёды. Адчуваныне, як у дзяцінстве.

Бессаромна сіняе неба паніжэла, як вечка труны. Ну дзе ж Марка?..

Нехта зайшоў у пакой, у якім на хвілю здабыў самоту хлопец, і Вінцэсъ ня трэба было й азірацца, каб зразумець, хто: пра гэта яму паведаміла сэрца, што затрымцела, як кінуты аб падлогу заручальны пярсыцёнак.

— Прабач, Вінцэсъ, што турбую... Але я хвалуюся.

Вальжына нячаста дазваляла сабе праявы “жаноцкай слабасці”. Вінцэсъ усхапіўся, як мог упэўнена зірнуў на зблажэлы, бледны тварык

з вялікімі чорнымі вачыма (толькі не паказваць шкадобы – Яна гэтага ня любіць).

— Ну што вы, Вальжына... Як маленка... Памятаеце, як вы сучашалі мяне, калі бацька доўга не прыязджаў па мяне ў ваш дом? “Упадзе ценъ на пляценъ, яблык на траву, камарык на печку, на патэльню яечка – і татка твой прыдзе. А вунь ужо й ідзе”. А мне было гадоў пяць, і мне здавалася, што бацька ня прыйдзе ніколі.

— Так, і вы былі тоўсьценькім, бялявенъкім вісусам, і зламалі маю ўлюбёную ляльку Анжаліку, якая ўмела гаварыць “ма-ма” і мела пругкія чорныя косы...

— Як у вас... I вы казалі, што маецце ѿмнія колеры ночы таму, што вы – дачка лясной феі Мятглушки. I калі я ня буду слухацца, нашлеце на мяне кажаноў, каб тыя выплі маю кроў. Але я зусім не паверъю – бо вы ўвеселі час, нават застрашваючы, усьміхаліся.

Вальжына і Вінцэс засымляліся, на імгненіне адасобіўшыся ад звыклай трывогі. Потым Вальжына неяк дзіўна ўздыхнула, нібыта раззвітваючыся з некім.

— Вы заслухаеце добрай дзяўчыны, Вінцэс.

Хлопец упартага прыўзняў галаву.

— Я прасіў вас пра гэта больш ня згадваць. Мае асабістыя пачуцьці тычацца толькі мяне. Я нікога не зьбіраюся імі абцяжарваць.

Вальжына раптам захінула твар рукамі, і – неверагодна! – нібыта заплакала... Сапраўды плача! Вінцэс разгубіўся.

— Ну што вы... Міная... Усё добра...

Яна нарэшце прыглушана прагаварыла.

— Мне дваццаць шэсць, Вінцэс. Мая маці ў такім узросце мела двах дзяцей. А ўсё, што чакае мяне – шлях у Сібір і, калі пашанцуе, вяртанье на Радзіму пасівелай, старой, без зубоў. I вечныя шкадаваныні аб тым, што сапсавала жыццё двум вартым людзям. – Дзяўчына выпрасталася, выцерла сылёзы па-дзіячы, рукой. – Прабачце. Відаць, нервы... Ад бацькі даўно не было весткі. I... і ад Мартына... А тут і Марка прыпазыніўся. Распусыцілася.

Вінцэс моўчкі глядзеў... Ня быў бы ён гэтакім сълінцем, схапіў бы ў абдоймы, пацалаваў... Хіба сапраўды закаханы можа разважаць, ці будзе гэты ўчынак годным? Але як жа тады глядзець у очы Мартыну...

Вальжына даверліва даткнулася да яго пляча, і Вінцэс, напэйна, наплываў бы на гонар...

Але за вакном пачулася ваўчынае выцьцё. Лясны зьевер анік ня мог падысьці так блізка ў гэтую пару.

Чалавек з Брацтва Ваўка высылізнуў з-за ствала сасны, нібыта ўзынік з паветра. Вінцэс, хаця і ведаў такую здольнасць за людзямі з Брацтва, не пераставаў кожны раз зьдзіўляцца. Відаць, сапраўды ў беларусах цячэ кроў старажытных лясных плямёнаў, накшталт легендарных піктаў, і ў момант небясьпекі абвастряюцца назапашаныя продкамі веды – якая зёлка выратуе, якой сцежкай уцякаць, пра што – крык невядомай птушкі...

Жорсткі пагляд вачэй, шляхецкія вусы... Марцэл Алейшчык з ранейшай ненавіснай усьмешкай глядзеў на Рацчынскага.

— Вось і зноў убачыліся... Мяне паслалі сказаць – Рагманаў паніч у жаўнерай.

Вінцэс схаладнеў.

— Ня можа быш...

— Адзін чалавек хоча з табой пагаварыць пра гэта. Як сонца паніжэ да лесу, прыходзь да ліпі, што на скрыжаваныні. I ня бойся – Брацтва атрымала слова, што будзе бясьпечна.

Пасланец ужо зьбіраўся зьнікнуць у паветры, напоеным халодным сонцам і пахам вогнішча...

— Пачакай! — Вінцэсъ прымусіў сябе супакоіцца. — Хто цябе прыслаў? Ваўкалак? Чые слова перадаеш?

Марцэл бліснуў зубамі — цяжка было назваць гэта ўсьмешкай.

— Птушкі нашчабяталі... Воўк правыў... Вужака насычэла... Сказана табе — як сонца сядзе на лес, ідзі да ліпі. І можаш нікога з сабой ня браць. Слова ваўка.

Ліпа расла на скрыжаваныні трох дарог. Адна, выбітая, выезжаная, вяла ў места. Другая, кривая, нібы сълед апойка, зварочвала да карчмы, а трэцяя, нават не заслугоўваючы на званыне дарогі, гублялася ў гушчарах. Сам лёс прадвызначыў дрэву стацца месцам спатканьяня. Пад магутным ствалом чарнела каstryшча, а на галінках па-жабрацку трапяталіся абрыўкі тканінаў, што зусім страцілі першапачатковы колер. Вінцэсъ ня ведаў, чаму на ліпу навязвалі стужкі — ці падарожныя мусілі прыносіць ахвяру дзеля шчасльівага завяршэння шляху, ці гэта было съведчаныне памяці пра нейкую сумную легенду.

Пад ліпай стаяла карэта. Гладкія, пародзістыя коні, адмысловая вупраж... Вінцэсъ нейкі час назіраў, схаваўшыся за шурпаты ствол сасны. Здаецца, засады няма... Адзін немалады мужчына — відаць, кучар — прахаджваецца па невялікім пляцы, гледзячы па баках. Фіранкі на вакне карэты на імгненьне адхінуліся. Нехта нецярпліва ўзіраўся ў лес... Чырвоныя краі сонца зраўняўся з дзідамі вершалінаў, і яны, замест таго, каб запалаць, пачарнелі, абвугліліся... Час! Рашчынскі, трymаючыся за пісталет, ступіў крок наперад. Дзъверы карэты павольна расчыніліся, запрашаючы госьця. Служка, відаць, выконваючы загад, адыйшоўся ўбок, усім выглядам паказваючы, што ён будзе ў бліжэйшы час нямы, глухі і съляпы...

Твар гаспадара карэты ня быў жорсткім — хутчэй трохі млявым. Высакародная сівізна, бакенбарды, тонкі пародзісты нос і — несупадзеныне — пульхныя вусны, куточкі якіх грэбліва прыапушчаныя... Съветлыя, аж празрыстыя вочы, зморшчынкі вакол... Твар чалавека, які шмат бачыў, шмат ведае, і можа сказаць толькі адно: “Што ёсьць ісьціна?” Мусіць, такое аблічча было ў Понція Пілата. Вінцэсъ бачыў гэтага чалавека раней толькі на партрэтах... Але ад таго віна была яшчэ больш нясьцерпнай.

— Вы ведаецце, хто я? — голас, звыкла ўладны.

Вінцэсъ апусціў галаву.

— Так... Маю гонар размаўляць з князем Сігізмундам Людвісарам...

— Я бацька Хрысьціны і Станіслава, — пан Людвісар гаварыў роўным голасам, як на съвецкім прыёме.—Не падумайце, што я стану дакараць вас за страшны лёс майго сына. Я сам хацеў, каб ён быў выхаваны чалавекам съмелым, адданым сваёй радзіме, і не забываў пра славу продкаў. На жаль, Станіслаў вырас яшчэ і неспрактыкаваным рамантыкам... І занадта лёгка падпадаў пад чужы ўплыў.

Вінцэсъ адчуў укол у сэрца. Так, уплыў быў... Ягоны...

— Вы ведаецце, што Станіслава чакае съміротны прысуд? — пан Людвісар і гэта прагаварыў нібыта спакойна, але Вінцэсъ зірнуў у ягоныя съветлыя вочы і здрыгнуўся — зьнешнія млявасць і спакой уводзілі ў вялікі зман.

— Вам дзіўна, што я, з маймі сувязямі, з маймі грашымі не могу выратаваць жыцьцё адзінаму сынну? Так, я мог бы купіць свайму сынну армію, мог бы засыпаць золатам ілжывыя раты ўсім суддзям і падсудкам гэтай гнуснай імперыі... Але не ўсё можна купіць за гроши, хлопча, — у голасе пана Людвісара раптам загучала страшэнная стома. — Як філасофская

выснова — гэта для мяне не навіна. А тут — прыкры выпадак... У вежы кляштара Стась забіў сына вельмі важнага чалавека... Родзіча царскай сям'і. Бацька — пры двары, пры чынах, а сын — як і мой Стась, рамантык. Напрасіўся ў подзвігі — уціхамірваць праклятых бунтаўшчыкоў. Вось і атрымаў кулю... И ягоны бацька ніколі — нізвошта — не даруе. Ён прагне крыві — і расцяэрэ кожнага, хто перашкодзіць ягонай помсьце.

— А калі... уцёкі? Ці — напад? — прапанаваў Вінцэс. Князь Сігізмунд пахітаў галавою.

— Вы думаецце, я не спрабаваў? Я сапраўды мог бы купіць армію... Але Станіслаў — у Шлісельбургу.

— Як? Ня можа быць... Калі яго перавезлы? — с цяжкасцю асэнсаваў навіну Вінцэс.

— Вось бачыце — нават я пра гэта ня ведаў. Тут задзейнічаны сілы, якім я не могу супрацьстаяць. У мяне ёсьць заступнікі пры двары. Але ёсьць і ворагі... — пан Сігізмунд памаўчай, нібыта чакаў, пакуль прыкрыя слова зусім растануць у вечаровым прахалодным паветры. И загаварыў па-іншаму, важка і пранікнёна.

— Цяжка быць пераможаным, хлопча?

Вінцэс упартая ўскінуў галаву.

— Паўстаныне не пераможанае, пакуль жывы хаця б адзін паўстанец!

— Прыгожыя слова... — пан Людвісар паблажліва ўсьміхнуўся. — Пераможца — той, хто мае сілу... Той, хто можа ня толькі ўзьняць на вежы свой сцяг, але і збудаваць вакол вежы школы, у якіх вучні будуць вучыць узынёслыя вершы пра гэтых сцяг. Колькі вам яшчэ ісъці крывавымі лясымі сцежкамі да гэтага?

Вінцэс хацеў нешта запярэчыць, але пан Людвісар жэстам рукі спыніў яго.

— Я не хачу спрачацца з вамі пра мэты змаганья. Я пра іншае. Вось я сказаў вам, што ведаю, гроши могуць купіць ня ўсё. Але, паверце, хлопча, яны могуць купіць вельмі многа! Вось як, напрыклад, я знайшоў вас? Чаму па вас пасланы чалавек з Брацтва Ваўка? Таму што часам я купляю іх паслугі, так-так, гэтых страшных, бязылітасных разбойнікаў, і яны, вывае, нават не здагадваюцца, хто імі кіруе. Ніводная вялікая, сапраўдная перамога не адбылася без залатой зброяі. Не пярэчце, бо гэта так — ня ўсё запісана ў летапісах, ня ўсё выкладзена ў падручніках па вайсковай спрадве. Моцныя гэтага сьвету — я маю на ўвазе не ўладальнікаў каронаў ды тытулаў, — выбіраюць сярод многіх адчайна съмелага, славалюбнага чалавека, які здольны выклікаць любоў у натоўпу. Яму даюць гроши. Падбіраюць разумных дарадцаў. Яму купляюць адна за адной арміі — як скрыначкі жаўнерыкаў з волова... А пасля ўсе дзівяцца, чаму гэта перакройваецца ў чарговы раз карта сьвету? Гэх, юнача. Я мог бы расказаць вам пра сапраўдныя падбіўкі кампаніяў, што мелі самыя высакародныя лозунгі — але навошта адбіраць у вас веру? Проста ўявіце, што вы маглі б сёньня зрабіць, каб у вас быў... мільён рублёў золатам.

У Рашчынскага перахапіла дыханье. Мільён рублёў золатам! Сума неверагодная. Так, сапраўды, паўстаныне тады магло б ажыць... И ня толькі ажыць — але ўспыхнуць з вар’яцкай моцай!

Пан Людвісар з паблажлівай усьмешкай назіраў за суразмоўцам.

— Уявілі? Што ж, тады вернемся да лёсу майго сына. Я пралічыў усе варыянты. Присуд мог бы быць іншым толькі ў адным выпадку: калі б было даказана — заўважце, вельмі праўдзіва даказана — што таго чалавека забіў май сын.

Вінцэсю падалося, што ён стаіць на краі стромы.

— Але гэта значыць назваць іншага забойцу...

— Так, юнача, вы нездарма скончылі філософскі факультэт. Хаця б элементарныя рэчы кеміце. Сапраўды. Для суда патрэбны іншы забойца. Але – хто? Вось у чым прычына. Вось у раздумах над якім пытаньнем я зусім съсівеў за апошнія тры месяцы.

Вочы пана Людвісара загарэліся ліхаманкавым бляскам, як у загоншчыка, які пачуў набліжэнне звера.

— Вядома, я б мог знайсьці няшчаснага, які б згадзіўся, скажам, дзеля забесьпячэння сям'і ўзяць віну на сябе. Але – як быць з доказамі? Па меншае меры некалькі дзясяткаў съведкаў бачылі тых, хто забег у кляштар. Потым дзясяткі два жаўнераў і афіцэраў маглі на працягу добрай чвэрці гадзіны назіраць, хто заставаўся на верхнія пляцоўцы, каб прыкрываць адыход іншых. Вас усіх было добра відаць, калі вы прыўзьнімаліся для выстралу. Усе паказаныні сабраныя і захоўваюцца ў съледчай камісіі. Акрамя Станіслава, там былі вы, потым – адзін з вызваленых вамі асуджаных, пан Рагманаў, і яшчэ нейкі малады чалавек... Съледства не ўстанавіла, хто ён, але я даведаўся – сын Вакулы Рагманава Марк. Вядома, съведкі адразу яго апазналі б.

Нейкае штучнае раўнадушша пачулася ў апошній фразе. Вінцэсъ адчуў халодны жах. Нібыта гэты чалавек перад ім быў самім князем цемры... Словы яго падалі, як кроплі вогненнага дажджу.

— Я разумею, што жыцьцё ня мае цены. Тым больш – прадаць яго добраахвотна? Але я даведзены да тae мяжы адчаю, калі няма іншых межаў. Цану я назваў. Мільён рублёў золатам – за тое, каб нехта з вас трох – вы, пан Вакула Рагманаў або яго сын Марка Рагманаў – пацьвердзілі на судзе, што куля, якая забіла сына князя Далгарукава, вылецела з іншага стрэльбы. Толькі такому съведчанью – павераць.

Вінцэсъ выцер рукой раптам успацелы лоб. Вар'яцтва! Пан Людвісар съціснуў кулакі.

— Ня думайце, што я вар'ят, калі прашу кагосьці пайсьці на вісельню. Я ўсё ўзважыў... Вы – людзі ідэі. Ваша справа вам даражэй за жыцьцё... Гэта адно. Па-другое – ці так вы далёка ад той вісельні? Калі, скажам, я не вярнуся сёньня ў прызначаны час дадому, на паляўнічы дамок Рагманавых будзе абрыйнуты цэлы полк... Я не палохаю – проста паказваю вам, як лёгка вас зынішчыць. Пан Рагманаў – немалады чалавек, ён мог бы лёгка ахвяраваць сабой... Асабліва калі б, скажам, я паабяцаў бы яму, што вызвалю ягонага сына. Так, мы перайшлі да майго апошнняга аргументу – ваш юны сябра ў турме. І ня выключана, што ён усё роўна апынечца ў пятлі, калі даведаўшася пра ягоны ўдзел у вызваленіі бацькі. А так – ён яшчэ мог бы і выратаваць свайго сябра, і, магчыма, увесь край.

Вінцэсъ патрос галавой, адганяючы морак.

— А як сам Станіслаў, адмаўляе сваю віну?

Твар князя Сігізмунда на хвілю стаў жорсткім, як бізун.

— Мой сын можа даваць якія заўгодна паказаныні. Усе ведаюць, што ён занадта эмацыйны, неўраўнаважаны чалавек... і нават нядзеяздольны. Яго трэба лячыць. І я давяду гэта суддзям... Калі, вядома, галоўнае абвінавачванье з яго будзе зынятае.

Сонца ўжо амаль схавалася за лесам. Трэба было съпяшацца. І Вінцэсей конь знудзіўся, пакінуты на палянцы.

А ў галаве круціліся апошнія слова князя Людвісара, кінутыя з вакна карэты.

— І пра сябе падумайце, пан Рашчынскі. Уявіце, ці так даражылі б жыцьцём, калі б адна дарагая вам асона была прыгавораная да катаргі?

Паненкам съмяротныя прысуды не выносяць, але катарга можа быць надта суровай... Тыдзень маеце на роздум!

З восені патроху асыпалася пазалота, і паказваўся яе сапраўдны твар – кашчавы, са съядамі тленьня... Яно было і лепей – ня так шкада пакідаць съвет.

Агонь паходні кідаў на твары дрыжачы няпэўны водбліск, і ўсё здавалася страшным сном. Вінцэс, нібыта ўпершыню, разглядаў ablічны сваіх сяброў. Засяроджаны твар Мартына асьветлены напалову, так што пачварнага шнару не відно – а Ваўкалак сапраўды гожы мужчына, і адна з кабетаў бачыла гэта ўвесь час. Вось і яна... Цёмныя очы апушчаныя, рэзкія цені робяць твар прыўкрасным не па-зямному – быццам скульптура ў гатычным саборы... Асабліва высокі чысты лоб у атачэнні цёмных валасоў, расчесаных на прабор – зусім як любілі ляпіць старыя майстры... І пан Вакула Рагманаў нагадваў суровага рыцара – глубокі пагляд, рэзкія рысы твару... Сам Вінцэс лічыў, што ў пакутлівых роздумах няма патрэбы – ён адразу пасъля размовы з Людвісарам вырашыў, што толькі сам мусіць ахвяравацца. Умова – золата і воля (щі хаяць мяккі прысуд) для Марка. Трэба толькі як сълед падрыхтавацца... Магнат утварыў непатрэбныя складанасыці, паведаміўшы пра сваю прапанову Марковаму бацьку... І, вядома, Вінцэс ніколі ня стаў бы пасъвячаць у гэтую сумную справу Вальжыну. Ваўкалак парушыў трывожнае маўчанье.

— Я даведаўся – Марку не пагражает съмерць... Яго толькі падазраюць, што звязаны з паўстаннем – бо знайшлі пры ім кулі і порах. Ён не пасъпеў нават уязца за зброю падчас арышту. І пан Арэхна яго выгарарадзіў, як мог. Маўляў, хроснік жыў у яго ўсё лета, палявалі разам на качак... І дворня пацвердзіла. Ніхто гэтаму не паверыў, зразумела. Засудзяць усё роўна, але – не на съмерць.

Вінцэс з цяжкасцю прагаварыў.

— Князь Сігізмунд ведае, што Марка быў з намі ў вежы. Мне падалося, ён пагражай гэтым... Князь даведзены да адчаю – і...

— Гэта ганьба для шляхціца – данос! – выгукнуў пан Вакула.

Ваўкалака толькі суха засымяяўся.

— Чым вышэй шляхціц, тым больш нешляхецкіх учынкаў яму дазваліяцца, дружка. Я ня пэўны, што ў арышце Марка няма рукі яго съветласыци.

Вінцэс ня стаў працягваць непрыемную размову.

— Гэта ўсё не мае цяпер значэння... Вы павінны думаць пра іншае – як распараціца грашыма... Дзе перахаваць, каму даверыцца... Не забывайце, золата – вялікая спакуса. Свае паўнамоцтвы перадаю вам, пан Вакула... Выведзіце маіх людзей з гэтых лясоў. З грашыма – вам адкрыецца мяжа. Я лічу, што зьбіраць новыя сілы трэба там, на заходзе.

— Глупства гаворыш, хлопча, — крыкнуў Рагманаў. – “Паўнамоцтвы”... “Распараджэнны”... Гэта наша сямейная справа – мая і майго сына. Ніхто ня мае права ўмешвацца... Досьць, што ты ўжо адзін раз дастаў мяне з пятлі. Хай толькі гэты... людажэр дасьць слова гонару... хаяць ці можна такому верыць? – што дапаможа Марку. А золата раю браць у зылітках.

— Стась і Марка – жаўнеры майго атраду, — цвёрда прагаварыў Вінцэс. – Я – іх камандзір, і гэта ўсё роўна, што я – іх бацька. Яны абодва мне верылі, ішлі за мной... І я адказваю за тое, што з імі здарылася. Ніхто не перашкодзіць мне выратаваць маіх жаўнеру – у нашым атрадзе не кідаюць нават мёртвых. Я ўсё прадумай... Неабходна трапіць у палон жывым і прытомным. Проста пайсьці і здацца? Падаз-

ронна. Я паеду ў Гарнушкі... Нібыта па ежу. Сяляне ведаюць, што, здаўшы мяне, атрымаюць вялікую ўзнагароду. За жывога – удвая больш, чым за мёртвага. Яны ня будуць мяне забіваць... А я, такім чынам, дапамагу яшчэ нейкай бядноце... І выкуплю яшчэ трохі грахоў свайго роду.

— Гэтак заўтра ж раніцой зраблю я! – ускінуўся пан Вакула.

— Спыніцеся! – Вальжына крычала, абхапіўшы галаву далонямі. – Я не магу гэтага больш слухаць. Вар’яцтва! Спрачаецца, хто за золата прадасць душу д’яблу!

— Не душу, а толькі жыцьцё! – усыміхнуўся аднымі вуснамі Вінцэсъ. – І давайце на гэтым скончым. А то я адпраўлюся ў Гарнушкі праста зараз і пастукаюся ў хату Сыціпка Лухверчыка, якога маскалі прызначылі старасцем.

Дзяўчына схапіла Вінцэса за плячо, гнеўна страсянула.

— Я забараняю вам рабіць тое глупства, пра якое вы толькі што казалі!

— Вы хочаце страціць бацьку? Брата? Вальжына, падумайце самі. У мяне не засталося блізкіх сваякоў... Калі зынікну я – гэта будзе самая меншая страта.

— Няпраўда! – дзяўчына раптам кінулася да Рашчынскага, абхапіла далонімі яго галаву. – Каб вы ведалі, якая гэта няпраўда! — Вінцэсъ, адчуваючы, што зямля сыходзіць з-пад ног, пагладзіў дзяўчыну па валах, зазірнуў у яе заліты слязьмі твар... Вось такім атрымаўся іх першы (і, магчыма, апошні) пацалунак – у святле паходні, з прысмакам съмерці, уласнай віны і чужога болю... Недзе побач хіснулася высокая постаць...

— Ну вось і ўсё вырашана, — спакойны голас пана Вакулы вярнуў Вінцэса на зямлю. Ваўкалак стаяў, павярнуўшыся бокам, і ягоная постаць здавалася прыгорбленай, як ад цяжкой стомы. Але Вінцэсъ чамусыці не адчуваў сораму – як не адчувае чалавек, якога агаляюць перад катаваньнем. Хлопец цвёрда адхінуў дзяўчыну – застаецца спадзявацца, што не пашкадуе яна – і зрабіў крок наперад.

— Я не адступлюся ад права прадаць сваё жыцьцё так, як лічу патрэбным.

— Дурное хлапчо! Не змушай мяне да нешляхетных сродкаў, — Вінцэсъ яшчэ ніколі ня бачыў дзядзьку такім угневаным. Як можна спыніць яго – хіба лёгка параніць? У нагу, напрыклад. Сапраўды вар’яцтва...

Ваўкалак глыбока ўздыхнуў, праганяючы млюсьць, і стаў між імі двумя.

— Што ж, я з радасцю вырашыў бы вашую спрэчку на сваю карысць, каб не сышоў у неадпаведны час з вежы. Ад таго, што вы пазабіваце тут адзін аднаго, нікому ня стане лягчэй. Выйсьце адно – жэрабя. І пакляніцеся, што прымече вырак. Мы ўсе – жаўнеры. Усе – асуджаныя. Ці варта ўсчыняць такі гвалт з-за таго, каму раней станьчыць на вяроўцы?

— Мартын, як ты можаш! — адчайна ўсклінула Вальжына. Але Ваўкалак не зважаў. Ён дастаў з кішэні нешта невялікае, працягнуў на далоні. У цымням святле збліснуў метал: дзъве кулі... Адна – звычайная, свінцовая, другая – срэбная. Пазначаная крыжам. Съмерць...

Вінцэсъ зірнуў на дзяўчыну, што, як заварожаная, не магла адараўца погляду ад куляў.

— Напэўна, Вальжыне лепш съсьці...

— Я застануся, — цвёрда прагаварыла дзяўчына. — Калі самыя дагія мне людзі вырашылі гуляць са съмерцю, я таксама бяру ўдзел, —

і рашуча працягнула Ваўкалаку раскрытыя далоні. — Памятаце гульню ў залатога жука? Вельмі проста. Зусім для малых. Мартын, пакладзі кулі на мае далоні, калі я заплюшчу вочы. Тата, Вінцэсь, адварніцеся...

У голасе Вальжыны зывінела такая адчайная нота, што мужчыны моўчкі паслушаліся. Потым яна працягнула ім съціснутыя да болю кулачкі.

— Ну вось, у адной маёй руцэ — срэбная съмерць... Я ня ведаю, у якой... Аказваецца, съмерць зусім невялікая і халодная, як лёд. Каму я яе сёньня аддам — бацьку? Ці чалавеку, які... які мне таксама дарагі? Ну! Выбрайце!

Вінцэсь бачыў, што чаканьне для дзяўчыны было невыносным, і, сыпячаючыся, дакрануўся да правага кулачка... Змрочны пан Вакула стаў зълева... Вальжына расціскала пальцы, нібыта гэта прыносіла ёй страшэнны боль...

На правай далані ляжала срэбная куля. Самаробная, пазначаная крыжам.

У апошнюю ноч Вінцэсь ня спаў. Ці ўсё прадугледжана? Ці не памыляюцца яны, даверыўшыся словаму гонару магната? Сярод яго продкаў былі такія падступнікі, што нашчадкі наймалі старых людзей, каб тыя ў сваіх мемуарах хоць трохі абляялі памяць пра ўладных пачвараў. Нібыта гэта магчыма. А як лёгка паміраць, калі съмерць пазбаўляе невыноснага адчуваньня віны! Адзінае, што будзе не адмолена — той пацалунак. Вальжына ўпартая пазбягала размоваў, і Рашчынскі адчуваў сябе рабаўніком.

У шыбу нешта стукнула — нібыта птушка дзюбкай. Вінцэсь ускочыў — за вакном непраглядная цяmrэча. Яшчэ стук... У іх цяперашнім жыцці нічога не бывае без прычыны. Рашчынскі схапіў пісталет, накінуў на плечы кажух, стараючыся не пабудзіць іншых. Пакуль няма падстаў для трывогі. Сёньня на варце пан Вакула — бывалага паляўнічага не падманеш.

На ганку Вінцэсія чакалі.

— Я ведала, што вы не съпіцё...

Зоры былі такімі буйнымі, што ледзь ня падалі на зямлю, усланую лісьцем, крылцамі мятушак і дарэмнымі спадзіваньнямі. Вальжына ўзяла Вінцэсія за руку, як маленъкага — якія ў яе гарачыя пальцы! — і павяла некуды ў лес... Вінцэсь ні аб чым не пытаўся. Толькі кроў стукалася ў скроні.

— Гэта недзе тут ...

Хлопец ужо ведаў, што яна шукае — ля съцежкі стаяў невялікі будан з гонту, пакрыты лапкамі ялінаў. Ад холаду ён схаваць ня мог, але як падабенства таемнага прытулку — чаму не? Хлопец і дзяўчына апусьціліся на сена, наваленае ў будане — яно яшчэ не дарэшты страціла водар лета. Двое маўчалі. Нарэштэ Вінцэсь парушыў цішу.

— Вальжына, вы не павінны...

Але яго слова перапынілі яе вусны... Гарачыя, як прысак чужога вогнішча. Вінцэсь яшчэ знайшоў у сабе сілы адхінуцца і спытаць:

— А як жа Мартын?

Яна перарывіста ўздыхнула.

— Чаму ты ўвесь час думаеш толькі пра іншых? Мне патрэбны ты...

Яму прыйшла ў галаву ганебная думка — гэтак рымскія кабеты прыходзілі да гладыятараў... Moritore te salutant. Але дзяўчына зараз жа зашаптала.

— Узважваць пачуцьці няма часу, Вінцэсь. Мы ведаем адзін аднаго дастаткова, каб не памыліцца. Я не могу страціць цябе. Я ня ведаю, што дасыць мне сілы гэта перажыць. І... зразумей, такой ночы ў мяне не было... И больш ня будзе.

— Я яшчэ магу выжыць... — прамармытаў Вінцэсъ. — Мяне могуць памілаваць... Я магу ўцячы... І застацца ў тваім жыцці разам з гэтай ноччу ня толькі ўспамінам. Ты пашкадуеш аб сваім учынку.

— Дурань! — дзіўна, але гэтае слова ў падобных выпадках часта замяняе самыя доўгія і выкшталтоныя прызнанні. А Вінцэсъ быў толькі слабым, грэшным чалавекам. І яшчэ ён каҳаў.

Ноч палала на вуснах, быццам ноч Рыма, падпаленага шалёным цэзарам. І Вінцэсъ зноў і зноў патанаў у невымоўнай пяшчоце і амаль невыноснай жарсыці, і зоры сыпаліся на іх праз галінкі ялінаў, з якіх склалі будан... Такое было іх каҳаньне — цудоўнае, п'янкое, з прысмакам съмерці...

Віна мужчыны ўтым, што ён у каҳаньні заўсёды — пераможца. Вінцэсъ не хацеў гэтага... Але ён ня мог парушыць адвечныя законы. І гэта было лепей за ўсё, што ён зьведаў дасюль.

І што магло прымусіць іх шкадаваць абы гэтым шчасці? Цьмяны вобраз пасівелага Мартына, які столькі гадоў, быццам уладальнік чароўнага вострава, аберагаў, ашчаджаў цудоўную кветку, што дасталася юнаму сябру-суперніку? Заўтрашні дзень вызваліяў ад віны, бо касаваў прышласць. У іх адносінаў не было будучыні, і таму так лёгка і безаглядна каҳалася.

Гарнушкаўцы нават ня сталі яго моцна зьбіваць. Усё-ткі ён быў пан, якога належала перадаць іншым панам, і хто ведае — ці спадабаецца тым іхняе мужыцкае абыходжаньне з “белай косткай”? Гарнушкаўцы ведалі, што панам давяраць нельга. Таму дзесяць узброеных з атраду самааховы, пад кіраўніцтвам старасты Сыцяпка Лухверчыка, вырашылі самі павезыці бунтаўшчыка ў горад, здаць, як належыць, запісаць па справядлівасці, каму — узнагарода... Вінцэсъ пазнаваў усіх: вось брат Міхася Валевіча... Адмольвае сямейныя грахі перад уладамі? Сын конюха Тодара, зусім маладзенькі і разгублены... Паперадзе ўсіх — стараста, Лухверчык, у новай сывітцы з крамніны, з новенъкай стрэльбай цераз плячо. Стараецца. Камандуе... А гэта? Сьветлавалосы няўклодны хлопец абыякава дапамагаў звязываць бунтоўнага пана. Маскарад трывожнага часу... Учора — ахвяра, сёньня — кат... Гаўрылу Чарапавіцкаму трэба было моцна пакаяцца, каб атрымаць дараваньне. Як кажуць кітайцы, ня дай табе Бог жыць у часы пераменаў.

Вінцэсъ безуважна ляжаў на калёсах, звязаны гэтак старанна, што й не паварушыцца, і ўспамінаў мінулуую ноч... Усьмешка, што блукала на ягоных вуснах, гэтак злавала мужыкоў, што адзін з іх, ня вытрымаўши, пачаў даволі такі адчувальна тыцкаць Вінцэсю пад рэбры прыкладам стрэльбы (а чаго лыбіцца, зладзюга?).

У горадзе вуліцы аказаліся на дзіва пустэльнымі. Затое бліжэй да цэнтральнага пляцу траплялася ўсё больш і больш народу, асабліва жаўнеры. Раптам сыпануў дробны пошчак барабанаў... Вінцэсъ здагадаўся, што гэта азначае. На шчасціце, яго ахойнікі таксама выявілі цікавасць і пад'ехалі бліжэй, на ўзгорак, з якога добра бачыўся пляц. Знаёмае драўлянае ўзвышэннне, над ім гайдaeцца пятля... Сыцяпок Лухверчык нават прыўзыняў Вінцэсъ, каб таму лепш было відно:

— Глядзі, як цябе самога вешаць будуць!

Вінцэсъ напружана ўглядаўся: како караюць? Вось вывелі на памост... Ідзе сам, горда... Белая кашуля, чорнавалосы... Далёка. Не пазнаецца. Затое той, хто чытаў прысуд, меў такі грамавы голас, што нават там, дзе знаходзіўся Вінцэсъ, вылучалася кожнае слова. За злачынствы супраць

дзяржавы... За забойства паручніка лейб-гусарскага палка Аляксандра Пятровіча Далгарукава... прысудзіць двараніна Н-скай губерні Рагманава Марка Вакулавіча да съмерці цераз павешанье...

Зноў сыпануў барабанны пошчак. Вінцэсъ з усяе сілы ірвануўся... Не! Гэта падступна! Гэтага нельга дапусьціць!

— Што, паночак, страшна? — зъдзеклівы голас побач.

Вінцэсъ глядзеў — бо адвесыці вочы было таксама здрадай. Але відовішча распльывалася ад пякучых сълёз. Вось падыходзіць кат... Надзявае пятлю на шыю асуджанага... Б'юць барабаны, усё хутчэй, хутчэй... И страшны, недарэчны танец у паветры паміраючага цела...

—Не-е-е!!!

Перастрахаваўся, падлюга Людвікар! Вось будзе неразъбярыха, калі і ён, Вінцэсъ, пачне настойваць на tym, што забіў таго радавітага лейб-гусара!

— Во пераймаецца наш пан! — побач ужо нават спачувалі. — Ня хо- чацца паміраць, як таму, ясная справа...

Але съмерць па-ранейшаму не хацела прыматць яго ў палацы вечнага спакою. Ці з любасыці, ці з пагарды? Хто ведае. Калёсы трэсліся на брукаванцы, натоўп, што разыходзіцца, наталіўшыся жахлівым відовішчам, неміласэрна штурхайся побач... Адзін з ахоўнікаў нахіліўся над палонным. Вінцэсъ адчуў, што вяроўкі на ім раптам саслабелі. Нехта ўклаў у яго зънямелую руку пісталет.

— Страйяй у старасту...

Ахоўнікі пападалі на зямлю, атуляючы галовы чорнымі рукамі, звыклымі да касы і рала. Хіба толькі двое ўспомнілі пра зброю. Там, у Гарнушках, Вінцэсъ зусім не бараніўся, і яны яго не баяліся. Цяпер ім давялося зразумець сваю памылку, але — запозна.

— Бяжым! — Гаўрыла Чарапавіцкі цягнуў Ращынскага за сабой, і натоўп паглынуў іх, як рачныя хвалі — заходнє сонца.

Ты выжыў — гэтае ўсьведамленыне напаўнене цела жывёльнай радасцю. Ты выжыў там, дзе немагчыма было выжыць. И так і хо- чацца зъвярнуцца да Господа з блузнерскай просьбай — адымі розум... Каб ня збэсьцілася простае, зразумелае съвята невыноснымі пакутамі душы.

Вінцэсъ не вінаваціў сяброў. Ён усё разумеў — з ім ужо разьвіталіся, кожны сказаў у думках добрая і ўзынёслыя слова, падрахункаваў ягонае жыцьцё... А ён не загінуў. Вярнуўся, жывы і здаровы. Яго месца ў палацы вечнага спакою заняў іншы. И гэта было, як быццам кашулю вярнулі нямытай, і давядзецца яе апранаць і даношваць. Нібыта свая, але хацелася чыстай і адпраставанай.

Ваўкалак хаваў вочы.

— Людвікар прыслалі скрыні... Дзьве невялікія — там манеты. Астатнія са зыліткамі. Думаю, пакуль пачнем карыстацца манетамі, а зыліткі — перахаваць, куды дамаўляліся.

І была яна. Халодная, як восеньскае неба.

— Спадзяюся, жыцьцё майго брата прададзенае не дарэмна, і ваш мільён зробіць гэтую зямлю вольнай і шчаслівай... Хаця б трошкі.

Вальжына таксама разумела, што несправядліва дакараць чалавека за тое, што яму не ўдалося загінуць. Яна і спрабавала ўсьміхнуцца, сущэшыць — бачыла ж, як ён пераймаецца ад таго, што адбылося. Але між імі паўсталі съцяна... Ці, можа, прывід? И Вінцэсю разрывала сэрца ўсьведамленыне таго, што нач у будане была толькі разьвітальным падарункам герою. Няўко — так?

— Мне цяжка вас бачыць, — спакойны тон раніў больш, чым крык. — Ня думаю, што змагу быць з вамі. Можа быць, з часам, калі забудзецца

многае... Калі мне перастане здавацца, што Марк вось-вось зъявіца, пастукае ў дзверы, зас্মяецица... А пакуль што – ідзіце, хавайце свае скрыні.

Нібыта кінула ў твар халодную жабу.

І Вінцэсю было яшчэ горш ад таго, што ён ведаў – цяпер яна ня зможа вярнуцца і да Мартына. І заставалася толькі адно – зрабіць сапраўды так, каб Маркава жыцьцё аказалася прададзеным недарэмна.

15.

Далоў доўгую спадніцу і абцасы, сівалы заняволенасці жанчын, апаэтызаваныя патрыярхатнымі паэтамі!

Паліна злосна глядзелася ў люстэрка. Пачвара! Да чаго давяла сябе за апошнія гады!

Адзінае, што суцяшае – джынсы, якія схавала ў шафу трывадлы таму, нават завялікія... Не растаўсьцела! А што з валасамі рабіць? Можа, простирача распусьціць па плячах? І зълева заплесьці некалькі таненых косак – будзе арыгінальна... Чорную кофтачку са срэбрым павуком таксама гады трывадлы не надзяжалі... А пазногці?! Яна ж нават лак перастала купляць!

Званок у дзверы спыніў усе хваляваныні.

Што ж, прынамсі, Стась ня ўлез бы ў старыя джынсы – на амерыканскіх прысмаках прыбавіў кілаграммыкаў дзесяць. Гэта першая дурная думка, якая прыйшла ў галаву Паліны. А за ёй і другая, не разумнейшая: яна, Паліна, усё яшчэ яго кахае. Гэтага распаўнелага, упэўненага ў сабе “мача” ў белым пінжаку...

А далей яна ўвогуле перастала думачыць. Таму што Стась заўсёды ведаў, як з ёй абыходзіцца: ён праста моцна пацалаваў яе, і... І адразу ж пачаў распараджацца. Гэта тэкіла. Гарэлка з кактусаў, гадасць, вядома, але прывёз дзеля экзотыкі. Схавай у лядоўню. We'll drink best... Будзем піць вось гэта – кампары. Вяндліна нарэзаная, раскладзі толькі. А вось авакада трэба нарэзаць... Ты тут каштавала авакада, маленькая? Не? Я так і думаў... У ЗАГС можна зайтра падысьці да дзесяці раніцы. За сто баксаў распішуць адразу. Don't worry, be happy. Ды ня тыя чаркі дастала. Трэба для кактэйлю...

Паліна, як загіпнатаўшы, бегала між кухняй і гасцініцай, адчуваючы сябе пухнатым цацачным зайчыкам, у якім паслья доўгага перапынку замяnilі батарэйку.

— А гэта што за жаба?

Стоп! Паліна рашуча паклала чарговы пакунак на канапу. Ачмураўненіе нейкае! Нібыта не было гэтых трох гадоў, нівыплаканых сылёз, незабытай крываў...

— Паслушай... Нам варта пагаварыць.

Пагаварыць Стась не адмаўляўся. Столікі за гэты час адбылося! Амерыка – добрая школа выжывання. Але хто працуе, не лайдак, ды з мазгамі – будзе жыць, як тут і ня сьнілася. Галоўнае – стабільнасць. Страхоўкі, полісы, прафсаюзы... Паліна слухала, углядзала ў спакойныя разумныя очы, і – ні адценення там віны, ні сумневу ў тым, што ён рабіць правільна. Заўсёды правільна.

— А ты ўсё гэтак жа займаешся сваёй беларушчынай? Не адказвай, сам бачу. Вунь панацягала бярвеніняў, шашалем паедзеных. Няўжо не разумееш – гэта бесъперспектывна! Съвет імкнецца да уніфікацыі, а ты — супроць плыні, ды яшчэ за сто баксаў у месяц. Не падвыслі ж моцна зарплату, так? І з дысертацыяй я таксама быў упэўнены – не

абароніш, занадта далікатная натура. Да цябе менеджэра прыматацаваць трэба.

— Гэта не бярвеныні,— абурылася Паліна, — а беларуская скульптура пачатку васемнаццатага стагоддзя!

— І адкуль яна ў цябе? Са съметніка?

— Можна сказаць, так. Паехалі з сяброўкай глядзець касыцёл у Ка-сацінава. Побач з храмам — закінуты дом, ганак з драўлянымі калонамі, можа, калісць ксёндз жыў. Вось на ганку гэтага дома і знайшла... Касыцёл рэстаўравалі, як цацаку. З-за мяжы прыслалі і начынне для інтэр’еру — гіpsавыя дзеўзы Марыі і распіяцьці, пафарбаваныя алейнай фарбай. А гэтыя “вырабы народнага генія”, як казаў Караткевіч, — преч! Старыя, нехлямляжкі... Уяўляеш — яны пад дровамі ляжалі!

— І ты іх прыўлашчыла?

— Вядома! Транспарту свайго не было, а я — з гэтымі скульптурамі, як з немаўлятамі — і рукі ўжо не трymаюць, і кінуць не магу. Людзі ў аўтобусе лаюцца, штурханіна... Затое вось — съвятая Барбара... Съвяты Майсей...

Дзяўчына падыйшла да скульптур і ласкова, як жывых, пагладзіла па шурпатай паверхні. Госьць іранічна паківаў галавой.

— Ты не зъмянілася. Памятаю, як у Шэпетава пацягнула мяне ў старую царкву, паглядзеце на труну дойліда. Аказалася, туую труну — дыхтоўную, з чорнага дрэва, так? — яшчэ падчас вайны забралі немцы, каб пахаваць свайго кончанага партызанамі генерала. А мумію дойліда пакінулі ў скляпеньні... Як яго звалі, таго дойліда?

— Адам... — ціха прамовіла Паліна, нібы баючыся легкадумным тонам пакрыўдзіць і без таго пакрыўджаны ценъ. — Такое імя на труне, кажуць, было напісаны. А прозывішча згубілася.

Стась белазуба ўсьміхнуўся і працягваў успаміны.

— І вось гэтага Адама, забальзамаванага, як фараон, некалькі пакаленіняў мясцовых хлопцаў цяглі па вёсцы, каб палохаць дзяўчатаў. Во ўмелі бальзамаваць продкі! Не рассыпаўся, хоць чаго толькі жартайнікі не выраблялі! І ты, як ненармальная, насілася па вёсцы, шукаючы бедную мумію, і вучыла вяскоўцаў маральнасці і павазе да гістарычнай спадчыны, а я ледзь абараніў цябе ад нейкага мясцовага Кінг-Конга.

Паліна горка ўсьміхнулася, нібы наяве ўбачыўшы былую прыгоду, страшны чорны твар мумії, рогат бяспамятных дурняў...

Стась засімляўся непрыемным бязгучным съмехам і адкінуўся на сыпінку крэсла. Паліна з жахам заўважыла, што ў яе “мача” відочна абазначыўся другі падбародак. І рукі зъмяніліся... Нейкія не такія пальцы, пазногі. І... блішчаць?

Стась перахапіў яе пагляд, пакруціў у паветры дагледжаную даланю.

— Манікюр, дзетка. Не дзівіся — там гэта норма жыцця. Адразу сам я мог прывыкнуць. Але ў нас у бюро ўсе так робяць. І ўсе ходзяць па пятніцах і аўторках з шасціці да сямі ў трэнажорную залу, а кожны трэці “ўік-энд” — пікнік, у съпецыяльна выкупленым фірмай кэмпінгу, усе са сваімі кошыкамі, жонкамі і безалкагольным півам... Сама пабачыши. Хочаш прыжыцца — будзь, як усе. Ды не хвалюйся — там ня толькі гэткі “мяшчанскі дабрабыт”. Я пачаў разумець тваю страсць да муміяў, можа, толькі там, калі мяне прывялі ў дом аднаго мільянера, супер-праграміста. І гаспадары як найвялікшую каштоўнасць паказвалі гасцям кавалак цаглянай сцяны ад стогадовай забудовы, і счарнелую пашчапаную бэльку, прыматацаваную пад стольлю шыкоўнай залы. Бэлька засталася ад салуна, што калісць належала дзеду гаспадара і згарэў, спалены ці то

індзейцамі, ці то каўбоямі. І мільянер цяпер за шалёныя гроши скупляе парэшткі ад таго салуна – нейкія памятыя жалезныя кубкі, мядзяныя місы для ўмываньня, якімі карысталіся, напэўна, танныя самадайкі... Сямейны гонар!

Стась адпой кампары, акуратна прамакнуў вусны сурвэткай, пацягнуўся да Паліны і зноў моцна пашалаў, нібыта съцвердзіў свае правы. Вось так, не спадзявайся, што ўсё скончыцца размовамі.

— Дарэчы, не падумай, вядома, што я раўную, буду ў прэтэнзіі... Але многа ў цябе было мужчынаў за гэтыя гады, бебі?

Стась паблажліва паглядаў на былую жонку, нібыта ведаў адказ. Ах ты бедненькая, пакінутая... Паліна на хвілю адчула невымоўны бол. Яна сапраўды хоча правесыці рэштку жыцця з гэтым прыгожым, дужым, самаўпэўненым эгаістам? Паліна памаўчала, потым рашуча ўзынялася, узяла з паліцы заколку, падыйшла да люстра і закруціла валасы ў звыклы вузел. Вось так... Цяпер можна пазнаць, вярнуць самую сябе. І ратавацца... Пакуль душа не зламалася дарэшты. Паліна павярнулася да госьця.

— Я выходжу замуж за другога. Прабач, трэба было сказаць адразу.

— Вось як... — Стась паставіў на стол шклянку з кампары, яшчэ ня ведаючы – абразіцца ці пасьмяняцца. — І хто ён, калі не сакрэт?

Цяпер іншага выйсьця не было – Паліна ня верыла ў свае сілы выстаяць перад спакусаю без даламогі звонку, няхай віртуальнай. Стась, напэўна, заўважыў яе ваганьні, бо ўпэўненая ўсьмешка зноў вярнулася на яго дакладна акрэсленыя вусны. Пагуляй, пагуляй, дурнічка, у незачэпу.

Лагічней за ўсё было б называць у якасці жаніха Сымона. Паліна ведала, што баявіты штурман абараніў бы яе ад уплыву і дзесяці Стасяў. Але сказалася чамусыці іншае:

— Ён скульптар... Родам з Беларусі, але жыве ў Вільні. Гэтую жабку зъляпіў.

— А імя ў яго ёсьць?

— Валянцін. Валянцін Чарапавіцкі.

— Такі ж “закручаны” на “беларускім пытаньні”, як і ты?

— Такі ж.

— І... ты яго кахаеш?

Паліна адварнулася да вакна, за якім сыпаўся дробны летні даждж, памаўчала і ціха прамовіла – ня Стасю, а дажджу і сабе.

— Кахаю.

І сама зьдзівілася – што за фантазія?

А потым, калі Стась пайшоў, і адзінота варухнулася ва ўсіх кутах, папаўзла ценямі да гаспадыні – хаця навошта ўладарыць над ценямі? — і было невыносна сумна слухаць шум дажджу, і глядзець на амаль некрашнутыя стравы і недапітые напоі ў шклянках, рука сама набрала нумар тэлефону. Хаця зноў жа – навошта? І далёкі голас трывожна пытаемо: “Я слухаю... Хто гэта? Паліна? Гэта вы? Што здарылася? Не маўчыце! Паліна!”

Але адказваць таксама не было сэнсу.

Маці, як і абяцала, вярнулася толькі раніцой. І адразу ж усё зразумела. Паліна ведала, яна ў душы радуецца – вядома, шчасльце дачкі вышэй за ўсё, але застацца адной? І тым ня менш пасыпаліся папрокі. Ну як

можна адмаўляцца ад свайго шчасьця? Іншыя шалёныя грошы плоцяць шлубным агенцтвам, каб выскачыць хоць за якога нягелага янкі.

Паліна не адказвала, і маці зусім зазлавала.

— Дурніца ўпроўная, ідэалістка, уся ў...

Марыя Апанасаўна абарвала сябе, і Паліна зразумела, чаму.

— А дарэчы, ты ніколі не расказваеш мне пра майго бацьку. Прабач, я разумею, што, відаць, з гэтым у цябе звязаныя ня самыя лепшыя ўспаміны жыцьця, але я маю права ведаць! Хто бён ні быў — гэта ж мой бацька!

Паліна не ўпершыню завязвала такую размову, атрымліваючы заўсёды ў адказ нешта гнеўнае, нібыта ў самой яе зацікаўленасці мелася крывауда для маці.

— Паслухай, ну вось зъеду я са Стасем у Амерыку, і, можа, ніколі больш ня ўдасца пра гэта пагаварыць. Твае ўнуکі спытаюць мяне пра дзеда, а я ім: не было ў вас дзеда, бэбі!

Пагроза падзеянічала. Маці, усё яшчэ раздражнёна прыбіраючы тыя рэчы, што, на яе погляд, засталіся не на сваіх месцах паслья ўчарашняга гасціцвання, нарэшце вымавіла.

— Ты нічога пра яго, пра свайго бацьку, ня ведаеш, а ён нічога — пра цябе. Так што ўсё ў раўнавазе.

Паліна не зьбіралася адступацца.

— Мама, хто ён? Хто мой бацька?

— Татарын.

— Што??!

— А ты думала — чаму ты такая чарнявая? Не палохайся — і ён, і продкі ягоныя лічацца беларусамі, праваслаўныя, з нашае шляхты. Вёска яго неяк прыгожа называлася — Вясьнянка, ці Весьніцы... Дзесьці пад Наўем. Ну, што табе тлумачыць — сама гісторык. Ведаеш, калі радавітъя татары на Беларусі пасяліліся — яшчэ падчас Грунвальду. І з твару ён — беласкурый, як ты... Толькі вочы і валасы чорныя, як вугаль, ды прозывішча — Рагманаў. А Татарынам мы яго празвалі ў інстытуце — за шалёныя характеристар.

— Даўк вы разам вучыліся? — зъдзівілася Паліна.

— Вучыліся... — уздыхнула маці. — Ён — на рэжысуре. Я — на акцёрскім. Але ж кажу — “Татарын”... Час які быў, а ён для курсавой працы вынайшаў п'есу нейкага заходнебеларускага пісьменніка, ворага народу. І часопіс самаробны яны ў пакой рабілі ўчатырох... Зразумела, што з чатырох хаця б адзін стукач быў. Ну і пагналі яго з “воўчым білетам”... Ды каб толькі гэта! Ён яшчэ і поўху замдэкана адвесіў. А той — з органаў, усе ведалі... Карапей, столькі артыкулаў на Татарына навешалі... Добра, ня ў лагеры — але на прымусовае пасяленыне ледзь ня ў тундру.

— А ты?

— А што я? — маці раздражнёна глядзела ў вакно, нібыта дождж, які сыпаўся за шыбай, быў у нечым вінаваты. — Я была сакратаром камсамольскай арганізацыі інстытуту. Марыла пра вялікую сцэну... Ты думаеш, я зьбіралася працаваць касыцмеркай? Гэта ж блізкае знаёмства з тваім татачкам перакрэсліла мой шлях. Таксама ледзь з інстытуту не адлічылі... Ну а потым зьявілася ты, і, вядома, добразычліўцы паведамілі, куды трэба, ад каго ў мяне дзіця. Але мне было ўсё роўна — ты маё адзінае шчасьце.

— І бацька ніколі не аб'яўляўся?

— Ну чаму ж... Пісаў, прасіўся... Але я адразу яго адпрэчыла. Прапашчы чалавек. Давялося яшчэ і на камсамольскіх сходах каяцца, выкірываць антысаветчыка. Ну што ты так на мяне глядзіш? Кажу – час быў такі!

Паліна абхапіла галаву рукамі, паўтараючы, каб прывыкнуць да гучаньня:

— Рагманаў... Генадзь Рагманаў... Спадзяюся, імя па бацьку я праўдзівае маю?

Маці рэзка спынілася перад дзвіярыма на кухні.

— Ты – Ведрыч! Паліна Ведрыч! І ня ўздумай нешта ці некага расшукваць! Усё, што было, быльлём парасло. Пачнеш шукаць яго – ты мне не дачка!

Паліна сядзела над картай... Вось ён, Наўейскі раён, ёсьць у ім вёска пад назвай “Вясеньня”, відаць, перайменаваныне. Яшчэ добра, што не чарговая Сірэневая або Акцыбрская. Ёсьць Весялова, а вось – Весьніцы... На рацэ з вясёлай назвай Лялёўка. Трэба ж, зусім побач ад Гарнушак. Выходзіць, яе, Паліны, продкі былі землякамі Рашчынскіх? Цікава... Паліна ўзялася за свае папкі. Жылі Рагманавы ў Весьніцах... Вось нейкі Марк Рагманаў, васемнаццаці гадоў, дваранін – у сьпісе павешаных у 1863 годзе.

Як многа значыць у жыцьці выпадак! Паліна кінула позірк на паперку — ксеракопію прашэння Кастуся Каліноўскага Віленскаму генерал-губернатару Назімаву:

“Окончив курс наук в императорском С.-Петербургском университете со степенью Кандидата и желая поступить на службу, имею честь покорнейше просить Ваше высокопревосходительство доставить мне возможность служить под просвещенным начальством Вашего высокопревосходительства”.

Цалкам добрапрыстойная, съціплая просьба... Але яна не была задаволеная. Юнакоў мясцовага паходжаньня, якім удалося атрымаць адукцыю, на пасады дапускалі неахвотна – перавага аддавалася прыезджым з Расіі. На гэта мелася адпаведнае распараджэнне. А калі б здольнага, але немаёмаснага маладога чалавека ўзялі на працу, далі добрую пасаду? Паліна задумалася. Наўрад гэта адпрэчыла б яго ад паўстаньня. Нават Гейштар, правадыр “белых”, што ня дужа любіў Каліноўскага, піша пра яго: “Гэта была натура гарачлівая, але сумленная, без малейшай крывадушнасці”.

Вінцэсъ Рашчынскі ня быў надта блізкім сябрам Кастуся Каліноўскага, хаця, вядома, ня мог з ім не сустракацца. І яе, Паліны, продкі маглі з імі абоімі бачыцца.

Паліна пачувалася вінаватай – нібыта парушила нейкія абавязкі перад даўно памерлым філосафам сваёй сустрэчай са Стасем. Новаспечаны амерыканец так і не паверыў, што страціў уладу над съціплай чарнавокай дзяўчынай. Значыць, адчуў, што ўлада яшчэ ёсьць.

Паліна нават ціхенька ўсплакнула... І зачэрпнула поўную лыжку шыпшынавага варэння са слоіка, перададзенага Сымонам. Салодкае супакойвае кабету лепш за валер'янку. Выйсьці замуж за бравага штурмана, хадзіць з ім у вандроўкі...

У дзвіверы пазванілі, так што Паліна ледзь не ўтапіла лыжку ў слоіку. Маці павінна быць яшчэ ў тэатры...

На лесьвічнай пляцоўцы стаяў Валянцін, зноў без парасону, і зноў мокры, як пацук. І да таго ж – страшэнна ўстрывожаны.

— Што здарылася? Гэта ж вы мне тэлефанавалі, праўда? Усё з-за нашага дурнога рассыльедваньня...

— Нічога ня здарылася, супакойцеся. Дождж пайшоў, лета канчаецца, вось і ўсё. Ну, але ж праходзьце.

Валянцін зняў мокрую наскроў куртку і застаўся ў чорным швэдара. Нібыта яшчэ больш схуднеў — вунь як швэдар на ім вісіць, як на вешалцы. Дрэнна кормяць, ці што?

Паліна змрочна глядзела на чалавека, у каханьні да якога зусім нядайна прызналася былому мужу. І што цяпер рабіць? Сэрца ўсхадзілася, ледзь не выскоквае. Вядома, толькі ад таго, што няёмка перад самай сабой. Не хапала яшчэ, каб гэты няўклодна нешта западозрыў. І ўвогуле — як ён пакінуў сваю съветлакосую герайню? Валянцін таропка патлумачыў.

— Я, на жаль, без дазволу... Таму ненадоўга. Але... праста ня мог не прыехаць. Ведаецце, мне ўсё трывожней робіцца. Дарэмна мы турбаем мінулае. Яно мае ўласцівасць ажываць і ўмешвацца ў нашае жыцьцё.

Паліна адварнулася да вакна. Зноў зьбіраецца адгаворваць... Валянцін, відаць, зразумеў, што на яго пачалі гневацца, і пачаў нешта цяжкое даставаць з сумкі, зашаргатаў цыратай, у якую тое “нешта” было загорнутае... Паліна зацікаўлена азірнулася.

Госьць паставіў на стол бюст з гліны. Разумны спакутваны твар, горкія складкі ля вуснаў... Вінцэс Рашчынскі!

— Гэта толькі эскіз, — вінавата патлумачыў Валянцін. — Я думаю — у Гарнушках варты зрабіць добры помнік.

Паліна захоплена кранула рукой скульптуру.

— І вы хацелі сысыці з мастацтва! Ведаецце, самаедства ўвогуле ўласціва беларусам. Але не да такой жа ступені!

— Вам падабаецца? — Валянцін рассыцьвіў усьмешкай, і яго няправільныя рысы раптам нібыта асьвяціліся знутры. Паліна нават трохі спалохалася, што зараз ён скажа ці зробіць нешта такое, пасля чаго ўжо ня будзе ранейшай нязмушанасці ў адносінах. А яна ж, Паліна, насамрэч нічога сур'ёнага да яго ня мае! Так, хіба пацешыць самалюбства чужой закаханасцю. Але Валянцін згасіў усьмешку і апусьціў вочы.

— Што ж, я рады, што вам спадабалася. Няхай гэты варыянт застанецца ў вас. І я быў бы яшчэ больш рады, каб гэта была апошняя крапка ў вашых росшуках.

— Не дачакаецца! — пераможна ўсьміхнулася Паліна. — У пятніцу я еду ў Гарнушкі, шукаць чацвёртую жабку, нават стэлефанавалася з дырэктарам мясцовай школы. Ён прысланы нядайна, нічога ня ведае пра гарнушкаўскія забабоны, але цікавіцца краязнаўствам і паабяцаў, што ўладкую мяне на кватэрку.

— Вы ня можаце ехаць адна! — захваляваўся Валянцін. — У жыцьці не сустракаў такай зацятай дзяўчыны. Няўжо вам так важна знайсьці гэтую няшчасную жабку?

— Важней за ўсё на съвеце! — з выклікам прамовіла Паліна. — Ды вы сядайце... — схамянулася. Наконт таго, каб быць добрай гаспадыніяй, ужо ня цешыла сябе мроямі. Але ж трэба сумленьне мець — госьць пасыля доўгай дарогі, прамоклы, з-за яе ж, дурніцы, трывожыцца... Валянцін асьцярожна апусьціўся на крэсла, нібыта яно было антыкварнай каш-

тоўнасьцю, а ня вырабам фабрыкі “Гомельдрэу”. Але замест пачастунку, як праўдзівая эманспэ, Паліна пляснула на стол тэчку з паперамі.

— Вось, глядзіце. Рашчынскі зъехаў за мяжу пасыля таго, як пакаралі съмерцю Кастуся Каліноўскага — гэта, фактычна, азначала, што паўстаньне задушанае. Маёмасыць яго секвестравана — пад арыштам, ён нічога асабліва каштоўнага ня мог з сабой узяць. Жыве ў Парыжы ў нейкім катуху, як жабрак. А падчас франка-прускай вайны на ўласныя гроши ўзбройвае роту жаўнераў найноўшай мадэльлю ружжаў сістэмы Шаспо. Урад нацыянальнай абароны нават выказаў яму падзяку. А потым, калі пачалася рэвалюцыя, Рашчынскі купляе зброю атраду паўстанцаў. Яму пашанцавала, што падчас абароны Парыжу ад немцаў быў цяжка парапенены — бо няйначай узяў бы ўдзел у Камуне і, хутчэй за ўсё, загінуў. І ўвогуле, яго ў колах парыжскага паўсъвету — ён любіў знацца з мастакамі і пісьменнікамі, з багемай, карацей, — звалі яго не інакш, як літоўскі Монтэ-Крыста, лічылі дзіваком і аскетам. Хоць жыў да канца жыцця вельмі сыціла, толькі на невялікі заробак ад прыватных урокай ды публічных лекцыяў, ня надта папулярных. І пасыля, у 1893, калі Рашчынскаму дазволілі вярнуцца — маёнтак разрабаваны, заняпалы, яго выкарыстоўвалі для разъмяшчэння вайсковага гарнізону, — адкуль гроши на шыкоўнае надмагільле? На новую двухпавярховую бальніцу для сялянаў? А пасыля раптоўнай съмерці ў 1894 — аніякіх размоваў пра багатую спадчыну. Маёнтак канчаткова разбураецца, бальніцу ніхто не будоўвае, а надмагільле пачынаюць разбіваць. І паколькі ў ім было зашифраванае нейкае пасланьне — можна здагадацца, што нехта не хацеў, каб яно дайшло да нашчадкаў.

— Можа быць, і цяпер нехта гэтага ня хоча? — ціха прагаварыў Валянцін.

— Хто, несьмяротныя захавальнікі скарбу? — пасыміхнулася Паліна.
— І далей. Я даведалася пра Станіслава Людвісара, у лісьце якога быў малюнак надмагільля. Сын магната, удзельнічаў у паўстаньні. Нават быў пад судом — але апраўданы за нядоказнасцю віны і як недзеяздолны. Пасыля вызваленія зусім звар’яцеў, жыў у бацьковым палацы. Нашчадкаў не пакінуў. А з Вінцэсем Рашчынскім перапісваўся! Шкада, адзіны ацалелы ліст кудысьці зьнік з архіву. Затое ў другім лісьце, да сваёй сястры ў Жэневу, Людвісар паведамляе пра съмерць Вінцэсія Рашчынскага і піша: “Няхай цяпер сумленьне ягонае супакоіцца, і съмерць ягоная распарадзіцца тым, чым не ўдалося распарадзіцца жыццю. Хаця — не асуджай мяне моцна, — мне шкада ня толькі нябожчыка, але і таго сена, пры якім ён стаўся сабакам”. Не, усё вырашана. Я еду ў Гарнушкі. Да таго ж, хачу заехаць у суседнюю вёску, Весьніцы. Ведаецце такую?

Засмучоны Валянцін моўчкі кіўнуў галавою.

— А такое прозвішча — Рагманавы — чулі? — дрыжачым голасам запыталася Паліна.

— Рагманавы? — задумаўся Валянцін. — Не, ня чуў. А што?

— Ды так, нічога...

Валянцін сіратліва сядзеў на крэсьле, схаваўшы рукі ў задоўгіх рукавах швэдара, нібыта яму было вельмі холадна, мокрыя валасы зьвісалі жаласнымі пасмачкамі... А трэба было б прапанаваць госьцю гарачай гарбаты! Паліна ўзынялася, ня тое, каб надта ахвотна... Але ейныя доб-

рыя намеры парушыў званок у дзъверы. Адзін, другі, трэці запар...
Хто гэта так настойліва просіцца ў госьці?

Дзіна была ў кароткім белым плашчы з перламутравым бляскам –
быццам перліна ў ракавінцы. І лёгкія летнія боцкі на высачэзных абца-
сах – белыя і бліскучыя чысьценькія, відаць, гаспадыня прыехала на ма-
шыне. А вочы – зыненавідныя.

— Валянцін у цябе?

— Так... — Паліна разгубілася, быццам яе засыпелі на нейкім ганебным
учынку, нават у чырвань кінула. Дзіна хуткім крокам, ледзь не зача-
піўши гаспадыню, прайшла ў залу, дзе з крэсла падымаўся ёй насустреч
таксама зъбянтэжаны Валянцін.

— Паехалі дадому.

Гэтак спакойна сказала, упэўнена, бяз цені сумніву.

Паліна не любіла, калі ў кагосыці няма ні ценю сумніву. Відаць, Ва-
лянцін таксама. Ён выпрастаўся ва ўвесь свой немаленькі рост і азвайся:

— Ну навошта было турбавацца? Прабач, што не дачакаўся, каб
папярэдзіць асабіста – але ж я пакінуў ліст.

— Так, дзякую хоць за гэта... — спакой патроху здраджваў “уладаль-
ніцы”. — Але было б сумленьней, каб ты найперш думаў не пра староньніх
кабетаў, а пра туго, што дзеля цябе рзыкуе жыцьцём... Pra нас з табой
дваіх, урэшце! — Дзіна гнеўна павярнулася да Паліны. — У нас з Валян-
цінам сапраўды асаблівыя адносіны, каб вы ведалі.

— Дзіна, ня трэба! — Валянцін зноў зъбялеў, як ад болю. — Я заўсёды
памятаю пра тое, што ты для мяне зрабіла, і ніколі цябе не пакіну. Але
ад таго, што я ад'ехаўся на некалькі гадзінаў — ты і твая фірма нічога
ня страцілі.

— “Ніколі цябе не пакіну!” — Дзіна патроху раз’юшвалася.—Хіба
толькі таго мне трэба, каб ты сядзеў цэлымі днямі ў майстэрні, ляпіў,
маўчаў, і самае большае — паглядаў з пачуцьцём глыбокай удзячнасці,
як Граждан на партыю?

Валянцін упартая съціснуў сківіцы.

— Я сумленна выконваю нашую дамову.

— І бегаеш за іншымі спадніцамі?

Валянцін кінуў хуткі позірк на Паліну, што зусім забілася ад няём-
касці ў кут, і без таго загрувашчаны стосамі кніг, ня ведаочы, ці ня
выйсці з пакою падчас сямейнай спэції. Але Дзіна не зъбіралася адкла-
даць высьвятленыне адносінаў на потым, і скульптар ціха прагаварыў.

— Нашая дамова ня тычылася... інтymных справаў. Дзіна, ты
цудоўная дзяўчына, я ведаю, што ня варты цябе. Ты будзеш шчасльявай
з іншым. Я выканала ўсё, што ты скажаш, жыцьцё аддам, калі папросіш
— яно і так тваё. Але зразумей — ніхто ня ўладны над сваімі пачуцьцямі.
Я абрэзіў бы цябе, калі б пачаў прыкідвацца закаханым... Я разумею,
што страшэнна вінаваты... Мы троі гады былі разам...

— Ты проста дурань! — пагардліва кінула Дзіна. — У кожным сямей-
нім жыцьці ёсьць перыяды, калі двое стамляюцца адзін ад аднаго. А
ты ўжо ўявіў сабе нешта.

— Мы нежанатыя,— вінавата нагадаў Валянцін.

— Але ж зъбіраліся пабрацца! — амаль крыкнула Дзіна. Яе твар так
страшна перакрывіўся, нібыта адбіралася апошняя надзея. — Ты што,
перадумай?

Валянцін моўчкі стаяў, апусьціўшы галаву. Пасьля з цяжкасцю пра-
гаварыў.

— Прабач...

Віленская гандлярка съцінула кулакі і кіўнула ў бок Паліны.

— Гэта з-за яе? Можаш не адказваць, ведаю. Чыстыя пачуцьці, ра-
мантычнае кахранье. А гэтая дамачка раскашэліцца дзеля цябе на пят-
наццаць тысячаў баксаў?

Валянцін разгублена перапытаў.

— Чаму пятнаццаць? Мы ж столькі ўжо выплацілі...

— А “лічыльнік” “накруціў”! – зъедліва патлумачыла Дзіна. – Будзе-
це яго выкупляць? – гэта – на адрес Паліны. Тая дрыжачым ці ад
хваляванья, ці ад абурэння голасам прагаварыла, адчуваючы сябе
здрадніцай:

— Я на вашага сябра не прэтэндую.

— Ну вось! – пераможна падрахункавала Дзіна. – Нікому ты, Валік,
акрамя мяне не патрэбны. Паехалі дадому. На мяжы якраз чаргі няма,
і мытнік знаёмы. У восем будзем на Жыгімонтаса. Купім пляшку шам-
панслага, а хочаш – піва...

Валянцін упартая глядзеў на сваю “уладальніцу”.

— Я буду працаваць на цябе дзень і нач. І калі выплаціцца доўг –
таксама. Але не магу падманваць цябе ў асабістым. Няхай нашыя ста-
сункі застануцца сяброўскімі.

Дзіна памаўчала, узважваючы наступныя слова.

— Паслухай, тваёй даме патрэбная чацьвёртая жабка?

Паліна ўсхапілася.

— Вы ведаецце, дзе яе знайсьці?

Але Дзіна размаўляла толькі з Валянцінам.

— Ты – чалавек слова. Я магу здабыць жабку ў абмен на тваё слова
гонару – паабяцай, што, пасьля таго, як скончым росшукі скарбу, ніколі
больш не сустрэнешся з гэтай паненкай, ня станеш ёй ні пісаць, ні тэ-
лефанаваць. Я нават не прашу, каб ты на мне ажаніўся – бо і так ведаю:
выкінеш блазноту з галавы, нашы пачуцьці вернуцца. – І павярнулася
да Паліны.

— Хочаш атрымаць чацьвёртую жабку?

Паліна няўпэўнена зірнула на скульптара. Гэтак ламаць чалавека...
Ці мае яна права? Але разгадка таямніцы!.. Ніколі ня бачыцца... Сэрца
раптам съцінуў боль. Запярэчыць? Падаць няўклюдзе надзею? Але ж
Дзіна дзеля свайго скульптара жыцьцём рызыкуе! Ён усё роўна звяза-
ны, прыкуты да сваёй “уладальніцы”!

Ваганьні вырашыў Валянцін, цьвёрда прамовіўшы:

— Паліна хоча мець чацьвёртую скульптуру. Я ведаю, што для яе
гэта вельмі важна.

Твар Дзіны прасвятлеў, яна зноў набыла ранейшую ўпэўненасць, як
пасьля ўдалага гешэфту.

— Значыць, дамовіліся. У суботу прывязу жабку, і ўсе разам, як
тады, рушым у Гарнушкі. Знойдзем тое, што шукаем, падзелім па спра-
вядлівасці і – бывайце.

Валянцін нават не зірнуў на развязанье на Паліну. Так і пайшоў з
каменным тварам, як палонны вой. А Дзіна яшчэ весела кіўнула няўда-
лай суперніцы:

— Віншую, выгадная зъдзелка!

Паліна зачыніла дзьверы за нечаканымі гасціямі. На души было пагана. Прадала чалавека дзеля сваіх інтарэсаў. Прамаўчала... Вядома, так ці іначай – нічога добра га ня выйшла б. Пятнаццаць тысячаў... Цікава, Дзіна відавочна ня бедная. Тоё, што гандлявала на Казюкасе – дык для тамтэйшых, гэта ўсё роўна як для нас на Купальле праз вогнішча скакаць. Далучэнне да старадаўняга свята. Джып, фірма, кватэра... Чаму б не прадаць, абы пазбавіцца раз і назаўсёды небяспекі? Паліна папракнула сябе за нядобрыя думкі.

Дзяўчына разгублена абвяляла вачыма сваё жытло. Колькі можна было б за яго выручыць? Ніколі пра гэта ня думалася. Ды анічога – кватэра непрываітываная. Што Паліна магла б прадаць? Чым валодае? Некалькі срэбных пярсыцёнкаў, гары кніг ды відэаплээр “Соні”, у якім час ад часу “зядзе” кнопкa. Ага, яшчэ карціны... Вось тая, з паляўнічым нацюромортам, падабраная ледзь не на съметніку, даляраў за сто пайшла б цяпер, далібог.

Паліна заўсёды пагарджала грашыма. Навошта іх шмат? Чым асабліва адрозніваюцца туфлі ад Гуччы ад туфляў вытворчасці фабрыкі “Прамень”? Ты ў “фіrmовых” перастанеш спатыкацца і хадзіць не туды, куды трэба?

А цяпер Паліна адчувала сябе прыніжанай і бездапаможнай. Нават калі збыць усё да апошняга швэдара – ці назыбіраецца хоць тысяча “зялёных”? Не, яна не змагла б падарыць волю Валянціну. А з дапамогай жабкі – раптам знайдзеца сапраўдны скарб? Залаты леў? Тады і Валянцін вызваліцца! Праўда, не ад слова гонару – з горыччу нагадала сабе дзяўчына. Расстанье назаўсёды... Ды яшчэ – з якімі ўражаньямі? Прадала няспрайдзянае кахранье...

На стале апынулася побач літровы слоік з шыпшынавым варэннем ад Сымона і бюст Рашчынскага, злыеплены Валянцінам. Цікавая інсталяцыя! Паліна прынесла з лядоўні Стасеву тэклі – шыкоўная выгінастая бутэлька з залатымі налепкамі, і таксама паставіла на стол. Тры падарункі для прынцэсы... Чый лепішы? З кім быць прынцэсе?

І раптам адчайна заплакала, не зьбіраючыся сама сабе тлумачыць – чаму.

16.

— Вінсэнт! Не забудзься – заўтра а пятай адкрыцьцё Салону! Прыйдзь абавязкова. Накрукім бакенбарды акадэмікам!

— Вінсэнт! Паабяцай, што калі маю карціну купяць за сто франкаў – вып’еш бутэльку шато-марго!

— Не спадзявайся, Анры, наш бравы Паляўнічы ня вып’е нават на ўласных хаўтурах.

— Твая праўда, Шарль – на ўласных хаўтурах нават ты выпіць ня зможаш.

— Мой Бог, і сапраўды. Я не перажыву гэтай несправядлівасці!

Чарнявы, як грак, Шарль з вусамі, закручанымі ў тугія чорныя колцы, бесклапотна зарагатаў – нібыта ў яго не было пятнаццаці франкаў доўгу за кватэру, і не прэтэндавалі на яшчэ два не заробленыя франкі зеляншчык і прачка, а ў дом на віа Тарэ-дзі-Нона, у Залаты дом з чароўнай Зізі, яго проста больш у доўг ня пусціць. Гэтак жа бесклапотна засымляўся і Анры, рудаваты мажны барадач у саламяным капелюшы-

канацье. Няхай у кішэні – анісанціма, Бог любіць съпейных птушак і заўсёды спашле ім нешта на кавалак хлеба... і бакал абсэнту.

Ля парыжскай кавярні Гербуа квітнелі яблыні, і ружова-белая пляёсткі асыпаліся на брукаванку, на столікі, вынесенія пад травеньскае сонца, на агромністыя капелюшы дам у ружовых і бязавых сукенках, на чорныя цыліндры-“васьмібліскі” наведнікаў. Апошняя рэвалюцыя забылася, як страшны сон – некаторыя з маладых мастакоў, што аблюбавалі кавярню, увогуле нарадзіліся паслья крыавых падзеяў. Таму дзівакаваты Вінсэнт, съветлавалосы немалады замежнік, успрымаўся як жывая легенда. Расказвалі, што ён быў сярод камунараў на могілках Пер-Лашэз, што сама Чырвоная Цнатліўка Луїза Мішэль, школьнай настаўніца, што натхняла рэвалюцыю, пацалавала яго, бласлаўляючы на бойку. Што паслья паразы Камуны ён, каб ня трапіць у страшную Каледонію, куды высыпалі паўстанцаў, падарожнічаў па Сахары і Тыбеце, паляваў на тыграў, ільвоў ды іншых драпежнікаў – вось і празвалі Паляўнічым. А дзесьцы ў сваёй дзікай паўночнай краіне ён учыніў калісьці страшнае злачынства, або перажыў страшную трагедыю, і мае патаемныя скарбы, і увогуле ён пазашлюбны прынц... Ды чаго толькі не нагавораць языкі парыжанаў! Галоўнае – месье Вінсэнт (прозьвішча было настолькі цяжкое, што яго ніхто ня мог вымавіць) вельмі разумны і цікавы сумоўца, заўжды спакойны, і за гэтym спакоем хаваецца незразумелая, але вялікая моц. Кожную раніцу пераплываць Сену – гэта трэба мець сілу! Асабліва калі вада пачынае замярзаць. Съведкі расказвалі, што Паляўнічы нават узімку дае нырца ў палонку – адразу відаць кроў паўночнага дзікуна. Але ж месье Вінсэнт – філосаф, час ад часу чытае публічныя лекцыі. Праўда, не сказаць, каб ягоныя тэорыі былі надта модныя. Сусьветная міфалогія, паходжаныне нацыяў... Цяпер у модзе іншае: мы ўсе – дзецы малпы, спадарства, віват Дарвіну. Затое ў маастацтве слова Паляўнічага – золата! Калі скажа – добра, значыць, заказвай вячэрну з шампанскім, ты сапраўды нешта вартася стварыў. Але паспрабуй дачакацца ад нашага Паляўнічага ўхвалы! А галоўнае – ніякіх дзяўчынак. Ніякіх Зізі, Мімі, Марыучы... Усе нешматлікія любоўныя гісторыі, што расказваліся пра Паляўнічага, былі вельмі заблытаныя і недазваляльна сур’ёзныя.

Светлавалосы Вінсэнт (густая грыва з незаўажнай сівізною, яркія сінія вочы са зморшчынкамі ў куточках, суворы рот) ветла памахаў сябрам рукой на разьвітанье.

Што ж, яно так заўсёды – час гарматаў і час паэтаў зъмяняюць адзін аднаго ў вечнай каруселі. Ён сышоў з гэтае забаўкі яшчэ трыццаць год таму.

“Паляўнічы”... Гучыць прыемней, чым зацкаваны зъвер.

Паляўнічы любіў Парыж. Апошняя гады горад пераўтвараўся на вачах, і многія абураўліся. Забіаецца “дух Лютэцыі”(так калісьці называлася гэтае места). Прасторныя будынкі супермаркетаў, усе са шкла і металу, дзе маладзенъкія прадаўшчыцы працуюць па пятнаццаць гадзінай у дзень, ня маючы права прысесыць і на хвілю; сусьветныя выставы з іх пампезнасцю, з афрыканскімі і кітайскімі вёскамі, збудаванымі на пару тыдняў... А Цэнтральны рынак — “парасон ад дожджыка”, па выразе Напалеона III? Хіба ён заменіць вясёлы гандаль на маленъкіх пляцах? Ну а супраць Эйфелевай вежы нават праводзяцца мітынгі! Гі дэ Мапасан аб’явіў гэтай жалезнай пачварыне вайну. Нарэшце, Гранд-

Опера, збудаваная непадалёк ад ціхай ру Віньён, дзе атабарыўся Вінсэнт, агромністая, як скамянелая хмара... Безгустоўшчына, панове!

Але Паляунічаму хутчэй падабаліся гэтыя перамены. Вызваляюцца архітэктурныя формы, вызваляюцца фарбы мастакоў, вызваляюцца народы... Толькі ягоны народ цярплюча чакае, пакуль шчасьце неадчувальна апусьціцца з неба, як гэтыя яблыневыя пляёсткі.

— Пардон, месье!

Дзяўчынка-разносчыца з вялікім кошыкам, накрытым бялюткай сурвэткаю — падобна, там круасаны, духмяныя булкі-паўмесячыкі, — неўзарок штурхнуўшы высокага важнага пана, белазуба ўсьміхнулася. Позірк чорных, як маслыны, вачэй не вінаваты, а хуткі і зацікаўлены. Хто асудзіць немаладога самотніка, які завядзе нядоўгае знаёмства з баявітай парыжаначкай?

Вінсэнт сумна ўсьміхнуўся дзяўчыне, і тая, састроіўшы съмешную гримаску — старэча ты, старэча! — зьнікла ў натоўпе, спрытна абмінаючы мінакоў, як лёгкі чоўнік — паважныя дымныя параводы.

Дамы на ру Віньён былі вельмі старыя, яшчэ з чорнымі драўлянымі накладкамі паўзьверх муроў, паводле сярэднявечнай моды, і на кожным доме — выява-“візітока”. Будынкі так і называліся: “Пад ласосем”, “Пад мядзьведзем”, “Пад рыцарами”. Паляунічы жыў у доме “Пад казой”. Дакладней, на мазаічным пано, што прыкрашаў франтон дома, мелася дэзве выявы — пастушка ў чырвоным каптурыку дэзмула ў дудачку, а за ёй скакала няўклодная, даўганогая каза, і на казіных рагах гайдаўся залаты ветах. Мяццовыя тлумачылі — гэта таму, што дом колісь будаваў купец, які гандляваў воўнай і казіным сырам. А Паляунічаму здавалася, дзяўчынка, каза і ветах — гэта пра тое, што ўсё мінае, і бесклапотнае съпейнае юнацтва незаўважна вядзе за сабой съмерць. Але пры адпаведным настроі съмерць можна пабачыць ва ўсім, асабліва на вуліцы, названай у імя паэта, што напісаў вясёлую баладу пра танец вісельнікаў.

Кватэра Вінсэнта месцілася на самым версе — ён ня мог дазволіць сабе лепшай. Кансье́ржка высунулася са свайго катуха з урачыста-таямнічым выглядам і, працягваючы ключ, прамовіла:

— У месье госьці.

— Госьці? — зьдзівіўся Паляунічы. — Я нікога не чакаў.

— О, гэта сюрпрыз! — расціцвіла звычайна суровая мадам Матыльда.

— Ідзіце, самі ўбачыце!

Вінцэсь зразумеў, што невядомы госьць добра заплаціў. Але ня стаў паскараць крок. Ён ужо даўно прывычыўся ўспрымаць ўсё, як належнае. Чаго яму баяцца? Што яшчэ ён можа страціць?

Дзіверы ў кватэру аказаліся незачыненымі. Перад вакном мансарды вымалёўваўся цёмны сілуэт жанчыны ў моднай вузкай сукенцы, пашыранай у самым нізе, і капелюшы са страусавымі пёрамі памерам з неўлікі востраў. У пакой з надзвычай спартанскай абстаноўкай фігура глядзелася экзатычна.

— Чым абавязаны вашаму візіту, мадам?

Незнаёмка, крыху прамарудзіўшы, павярнулася. Твар закрываў кароткі вэлюм, але было зразумела, што кабеце — за сорак, значыць, пра легкадумны візіт-падарунак ад сяброў мастакоў (“а ці не паслаць новую натуршчыцу да нашага самотніка?”) — гаварыць не выпадала. Жанчына моўчкі разглядала гаспадара, так што таму нават зрабілася

няёмка. Рука госьці ў страшэнна дарагой карункавай пальчатцы нерашуча паднялася і адкінула вэлюм.

— Дзень добры, пан Вінцэс!

— Хрысьціна! — Вінцэс кінуўся да госьці і прыпаў вуснамі да яе рукі. Кабета ўсхвалявана ўсьміхнулася.

— А я баялася, што вы мяне не пазнаецце. Я па старэла, дарагі...

Вінцэс радасна запярэчыў, не выпускаючы яе рукі са сваёй:

— Вы ўсё такая ж прыгажуня! Гэта я ператварыўся ў сумнага старэчу, і нават забыўся на ветлівасць. Сядайце, вось сюды, на гэтае крэсла — яно яшчэ трymaeцца на ўсіх сваіх чатырох крывых лапах. А я звару кавы. Ці шакалад? Вы любіце гарачы шакалад, Хрысьціна?

Госьця глядзела з лёгкім сумам, як гаспадар распальвае грубку, ставіць на жалезную рапотку кававарку... Адзіная раскоша пакоя — скура ільва, расцягнутая на съянне, ды нейкія дзіўныя дзіды. Жалезны вузкі ложак пакрыты даматканай посьцілкай. А над ложкам — абрэз Маткі Боскай Вострабрамскай і шляхецкі слуцкі пояс колераў зывялай травы і золата.

— Напэўна, са ста мужчынаў толькі адзін вось гэтак не саромеўся б сваёй беднасці, калі да яго прыйшла графіня Мекленбургская. Цяпер мне яшчэ больш зразумела, чаму я вас пакахала, Вінцэс. Так, так, сёньня я магу гаварыць пра гэта вольна — усё сплыло, усё прамінула...

Вінцэс паставіў на стол два кубкі з гарачым шакаладам (сапраўдная кітайская парцаляна з сінімі рыбкамі, падарунак аднаго мастака) — і сеў насупраць сваёй госьці. Вядома, яна па старэла. Твар пашырэў, вочы, усё гэтак жа блакітныя, паглядалі з-пад навіслых павек без ранейшай наўнай захопленасці. Пастава, зразумела, страціла юначую гнуткасць... А галоўнае, што зъмяніла ablічча — уладарнасць, ветлівія, цвёрдая, якую немагчыма ўдаваць, калі ня маеш сапраўднае ўлады.

— Як Станіслаў? — папытала Вінцэс, перарываючы няёмку паўзу, што ўсё-ткі ўзьнікла. Графіня толькі трохі прыўзняла бровы.

— Зусім апусьціўся, ведаецце. Бацька да самай сваёй съмерці спадзіваўся, што Стась будзе вартым роду нашчадкам. Спрабаваў зацікаўіць яго гаспадаркай, ваеннай кар'ерай, съвецкім жыцьцём... Дарэмна. Стась зламаўся, расчараўваўся ва ўсім съвеце. Жаніцца таксама адмовіўся. Знайшоў адзіны інтарэс — ежу. Так, так, яго адзіная забаўка — жэрці. Дзесяць кухараў, і кожны съпецыялізуецца па нейкай нацыянальнай кухні — француз, іспанец, перс, нават, здаецца, кітаец. Вось Станіслава вымаглі б і не пазнаць, Вінцэс. Ён цяпер ходзіць, толькі абапіраючыся на двух слугаў — тлусты, як бочка з півам. Калі здарыцца рэвалюцыя і застанецца без нічога — зможа падзарабляць у балагане. Урэшце бацька пакінуў яму толькі рэнту, а распарараджаўся ўсім я. Нічога, у мяне выявілася да гэтага здольнасць. — Хрысьціна падарыла Вінцэсу съвецкую ўсьмешку — аднымі вуснамі. — Я таксама ў многім расчараўвалася. І на рамантычныя ўчынкі — накшталт ахвяраваць сваю маёмасць, ці хаця б яе частку, на “высакародную грамадзянскую справу” — баюся, на такое глупства я ўжо ня здолная. Усе высакародныя справы заканчваюцца на вісельні або ў вар'ятні. Ведаец, як гаворыцца: рэвалюцыю прыдумваюць рамантыкі, зьдзяйсьняюць фанатыкі, а карыстаюцца яе перамогай нягоднікі. А ў мяне, дарэчы, чацьвёра дзяцей, і ўсе — маленькія арыстакраты.

Графіня прыемна засмыялася — так, як прынята съмяяцца падчас сяб-

роўскай гаворкі. Вінцэсъ сумна глядзеў на яе і бачыў іншае – залатаўлася дзяўчына бяжыць праз лясны гушчар, падае ў талы сънег, падымаетца, зноў, задыхаючыся, імкненцца наперад, ратаваць свайго героя...

— А вы, Вінцэсъ? Як вы? Ці ўвесь час – адзін?

Вінцэсъ апусціць пасівелую галаву.

— Я не съвяты. У мяне былі жанчыны, хоць сапраўднага пачуцьця да іх не знайшлося ў маёй выгнанынцкай душы. На жаль, я занадта сур'ёзна стаўлюся да простых стасункаў. Пакутваў сам і мучыў вартых любові кабетаў. І ... я таксама шмат у чым расчараўваўся, графіня. Ваяваў спачатку ў арміі Нацыянальнага ўраду Цьера, потым – на баку камунараў. Праўда, я быў моцна паранены падчас абароны Парыжу ад немцаў, і ўдзел мой у Камуне амаль толькі – даць гроши на зброю. Я спадзяваўся, што ўзброеныя мной людзі, вызваліўшы свой народ, пойдуць ратаваць мой, стануцца пачаткам вызвольнай арміі... Нібыта волю можна прынесці на іншаземных штыках!

— Калісьці мне здавалася, што вы ня можаце рабіць памылак, – ціха прамовіла Хрысьціна, ледзь дакранаючыся тонкімі пальцамі, абцягнутымі карункамі пальчаткі, да гарачага кубка. — Вы і вашы сябры так і не скарысталі большую частку атрыманага ад бацькі?

Вінцэсъ памаўчаў, пераадольваючы застарэлы боль.

— Я сам пачынаю думаць, што гроши тыя праклятыя. Мой сваяк, Юзаф Каліноўскі, так і съцвярждае, і піша, што мы лепш зрабілі б, каб перадалі золата на патрэбы ордэна кармелітаў. Дарэчы, чулі пра Юзафа?

Хрысьціна паціснула плячыма.

— Усё, што ведаю — яго прысудзілі да съмерці, але выручуў айчым, граф Путкамер, і скончылася высылкай у Сібір. Дзіўна, ваш сваяк заўсёды здаваўся мне такім далікатным, слабенькім... І раптам – заслужыў расстрэл!

Вінцэсъ кіўнуў, згаджаючыся.

— Дабрэй за Юзафа я чалавека не сустракаў. Але Юзаф адбыў дзесяць гадоў у Сібіры, вярнуўся... І ўступіў у орден кармелітаў. Зараз – прыёр кляштару! Не зъдзіўлюся, калі яго калі-небудзь прызнаюць за съвятога. А я магу суцяшацца толькі тым, што ані шэлега не патраціў на сябе.

Хрысьціна рапчула адставіла кубак, з якога так і не адпіла ні глытка:

— Што ж, кажуць, гордая беднасць заслугоўвае павагі. Хаця я, шчыра прызнаюся, з вышыні пражытых гадоў ня ведаю, чым тут ганарыща. Мне здаецца, вы ў Парыжы проста паціху высыхаеце, гібееце бяз справы. Я прыйшла паведаміць – вы можаце вярнуцца на радзіму.

— Што?! – Вінцэсъ ускочыў з крэсла, ледзь не перакуліўшы яго на падлогу. Галава кружылася, як пасыля бакалу абсэнту. Графіня глядзела з лёгкай сумнай усмешкай.

— Скажыце, пан Рашчынскі, што яшчэ ў цэлым съвеце магло б вас гэтак пазбавіць раўнавагі, вас, такога ўраўнаважанага? Мусіць, толькі не жанчына?

Вінцэсъ змусіў сябе супакоіцца.

— Я сумую па сваіх краях. Дужа сумую.

— Вось і вяртайцеся, — графіня нясьпешна ўзнялася. — Вы – сярод амніставаных, вам вернуць ваш маёнтак. Праўда, ні на якую кампен-

сацыю за нанесеную яму шкоду не чакайце. І тыя землі, што адышлі сялянам — ня вернуцца.

Вінцэсъ захінуў твар рукамі. Гарнушки... Маскалёў лес... Сасна на стромым беразе ракі... Сівы туман, што паўзе, як паранены вужыны кароль, з паплавоў у празрыстыя хвалі...

— Хрысьціна! Вы яшчэ раз вяртаецце мне жыцьцё!

На твары госьці заставалася спакойная прыстойная ўсьмешка, але глас дрыжэў.

— Тады, можа, вы мне нарэшце скажаце, Вінцэсъ... Чаму вы не захадзелі быць са мной? Якая прычына вашай халоднасці? Я вам не падабалася? Вас прыніжала маё багацьце? Згадзіцесь, я заслужыла права ведаць!

Вінцэсъ зноў апусьціў галаву. Не адказаць было нельга.

— Я кахаў іншую.

— А яна? Вашая абраныніца? Кахала вас?

— Не.

Графіня памаўчала, у яе ўсьмешкы зявілася хваравітая жорсткасць.

— У такім выпадку я рада, дарагі. Ну што вы так зьдзіўлёна на мяне пазіраецце? Не зьбіраюся гуляць у добрую самарыцянку. Кахраныне — гэта ўсяго толькі барацьба індывідуальнасцяў, прага валоданыня... І мне прыемна, што вы прайгралі гэтак жа, як і я.

Вінцэсъ праводзіў госьцю да яе экіпажу і доўга глядзеў усьлед. І яму здавалася, што разам з Хрысьцінай ад яго аддаляецца ягоная маладосць, і ён сапраўды адчуў сябе старым. Нікому не патрэбным самотным старадом, у якога засталіся адны магілы.

І ён вярнуўся да сваіх магілай.

Гэта здарылася ўжо ўвесень, на Дзяды, калі на могілках сівяціліся жоўтыя зоркі сівечак, дрогкія, як спадзіванье на сустречу. Дрэвы стаялі чорныя, голыя, бы пакараныя грэшнікі, выцвілая сухая трава акрым як пра смерць, не нагадвала ні аб чым. Але Вінцэсю ўсё здавалася прыўкрасным — і нізкае шэрае неба, і апошні залаты ліст на вершаліне старога каштана — прыветна ўзынятая даланя... І ніzkія хаткі Гарнушак...

Сяляне выйшлі сустракаць яго з хлебам-сольлю. Чалавек сем, па выглядзе — заможныя... Так бы мовіць, вясковая арыстакратыя. Вінцэсъ прагна ўглядаць ў твары... Не, нікога ня ведае. Тыя, што былі з ім побач у бойках — даўно ў сівеце, дзе толькі сумна дзівяцца чалавече зацятасці і ўзаемнай нянявісці.

А вёска як вымерла... Сем спалоханых, нізка схіленых мужыкоў — і больш нікога... Вінцэсъ не спадзіваўся, што яму ўзрадаўшца — апошні візіт у Гарнушки амаль прывёў яго на шыбеніцу. Але ўсё-ткі прайшло трывіцца гадоў...

А калі ён пабачыў дом, дзе вырас — ледзь стрымаў роспачны крык. Будынак прыняў на сябе ўсю нянявісць да адсутных гаспадароў. Вокны другога паверху пазабіваныя дошкамі, да сыценаў прываліліся, бы п'яныя, неахайнія хмызьнякі — такія растуць вельмі хутка, і іх будзе цяжка выкарчаваць. На калонах — съяды ад куляў... Наўрад была аблога — хутчэй забаўляліся казакі, разьмешчаныя ў секвестраваным маёнтку. Вось і пацверджаныне — каменная выява герба Рашчынскіх, з мядзьведзем на задніх лапах, прымацаваная на фасадзе, відавочна служыла мішэнню для спаборніцтваў у трапнасці. Мядзьведзь увесь патрушчаны ўдалымі стрэламі. Базыль, наняты Вінцэсем у Гародні за слугу і кучара, заклапочана пацокаў языком. Вінцэсъ зразумеў — моцна расчарараваўся ў сваім гаспадары. І як тут жыць? А сёньня ж Дзяды, трэвячэр ладзіць...

Вінцэсъ, як у сыне, хадзіў па забруджаных халодных калідорах, зазіраў у пакой, нібыта ў труны... Толькі ў быльм дзіцячым пакой засталося ў куце “цукерачнае дрэва”, на якое нейкі жартайнік павесіў выедзеную кветку сланечніка. Засталося тое-сёе з мэблі ды фамільныя партрэты, пасечаныя шаблямі. Рашчынскі непаслухмянымі рукамі зьняў са сцяны павіслы на адным рагу партрэт бацькі... Пан Антон Рашчынскі пазіраў на сына, які стаў ужо старэйшым за яго, съмелымі шэрымі вачыма, і яго твар наўскос перасякаў шнар-парэз... Амаль як у Ваўкалака...

Дзе цяпер Мартын? Ці жывы?

У сталоўні пахла вогнішчам. Рука Вінцэса пацягнулася да дзъверцаў буфету, у якім калісьці захоўваўся сервіз з венецыянскага шкла – графін, аздоблены срэбнымі вінаграднымі гронкамі, і чаркі... Сервіз, які Вінцэсевы продкі выменялі за сялянскую сям'ю. Цяпер быў бы самы час паставіць яго на стол, як раіў бацька. Вінцэсъ быццам пачуў голас пана Антося: “А гэты сервіз... Я хачу, каб ты заўсёды захоўваў яго. І калі табе раптам падасца, што ты зрабіў для свайго народу ўсё, што мог, — пастаў яго на свой стол”.

Вядома, у буфеце было пуста. Толькі адна невялікая рэч не спатрэблілася рабаўнікам. Вінцэсъ асьцярожна зьняў яе з паліцы... Вазачка-жабка, разьбітая і акуратна склееная воскам... Госпадзе, а ён думаў, што боль па страчаным каханыні з гадамі суцішыща! Глухое рыданыне падступіла да горла – Вінцэсъ нават спалохаўся: няўжо гэтак здаў, саслабеў?

Не, ён не дазволіць сабе раскісаць. Яшчэ належыць зрабіць вельмі шмат. Усё-ткі гэта – яго дом, яго зямля. І хоць сяляне больш – не ягоная маёмысць, але ён адказны і за тое, як яны жывуць!

А Гарнушкі пасылалі да яго сваіх выведенікаў. І тыя, съціпла камечучы ў руках шапкі, спрабавалі выпытаць з дурнаватай хітрасцю, ці не зьбіраецца пан адсуджваць назад зямлю, якую атрымалі мужыкі, што дапамагалі лавіць пана, былі ў атрадзе самааховы? Ці не затаіў пан крыўды, ці ня будзе помсьціць? І колькі яны будуць цяпер плаціць за арэнду той зямлі, што зноў належыць пану?

І Вінцэсъ нешта тлумачыў, супакойваў, гаварыў, што трэба аднавіць працу школкі, абяцаў, што пабудуе бальніцу, што плаціць за арэнду трэба будзе менш, чым у казну, зусім мала... А можа, і нічога...

І з горыччу адчуваў, што яму ня вераць.

Аднак бальніцу сапраўды варта пабудаваць. На гэта не шкада ўзяць ад схаваных грошай... І абавязкова дапамагчы сваякам тых, хто быў у Вінцэсевым атрадзе. Скрыні са зыліткамі трывіца гадоў таму яны закапалі – не было як даць ім рады. А манеты з двух маленьких скрыні ў падзялі між сабой Вінцэсъ і Ваўкалак, пакляўшыся — ані шэлега на сябе!

Вінцэсъ патраціўся на зброю, якая не паслужыла ягонае зямлі, але ўсё-ткі здабыла глыток волі людзям. Заставалася яшчэ частка, вось і будзе – на лякарню! Але... трэба парашца.

Усе гэтыя гады лёс скарбу паўстанцаў прыгнятаў Вінцэсъ. Хто застаўся жывым з пасьвечаных у таямніцу? Пан Рагманаў памёр, не пажадаўшы да крануцца да праклятага золата, набытага за жыццё яго сына. Мартын зьнік. Тады Ваўкалак яшчэ прывёў Марцэла Алейшчыка, а Вінцэсъ паручыўся за Міхася Валевіча. Міхася павесілі. Дзе Марцэл – зноў жа невядома. Яшчэ некалькі чалавек ведалі пра існаваныне золата, але ня ведалі, дзе яно схаванае – Вальжына, Людвісары, цёзкі Каліноўскія – Юзаф і Кастусь. Кастусь, дарэчы, зьбіраўся сам распарадзіцца золатам – ды не пасыпей. Юзаф сваё стаўленыне выказаў – аддаць кармелітам. Вальжына? Пра

Вальжыну лепш ня думаць. Трыщцаць гадоў таму Вінцэсъ зрабіў усё, што мог, каб выратаваць яе ад перасьледу, і адзінае, што ведае — Вальжына зъехала. І вусны самі прашанталі радкі з сумнай балады пра мёртвага караля:

“А як любіў кароль чароўны бляск
Яе вачай, і ціхую пяшчоту
Яе далоняй... Быццам першы раз,
Узрушваў кожны самы лёгкі дотык...
...Кахае — не яго... Навошта — суд,
Які ня можа шчасьця даць нікому?
Навошта жыць, калі яна — ня тут,
І нельга не аддаць яе другому?...”

Што сёньня адбываецца на Беларусі? Як можна дапамагчы вызваленю краіны? Ці ёсьць сілы, здольныя біцца за волю? Вінцэсъ дастаў з сакважу дарагія сэрцу рэчы — “Беларускую хрэстаматыю” Эпімаха-Шыпілы, “Словарь белорусскага наречія” Івана Насовіча і “Дудку беларускую” Мацея Бурачка. Разгарнуў апошнюю кнігу... ”Божа ж мой, божа! Што ж мы за такія бяздольныя? Якаясь маленькая Булгарыя — са жменю таго народу — якіясь Харваты, Чэхі, Маларосы і другія пабрацімцы нашыя... маюць па-свойму пісаныя і друкаваныя ксёнжачкі і газеты, і набожныя, і съмешныя, і сълёзныя, і гісторыкі, і баячкі; і дзеткі іх чытаюць так, як і гавораць, а ў нас як бы захацей цыдулку ці да бацькі лісток напісаць па-свойму, дык, можа, і ў сваёй вёсцы людзі сказалі, што “піша па-мужыцку”, і як дурня абсьмяялі б! А можа, і сапраўды наша мова такая, што ёю нічога добра га дадзеная, як і другім добрым людцам, і гаворым жа мы ёю шмат і добра, але так ужо мы самі пусыцлі яе на зьдзек, не раўнуючы, як і паны вялікія ахвотней гавораць па-французску, як па-свойму. Нас жа ня жменька, а з шэсьць мільёнаў...”

Вінцэсъ ведаў гэтая слова напамяць, але кожны раз, як перачыгтваў, камяк падыходзіў да горла. Жыве Беларусь! Толькі жыве сваім жыцьцём, ад якога ён даўно адстаў.

Рашчынскі прытуліўся да напаленай грубкі. Хутка пачне цымнець... Вінцэсъ углядаўся ў далёкія сілуэты гарнушкаўскіх хацінак без адзінага агенчыка, і яму мімаволі здавалася, што гэта войска пачварных шэрых карлаў, што падрыхтаваліся да нападу. І вось-вось яны адштурхнуцца ад мерзлай зямлі і кінуцца на маёнтак, папаўзуць на яго, рыхтуючыся сыцерці з зямлі...

Што за глупства! Гэта — яго зямля, і ня трэба забывацца, што з-пад дахай тых шэрых хацінак зьявіўся і Mixась Валевіч, і Янук Вараўня, і іншыя, з якімі ён дзяліў гора і славу змаганьня за волю. Дзесьці там жывуць унукі яго добраі нянькі Агаты, і тая бялявеньская ўсымешлівая дзяўчынка, што з іншымі вясковымі дзеткамі прыходзіла ў іх маёнтак на Каляды, каб патаньчыць ля панская ёлкі і атрымаць дзівосныя падарункі. Як жа яе звалі? Марысіка?

Неба навісла гэтак нізка, што здавалася — зараз яго праб'юць дзіды голага кустоў. Да сядзібы павольна набліжалася нечая постаць. Святар! У гэтым не было нічога дзіўнага — мясцовая “эліта” патроху наведвала Вінцэсъ, спрабуючы зразумець, чаго чакаць ад новага суседа. Мала хто памятаў яго, і не ўсе, хто памятаў, хацелі аднавіць знаёмства.

Святар, відаць, быў зусім стары ці хворы, бо моцна абапіраўся на кульбачку. Ідзе, сагнуўшыся ледзь не ўдвая, чорная шапка з накідкай — значыць, мніх. Вінцэсъ пасьпяшаўся адчыніць дзверы. Стары пераступіў парог і прыўзняў галаву...

Глыбокія зморшчыны, вядома, зъмянілі твар, вочы сталі празрыста-

съветлымі, нібы талы лёд, але шнар... Страшны шнар ад шаблі, праз усю правую шчаку час разгладзіць ня змог.

— Мартын!

Яны абняліся.

— Не магу паверъць, што гэта — ты... — Вінцэсь быў страшэнна ўзрушены. — Як цябе цяпер называць?

— Я прыняў пострыг яшчэ дваццаць пяць гадоў таму, імя маё ў Хрысьце — Андрэй. — Ваўкалак гаварыў ціха, але голас яго ня страціў цьвёрдасці.—А рукапалажыл ў съяцтары толькі праз пятнаццаць гадоў. Я быў вялікім грэшнікам.

Вінцэсь глядзеў — і не пазнаваў... Рахманасць старога съяцтара не была гульней. Ён сапрауды прымірыўся са съветам і з самім сабою. Вінцэсь адчуў раптам страшэнную зайдзрасць. Унутраны спакой! Няма каштоўнасці большай — гэта разумееш толькі пад канец жыцця.

Але як толькі зайшла гаворка пра золата, Вінцэсь пазнаў ранейшага непахіснага ваяра.

— Праклятае золата трэба пахаваць назаўсёды! — вочы айца Андрэя збліснулі зацятым агнём. — Праз не зароблене сумленнай працай ба-гацьце намі кіруе Сатаніі! Нам здаецца, што мы ачысьцім гроши, уклáушы іх у добрую, боскую справу. Але гэта — спакуса. Мы ня ведаем, колькі душаў загіне з-за нашай неасцярожнасці і прагавітасці! Я пераканаўся ў гэтым... — Ваўкалак скрушліва ўдарыў сябе ў грудзі кулаком. — Я даў гроши на пабудову кляштара. А пасля даведаўся, што на тое ж золата пабудавалі і манапольку, дзе цяпер спойваюць мужыкоў. Гроши раскрадаліся, адзін съяцтар з-за іх стаў расстрыгам, зъбег. Пачаліся інtryгі з-за таго, хто будзе настаяцелем новай абіцелі... У мястэчку прыбывалася самадаек і кішэнных злодзеяў... А я сышоў адтуль назаўсёды.

Вінцэсь дарэмна спрабаваў спрачацца, нешта даводзіць. Ці варта вінаваціць сябе ў грахах усяго съвету? У чым Мартын не зъмяніўся — дык гэта ў зацятасці наконт таго, што лічыў справядлівым. Праклятае золата, здабытае цаной крыві, чапаць нельга. Няхай яно назаўсёды застанецца там, дзе было.

— Урэшце, гэта мусім вырашаць ня толькі мы ўдваіх, — съцвердзіў Вінцэсь. — Юзаф сваё слова сказаў — ён хоча, каб золата адыйшло ордэну кармелітаў. Ты лічыш, на яго трэба забыць. Я ўсё яшчэ спадзяюся скарыстаць яго дзеля стварэння незалежнай беларускай дзяржавы. Але голас мае і Вальжына, і Марцэл, і, урэшце, усе нашыя паплечнікі, хто застаўся жывы. Пакуль ёсьць надзея спытаць іх — мы ня можам вырашаць самі.

Айцец Андрэй прыклаў руку да крыжа, што вісіў на яго грудзях, нібы прыводзячы ў съведкі сваёй праўдзівасці Госпада.

— Марцэл падзяляе маю думку. І... Вальжына таксама.

Кроў застукала ўвушицу Вінцэся. Як калісці, калі ён ляжаў, аглушаны ўдарам варожай шаблі, на полі бойкі.

— Ты ведаеш, дзе яны? Дзе... Вальжына?

Съяцтар паблажліва-сумна ўсьміхнуўся.

— Марцэл — разам са мной. Прыслужвае ў царкве. Ён застаўся без рукі, калі мы біліся пад Маркаўцамі. А Вальжына — у Весьніцах.

Зусім побач! Вінцэсь спрабаваў схаваць хваліваньне.

— І... як яна?

Мартын глядзеў, як бацька на несьвядомае дзіця.

— У Вальжыны ўсё добра. Яна не адна.

— Я рады, што яна выйшла замуж. — Вінцэсь гаварыў шчыра — у

яго ня ўзынікла й ценю дурной рэўнасьці. Галоўнае – каб была шчасльвай. Каб хоць яе жыцьцё ня сталася пустацьветам.

— Я не сказаў, што яна выйшла замуж. Я сказаў, што яна не адна. У Вальжыны ёсьць сын. А цяпер і ўнуки.

— Сын? – Вінцэсъ разгубіўся.

— Так, сын. Яго імя – Марка. Марка Рагманаў.

Ваўкалак сказаў гэта так асабліва, што Вінцэсъ стала горача ад раптоўнай здагадкі.

— І колькі яму... гадоў?

— Дваццатага ліпеня будзе трыццаць. Я – яго хросны бацька.

Калі Вінцэсъ і Вальжына бачыліся апошні раз, яна ўжо ведала, што чакае дзіця. І нічога не сказала!

На разьвітанье Вінцэсъ ціха спытаўся ў старога сябра:

— Ты дараваў мне?

Айцец Андрэй адказаў гэтак жа ціха.

— Гэта быў яе выбар. І воля Гасподня. Нам усім трэба выпіваць да донца чару, якую нам даюць на зямным застолылі. Віно там, ці воцат, ці адзіная жывая кропля, якая не спатоліць смагу, а толькі змусіць прагнуць усё жыцьцё. Бывай, Вінцэсъ. Бласлаўляю цябе на душэўны спакой і разумныя рашэнні.

Дом у Весьніцах стаў зусім непаглядны – на сьценах пісягі, аканіцы пафарбованыя ў белае, і ад таго здаюцца бруднымі, а ля ганку з драўлянымі калонамі, таксама пафарбованымі ў бель – звычайнія сялянскія калёсы з навесам з радна, як у цыганоў.

А можа, усё ўспрымалася так сумна ад таго, што дождж прышываў шэрае неба да чорнай зямлі дробнымі шыўкамі, і дрэвы роспачна працягвалі ўверх голыя галіны, выпрошаючы пухнатага зімовага адзеніння...

Але вось дзіця зас্মяялася там, у доме з белымі аканіцамі – і адразу нібыта стала съятлей. Божа мой, гэта ж тое самае вакно, перад якім аднойчы былі перажытыя, як здавалася, самыя страшныя ў жыцьці хвіліны! Пасьля ён пераканаўся, што могуць быць яшчэ горшыя.

Вінцэсъ наважыўся ўзысьці на такі знаёмы ганак. Сівая кабета ў простай чорнай сукенцы, у белым старасьвецкім каптуры адчыніла дзьверы.

І Вінцэсъ усьвядоміў розыніцу – калі глядзіш звычайна, і калі пазіраеш закаханымі вачыма. Падчас сустрэчы з Хрысьцінай ён бачыў перад сабой яе ранейшэя ablітча, мог супастаўляць з цяперашнім, съядомасцьцю адзначыла ўсе зморшчынкі, няхай і далікатна замаскаваныя касьметыкай, большую самавітасць паставы...

Вядома, Вальжына таксама па старэла. І па старэла куды заўважней – бо па яе спрацаваных руках, сівых валасах і маршчынах разумелася: была і чорная праца, і душэўныя пакуты. Беднасьць глядзела з усіх кутоў, не прыграшаная нават звычайнімі шляхецкімі аздобамі – прадзедаўскім кілімам ці фатэлем, у якім, паводле сямейнага паданьня, сядзеў калісік які князь ці кароль.

Але Вінцэсъ было ўсё роўна, як выглядае жанчына яго сэрца. Ён праста ня здольны быў парапоўваць, расчароўваць, спачуваць, што час забраў прыгажосць. Уся ягоная істота пазнала Яе – і закалацілася сэрца, і адняло мову. І зноў падаўся сам сабе няўклодным, нязграбным, і – нялюбым.

Вальжына разгублена кранула рукой валасы, што выбіліся з-пад каптура – інстынктыўнае жаданье жанчыны пры зьяўленыні нечаканага госьця паправіць прычоску, страх, што непрыбраная... І тут жа адварнулася і захінула твар рукамі. Вінцэсъ падумаў быў, што яна плача –

але жанчына стаяла нерухома... Потым павольна павярнулася да яго, відаць, супакоўшыся ад раптоўнага ўзрушэння.

І замест звычайнага прывітання Вінцэсъ прагаварыў тыя слова, якімі паўстанцы віталі адзін аднаго, па якіх пазнавалі аднадумцаў.

—Каго любіш?

Вальжына, не вагаючыся, прамовіла:

—Люблю Беларусь...

—Дык узаемна!

Яны абодва памаўчалі, захлынаючыся ад успамінаў. Вінцэсъ спрабаваў вызначыць, як яна да яго ставіцца — ці дазволена абняць, пацалаваць, ці халодна адштурхне — як трывгаць гадоў таму... А ёй, відаць, праста было няёмка.

— Што ж я так няветла цябе сустракаю... Праходзь, Вінцэсъ. Вось сюды... Памятаеш гэты пакой? Калі мы гулялі ў хованкі, ты хаваўся заўсёды вунь за той камодай. І цябе было лёгка знайсьці. Присаджваіся... Зараз зраблю гарбаты. Прыслугі ў нас няма — толькі кухарку часам наймаем. А ты добра выглядаеш, Вінцэсъ — нават цікавей, чым у юнацтве.

У яго ледзь не сарвалася з языка крыўднае “Табе заўсёды падабаліся сівагаловыя ваяры”. Але ён нават пачырванеў за такую думку. Ды ў ня надта тымі думкамі ён ад хвалявання валодаў. І больш ня мог выщерпець няведанья.

— Я чую, што ў цябе ёсьць сын...

Вальжына на хвілю супынілася з філіжанкай у руцэ.

— Так. Я назвала яго Маркам — у гонар брата. Марка — маё жыцьцё, мой гонар. На жаль, не ўдалося даць яму добрую адукцыю, хоць ён вельмі разумны хлопчык. Ён лясынічы. Нядайна ажаніўся, нявеста не багатая — унучка пана Арэхны, таго самага, у маёнтку якога арыштавалі майго брата. Але дзяўчына добрая, працавітая. Двоє дзетак гадуюць — Любачку і Максіма.

Вінцэсъ нарэшце задаў пытанье, якое яго мучыла, і задаў як мага больш цвёрда, каб яна не магла ўхіліцца ад адказу.

— Марка — мой сын?

Вальжына моўчкі паставіла на стол дзьве філіжанкі, паклада сурвэткі, потым прыйшла чарга вазачкі з печывам...

— Вальжына!!!

Яна глыбока ўздыхнула.

— Ты хочаш ведаць, ці ня ты — ягоны бацька? Паколькі ты адзіны мужчына, з якім я была за сваё жыцьцё, то адказ вядомы. Не вінаваць сябе ні ў чым, Вінцэсъ. Я вырашыла сама — стаць тваёй у тую ноч. Я не дапускаю думкі, што памылілася, бо сёньня са мною Марка. Але прашу аб адным — не спрабуй зыначыць жыцьцё. Ня трэба варушыць мінулае.

Дзесьці на званіцы храма ўдарыў звон, яшчэ раз, яшчэ... Вальжына перахрысьцілася, гледзячы ў вакно. Вінцэсъ таксама паклаў на сябе крыж — нібыта разьвітваючыся з некім дарагім. Не, так нельга!

— Вальжына, дарагая! Я нічым ня мог памагчы вам увесь гэты час. Дазволь хатці б цяпер зрабіць гэта. Дазволь даць сыну маё прозвішча! Згадзіся абвянчанца са мной. І няхай уся мая невялікая маёмасць стане вашай! Я нават магу зноў зъехаць, калі табе брыдка на мяне глядзець. Толькі прымі для майго сына і маіх унукаў тое, што я магу ім даць.

Вальжына неяк дзіўна зас্মяялася, як заплакала.

— Мілы, бедны Вінцэсъ! Куды мне пад вянец — сівой старэчы. Увесь павет рагатаць стане. І сынку ўжо ні да чаго мняць прозвішча. Ён —

Рагманаў, Рагманавым і памрэ. Навошта яго трывожыць? Марка ведае, што ён сын героя, які загінуў за волю Айчыны. Прабач, але я доўгі час была пэўная, што ты загінуў. Так што – пакіньма ўсё, як ёсьць.

— Тады – проста прымі ад мяне дапамогу!

Вальжына сумна пахітала галавой.

— Дзякуй, але нам дапамагае, чым можа, айцец Андрэй. Мы не галадалі, хаця й не раскашавалі. А калі Марка пачаў атрымліваць жалаванье, стала і ўвогуле добра.

— І ты зусім мяне не кахала? – пытаньне вылецела мімаволі. У кабеты задрыжэлі вусны, і яна адказала ціха:

— Ня ведаю, дарагі... Напэўна, быў час, калі да гэтага ставалася вельмі блізка. Наша адзіная нач – не падман. Хутчэй – сон, мроя... Калі б ня клятае золата...

І просьба – прысуд:

— Не чапай тыя зыліткі! Колькі чалавек з-за іх загіне, колькі лёсаў яшчэ з-за іх зламаеца! Не чапай...

А пасля ён глядзеў у цёмныя вочы свайго сына, бачыў гэткую знёму ўсмешку – як у пана Антося, як у яго самога, усмешку Рашчынскіх. Марка глядзеў на госьця з павагай і цікавасцю: стары сябра маці і дзядзькі-героя, пэўна ж, і сам герой. Дзеткі таксама ўдаліся цемнавокія – хоць галоўкі пакуль съветлыя, русявыя... І Вінцэсъ мог бясконца расказваць ім дзівосныя гісторыі пра вужыную каралеву і бурштынавы палац, і паабяцаў падарыць сапраўднае цукерачнае дрэва, і скuru афрыканскага ільва...

Але ня мог там заставацца. І, ідуchy дадому праз Маскалёў лес, усё азіраўся назад, і ветах на раптоўна ачышчаным ад хмароў небе нагадаў фрэску на доме ру Віньен, вясёлы гоман кавярні, філософскія дыпуты... Як гэта бясконца далёка! І – больш не патрэбна.

17.

Апошнія дні лета выдаліся сухімі, як прысак пакінутага вогнішча. Трава пад нагамі не шапацела, а ламалася, і калолася неміласэрна, як маскалі пад Воршай... У сухмені сipyвали свае адчайнныя серэнады цвыркуны. Калісці ў падобную казюрку ператварыўся прынц Тытон, якому закаханая багіня золку Эас выпрасіла бесъсмартнасць, ды забылася даць вечную маладосьць.

Што можа бясьслая старасць? Толькі цвырчэць, стракатаць, наракаць на жыцьцё... І толькі маладосьць можа так весела крочыць насустрач сваёй съмерці.

А вось жабкі не сустрэлася па дарозе да лесу ніводнай.

Старажытныя кітайцы лічылі, што ў чалавека дзъве душы, і адна палавіна — у выглядзе жабы.

Паліне здавалася, што тая, жабіная, палавіна перамагла — і ў грудзяx цяпер варочаецца нешта халоднае і цяжкое. Асабліва пры поглядзе на Валянціна, які моўчкі ішоў наперадзе, несучы рыдлёўкі, шчыльна загорнутыя ў цырату (няма чаго спакушаць тутэйшы народ “златой ліхаманкай”). За ўвесел час, што ехалі ў Гарнушкі, Валянцін не прамовіў ні слова, не кінуў на Паліну аніводнага, хаця б крадма, пагляду – сядзеў наперадзе спакойны, з каменным тварам. Толькі стрымана ўсміхаўся час ад часу радаснай, як чэрвеньскі рамонак, Дзіне, што вяла машыну. А можа, і праўда ён не пакутуе – чаму Паліна вырашыла, што Валянцін абавязкова мусіць быць закаханы ў яе? Але ад гэтай думкі, што павінна была б супакойваць сумленьне, работася яшчэ горш. І там, у машыне,

хацелася скінуць з каленяў гэтак жаданую, акуратна ўвернутую ў хустку чацвёртую жабку-брамніцу, і змусіць сумнага чалавека на пярэднім сядзеніні джыпа зноў усъміхнуцца так па-дзіцячы шчыра, як умеў толькі ён.

Позна.

— Гэта тут, — змрочна прамовіў Сымон, які нарэшце замест чорнай майкі зьявіўся сёньня раніцай у чырвонай кашулі з кароткімі рукавамі і нязьменных джынсах, ад чаго нагадваў аперэтачнага каўбоя. Паліна агледзелася. Звычайная палянка на ўскрайку лесу, зарослая верасам і зверабоем. Непадалёк — крушні з камянёў, што паскідвалі з калгаснага поля. Ну а заадно мясцовы люд пазносіў туды й адкіды нашай вартай жалю цывілізацыі — пластыковыя бутэлькі, парваныя шыны, паржавелы каркас газавай пліты, жалязякі незразумелага прызначэння, ануchy, косткі жывёлаў... Вядома, не выканёвыя. Жоўты каровін чэрап усъміхайся прыхадням, як хэлаўінскі гарбуз.

— Вы не памыляецесь? — з сумнівам перапытала Дзіна.

Сымон паціснуў плячыма.

— Паўтары стагоддзі мінула, мадам. Перапытаць няма ў каго, — і агледзеўся па баках з цалкам зразумелай грэблівасцю.—Паганае месца... У мяне чамусыці адчувањне — быщам я вярнуўся ў тыя ня лепшыя хвіліны, калі ў рубку прасочваеца гідраўлічная вадкасць, і стаіць атрутны белы туман, так што ніводнай кнопкі на пульце не відно, а над галавой — поўкіламетра рамантычнай салёнай стыхіі, і ты быщам жабка пад абцасам.

Дзіна капрызліва варухнула вуснамі.

— Што вы страхі тут вынаходзіце! Лепей пачынайце капаць.

Валянцін некалькі разоў з сілай усадзіў у сухі мох рыдлёўку.

— Зямля, як каменная. Нечапаны дзірван. Я думаю, мы ўсё-ткі памыляемся. Месца сапраўды нядобрае.

— Чаму? — насымелілася задаць пытаныне Паліна, надаўшы голасу як мага болей абыякавасці. Валянцін адказаў гэтак жа абыякава, гледзячы некуды ўбок.

— Ні грыбоў ніколі, ні ягад... Ды яшчэ пад канец вайны партызаны тут некалькі паліцаяў расстралялі, і Лухверчыка, здаецца, таксама. Бабуля называла гэтае месца “Падла”. Сюды, на ўскраек лесу спаконвеку зносялі з вёскі съмецьце ды “падлу” — усялякую здыхляціну.

— “Спаконвеку”... Ды хіба памяць чалавечая на “спаконвек “разылічаная? — скептычна фыркнула Паліна. — Па ўласным досьведзе скажу — яшчэ што бабуля апавядала, трохі памятаюць, а далей — “легендарная эпоха”. Тры пакаленіні, лічыце, гадоў шэсцьцідзесят, пра падзеі рассказваеца хаяць б пазнавальна. А далей факты і асобы ператвараюцца ў прывідаў. Ну вось, хаяць б дзіцячыя прыпейкі... Ці гульні... У Англіі дасюль ёсьць такая гульня — перадаваць адзін аднаму падпалены скрутак паперы са словамі “Жывы, курылка”. У чыліх руках дагарыць, хто выпусьціць “курылку”— прайграй. А насамрэч за гэтым — ведаеце, што? — забабонныя сярэднявечныя расповеды пра жаліўся норавы секты маніхейцаў, якія падчас сваіх абрадаў нібыта перакідвалі аднаму ў рукі параненая іншавернае дзіця — у чыліх руках памрэ.

— Фу! — скрывіліся Дзіна. — Я заўсёды казала — трэба жыць прасьцей. А то можна ва ўсім разгледзець старожытныя жахі. Нават у гэтай сыметніцы. Ты яшчэ скажы, што “ідзе каза рагатая” — ад рытуальных забойстваў.

— Вельмі падобна, што так, — сур'ёзна адказала Паліна.

— Цыху! — віленская гандлярка шчыра зарагатала. — У мяне бабуля

была, дачка пастара. Нават улетку хадзіла ў капялюшыку, у пальчатках і з парасонам. Дык дасюль памятаю, як мяне вучыла – калі глядзіш у люстэрка, за сваім прыгожанькім тварам умей уяўіць чэрап, пустыя вачніцы, аголеныя зубы... Тое, што насамрэч ад цябе застанецца. А то гардыня ў пекла завядзе. Вось і ты такая чокнутая! А бабуля, дарочы, памерла ад таго, што адмовілася даць агледзецу сябе ўрачу-мужчыне. Ганьба! А самой – восемдзесят, і ўстаўная сківіца плавае ў шклянцы на тумбачы побач з ложкам. Камедыя! Так што не рассказвайце страшылкі – капайце.

Валянцін пакорліва ўсадзіў рыдлёўку ў дзірван... Але праз паўгадзіны нават Дзіна прызнала – нешта ня тое... Не падобна, каб тут штосьці маглі схаваць. Сымон падумаў, пералічыў нешта... І пошуку перасунуліся метры на тры ўглыб лесу. “Ну, калі ня тут – можаце закапаць мяне”, — сумніўна пажартаваў штурман.

Паліна сядзела проста на сухім верасе, страсала з сябе мурашоў і ў чарговы раз дакаралася, што не надзела джынсы. Ну каму ў лесе патрэбная яе шляхецкая сукенка ў дробныя карычневыя кветачкі? Хіба мурашам і камарам – зручна кусаць за ногі. Дурніца ты, дурніца... Па кім сумуеш, для чаго? Нядайна па Стасю сохла.. Сёння ж?.. Сама сябе не разумееш – а хочаш спазнаць увесь сьвет.

Паспрабавала сесыці зручней і выцялася аб камень. Кавалак цэглы, урослы ў глебу... А вось яшчэ з моху выглядвае чырвоны вугал цагліны, ступлены часам... Няўжо тут калісьці было збудаванье? Відаць, было – бо хутка рыдлёўкі застукалі аб камень.

— Падмурак нейкі... — задыхана прагаварыў Сымон, абвясьціўши перапынак. Дзіна напружана ўглядзалаася ў выкапаную яміну, нібыта ўжо спадзявалася ўбачыць там залатыя манеты.

— Падобна на рэшткі капліцы, — зазначыла Паліна. “Уладарка” захвалівалася.

— Вось што, хлопчыкі, у мяне ў машыне яшчэ дзьве рыдлёўкі... Дакладней, адна невялікая лапата і савок. Зараз прынясу. І мы з Палінай вам дапаможам. Праўда, Палінчака?

І пабегла, толькі съветлыя косы матляліся ў паветры. Як лісіны хвост. Вось табе і “залатая ліхаманка”...

Дзесыці ў глыбіні лесу пракувала зязюля. Паліна нават не пасьпела загадаць – колькі будзе жыць, як вяшчуныя змоўкла. Нібыта некаму засталося зусім нядоўга пакутваць у гэтым ня лепшым са съветаў. Між тым праца распачалаася з падвойнай сілай... Хаця не, гэта пераўвельчэньне, наконт іх з Дзінай высілкаў – але ўсё-ткі хутчэй. Паступова паказаліся рэшткі цагляных съценаў, пліты падлогі... Каплічка (ці нешта іншае) была зусім невялікая – можа, два на два метры. І не з каменю – з крохкай цэглы. Дзіва што нічога ад яе не засталося на паверхні зямлі. Паліна падазравала, што цаглінам тутэйшыя сяляне яшчэ стагоддзе таму знайшлі лепшае прымяненьне.

— Ды тут пасярэдзіне магільная пліта! – расчараўана працягнуў Сымон. – Трывожыць чужыя косткі – не мая справа.

Скульптар падтрымаў.

— Давайце на гэтым скончым.

Ага, так вам эмансіпаваныя кабеты і здадуцца!

Пакуль іншыя адпачывалі, перакусваючы прыхопленымі гаспадарлівай гандляркай прыпасамі, Паліна агледзела пліту. Літары, забітыя зямлёй, чытаўліся з цяжкасцю:

— “Ганоры... Аляксандр... Рашчынскі...” Рашчынскі! Тут магіла аднаго з продкаў Рашчынскага! Памёр у 1796 годзе ад нараджэнья Хры-

стова. Васемнаццатае стагоддзе! Дзьвесыце гадоў каплічцы. Цікава, чаму ён пахаваны тут, ля дарогі? Не ў радавой усыпальніцы?

Паліна ліхаманка дастала з сумкі, закінутай у кусты, запаветную папку. Так, вось радавод Рашчынскіх... Вікенцій Рашчынскі... 1841-1894... Апошні з роду. Яго бацька, Антоні Рашчынскі – 1813-1862. Дзед, Лявонцій – 1780-1841. Пра дзеда Лявонція пазнака – удзельнік вайны на Балканах. Ага, вось ён, Ганорый Аляксандар – 1757-1796. Пра яго нічога не вядома.

На нагрэты сонцам камень выскачыла шерая маленъкая яшчарка. Замерла на хвілю – і тут жа зьнікла ў траве. Паліна ўспомніла, што яшчарку старажытныя хрысьціяне атаясамлялі з душой. Яна магла высьлізнуць з роту съпячага чалавека, падарожніца, потым – вярнуцца...

Чыя душа падарожнічала па съвеце ў выглядзе гэтай яшчаркі? А можа... таго, хто съпіць у гэтай магіле?

— Ну што, дзе будзем капаць? – змрочна прагаварыў Сымон.

— Вядома, дзе – трэба паглядзець пад плітою. – Дзіна была вясёлая і ўпэўненая. – Скарбы часта хавалі пад магільнымі плітамі!

— Гэта грэх,— азвайся Валянцін. – Рабаваць магілы!

Паліна трохі разгубілася. Вядома, грэх... Вядома, нядобра... Але вяртацца ні з чым!..

Дзіна выказала гэта ўслых.

...І ўрэшце — пахаванню дзьвесыце гадоў! У горадзе могілкі зарадзіваюць куды раней. Ды ў нас зямля такая — куды ні ступі, ходзіш па чыёйсьці магіле.

Сымон дастав нож і расчысьціў краі пліты. Цяпер трэба было падважыць... Ну хаця б вунь той жалязякай, падобнай да кавалка рэйкі.

З чорнае адтуліны пацягнула – ці падалося, што пацягнула? – халодным цвілым паветрам, мёртвым, як толькі і магло быць паветра магілы. Ліхтарыка, вядома, ні ў каго не аказалася – хто мог падумашь, што яркім сонечным днём спатрэбіцца ліхтарык? Нават запальнічак ня мелася – сучасныя скарбашукальнікі спавядалі здаровы лад жыцця. Добра, у Дзіны былі запалкі – у спадзеве на тое, што ўсё-ткі ўдасца прыгатаваць шашлычкі. Сымон скруціў з нейкага рызыкі падабенства паходні і асьцярожна спусціўся ўніз па стромых прыступках. За ім, вядома, скочыла Паліна. Дрогкае полымя асьвятліла невялікае памяшканье, дзе можна было стаяць, толькі сагнуўшыся. Ля съцяны — каменны саркафаг.

— Ну, што там? – крыкнула зверху Дзіна.

— Труна тут, і ўсё, — спакойна крыкнуў Сымон.

— А што ў труне?

Сымон ледзь ня вылайяўся, і невядома, што яго ад гэтага больш устрымала – прысутнасць пекнай жывой паненкі або сатлелага нябожчыка. Паліна прагна аглядала ўсё навокал. На падлозе, чорнай ад вільгаці, нейкае ўзвышэнне. Дзяўчына папрасіла Сымона ніжэй апусціць паходню, якая, дарэчы, невыносна съмярдзела...

На падлозе сядзела каменная жабка! Яе пукатыя вочы ўмольна пазіралі на прыходняй, лапкі малітойна складзеныя...

Паходня апошні раз успыхнула, і Сымон кінуў яе на зямлю, затоптываючы іскры.

Цяпер была пэўнасць, што яны не памыліліся. Дзіна, ламаючы кустоўе, падагнала бліжэй джып, і Сымон з Валянцінам умудрыліся зладзіць асьвятленье. Паліна анічога ў гэтым не разумела – але лямпачка на канцы провада, апушчанага ў скляпеньне, загарэлася.

Жабку не прыматаўвалі да каменнае падлогі, але яна нібыта пры-

расла да яе за столькі гадоў – ледзь ададралі. Паліна пачысьціла нажом каменнью сьпінку. Там быў высечаны вялікі крыж. А на сподзе, вядома, літары...

ad nomine albarutenia

У імя Беларусі...

— Тут таксама пліта ў падлозе! – крыкнуў Сымон. — Якраз дзе жабка сядзела.

Пліта, на якой сядзела жабка, была не зусім плітой – расколатым напалам валуном. Здавалася, гэтую глыбу немагчыма вывернуць... Аднак уражаныне аказалася падманлівым – скол каменю быў дастаткова тонкі, каб маглі падняць два дужыя мужчыны...

...Пад плітой — насыщеленая гнілья дошкі. А пад дошкамі – скрыні. З адмысловага дрэва. Прасмоленага, абабітага металічнымі палосамі – дзеля доўгага захоўвання. І страшэнна цяжкія. Сымон і Валянцін ледзь выцягнулі адну... Ададраць накрыўку таксама аказалася няпроста. Нарэшце ў вузкай шчыліне збліснула спакуса.

Вось яно, золата паўстаньня. Дзесяць скрыніяў.

Дзіна кінулася на шыю Валянціну са шчасльвым крыкам.

— Цяпер зажывем! Будзеш скульптуры ліць з бронзы! Усю Вільню скуплю!

— Чакайце! – запярэчыла Паліна.—Гэта трэба, мусіць, аддаць дзяржаве. А нам – чацвёртая частка...

Дзіна зазлавала.

— Ну ты дурная! Начыталася “Дванаццаці крэслаў”, маўляў, знайшоў вартайнік дыяменты, а на іх палац культуры пабудавалі. Ачомайся. Дзе жывеш? Раскрадуць і дзякую ня скажуць, а табе сто баксаў за клопаты. Давайце зносіць у машыну. І не хвалюйцеся – у мяне надзейныя сувязі, з намі расплоцяцца, як належыць, падзелімся па справядлівасці.

Сымон пагардліва сплюнуў.

— Пачынаецца... Я цябе папярэджваў, Поля – будзе паскудства. Мяне можаце ня ўлічваць. Дармовага багацьца не бяру.

Скрыні адна за другой зьяўляліся на паверхні зямлі,

— Пачакайце... – Паліна адчувала, што съвет яе рушыцца. – Гэта ж гроши ня нашыя! Гэта гроши паўстанцаў, змагароў за волю народа. І ў нас ёсьць іх запавет. Скарыстаць у імя Беларусі! Мы – нашчадкі, нам і выконваць!

— Ага. Зараз закуплю зброі і пайду вызываць вашую Беларусь... Толькі падкажы, ад како, – разъюшылася Дзіна. — Вы ж ад уласнай дурасці вызваліцца ня можаце. Колькі разоў спрабавала наладзіць сумесную фірму – аблом. На хабар чыноўнікам трэба столькі, што можна яшчэ адну фірму заснаваць. І ня варта сьпіхваць на “сістэму”. Усе баяцца новага, усім лянаты думаць пра заўтра – толькі б ухапіць кавалак сёньня і ўначы пад коўдрай зжэрці. Каб не дзяліцца і ніхто не пазайздросцьці. Ты хоць раз бачыла тут у пад’ездах кветкі? Не? І ня ўбачыш. Мая сяброўка пагасцівала ў мяне на Жыгімонтаса, вярнулася – і ў сваім пад’ездзе паслала дыванок, паставіла гаршечкі з расадай... Як ты думаеш, што яна назаўтра знайшла? Правільна, толькі трошкі бруду ад нечыхіх чараўкаў. Зладзіць добрае прыватнае прадпрыемства — хіба ня будзе на карысць краіне?

— Дзіна, мы самі ведаем недахопы свайго народу, – спыніў “уладальніцу” Валянцін. – У нас усялякага хапае... І лянаты, і жлобства... Але мы яшчэ здольныя і на ідэалізм. Іначай і гэтае золата не засталося б неска-

рыстаным. І калі я маю права на долю... Няхай маё дастанецца Паліне. Вы ж паклапоціцеся пра помнік Рашчынскаму, праўда, Паліна?

— Ніякага права на долю ты ня маеш! — “уладальніца” злосна звузіла съветлыя вочы. — Ты забыўся — у цябе няма і ня можа быць нічога без мяне! Усё — нашае. Ты слова даваў.

— Я трymаю слова. Не хвалойся.— Валянцін рушыў за апошняй скрыній... І Паліне стала так балоча, што наступнае прамовілася сама, і дурны гонар быў недарэчы гэтак жа, як доўгая сукенка ў лясных заразьцях.

— Паслухайце, Дзіна... Вы казалі, што ў Валянціна доўг — пятнаццаць тысячаў...

— Заплаціць за яго хочаш? — пагардліва спытала Дзіна. — Позна, даражэнская. Тоё, чым я дзеля яго ахвяравала, даражай каштue.

— Ну, у такім выпадку, забірайце ўсё! На ягоны рахунак... Валянцін! Чуец? І... бывайце. Я паеду на аўтобусе.

Паліна, стрымліваючы сълёзы, дастала з кустоў сумку.

— Вось гэта па-нашаму! — узрадваўся штурман Сымон. — А на сваіх дзяцей мы заробім!

— Паліна, пачакайце! — Валянцін, кусаючы вусны, павярнуўся да “уладальніцы”.

— Здаецца, раб мае права хоць раз на год падаць голас? Нават съвята такое адмысловое было ў Старажытным Рыме — Луперкалі. Ты атрымала столькі, як я ніколі табе не зараблю. Навошта я табе цяпер? Можа, прадала б мяне?

— Што ты пляцеш! “Раб”, “прадала”... Нібы ў клубе садамазахістаў. Ты — мой кахраны! — Дзіна ўчапілася за свайго скульптара, як тапелец за выратавальную дошку.— Я — твая гэтак жа, як і ты — мой. Толькі я магу даць табе кахранье, клопат, пяшчоту! Валянцін! Успомні ўсё, што нас звязвае! Я кахаю цябе, Валянцін!

— Міная, добрая, ну зразумей жа — нельга прымусіць чалавека быць шчаслівым, — скульптар пакутваў горш за “уладальніцу”. — Я не кахаю цябе. Давай разылічымся з маймі крэдыторамі, скінем з сябе цяжар пагрозы і перастанем мучыць адзін аднаго.

— Сволач!

Звонкая поўха была ня горшай за ту, якой узнагароджвалі сваіх ніверных кахранкаў усе тэмпераментныя дамы ўсіх эпохай. Валянцін, нібы не здзюжыўшы ўдару, паглядзеў на Паліну...

І яе нібыта пацягнула да яго неадольная сіла...

Такім атрымаўся іх першы пацалунак — з прысмакам жнівеньскай сыпёкі, з горыччу ўласнай віны.

Побач хіснулася нечая постаць — Сымон адварнуўся ў бок вёскі...

Дзіна не зьбіралася здавацца.

— Ты забыўся, што цябе адпусьцілі з той умовай, каб працеваў у майфірме? Калі я дваццаць пятага чысла не заплачу чарговую тысячу даляраў і не пацьверджу, што гэта зарабіў ты, і жывеш пад маім наглядам,— мяне заб'юць. І, ведаеш, мне нешта расхацелася плаціць...

Валянцін адараўся ад вуснаў Паліны — і нейкі час адчувалася, што ён не ўспрымае рэчаіснасць, ап'яnelы ад раптоўнага шчасця. Але паступова сэнс пагрозы ўсьвядоміўся.

— Дзіна, гэта проста дурноцце. Цяпер тысяча даляраў для цябе — не проблема.

— Калі ты так лёгка адкінуў мяне дзеля нейкай чокнутай разьвядзёнкі, дык чаму цябе непакоіць, што станецца са мной?

Цвыркуны адчайна стракаталі-галасілі, нібы на цвыркуновым пахаваныні.

Валянцін пакруціў галавою, быццам спрабаваў скінуць ачмурэнъне.

— Чаго ты дамагаешся, Дзіна?

— Сядай у машыну. Паедзем.

Упэўненага тону ўладальніцы ня вытрымаў нават штурман.

— Не кабета – стыхія, – і звярнуўся з парадай да Валянціна: — Яны часта любяць палохаць, маўляў, разылюбіш – атручуся, з балкона скінусія... Чым болей ім паддаешся – тым цяжэй вызваліцца.

— Ну дык што, будзеш правяраць, ці я наважуся не плаціць? Думаш, усё так проста – узяў і сышоў? Твае крэдыторы могуць на першы раз цябе, між іншым, праста загрузіць у багажнік і прывезыці да мяне, калі даведаюцца, што ўцёк. Ці адразу мяне прыкончаць – я ж абяцала, што нікуды цябе не адпушчу. Ну! Думай хутчэй! Клянуся – ня сядзеш зараз у машыну, плаціць ня буду! Без цябе не хачу жыць! Магу зараз жа аддаць ёй яе долю! Выкідрай дзівье скрынкі з машыны! На, забірай! І трэцюю магу аддаць! І чацьвёртую!

Дзіна выглядала, як скандынаўская Валькірыя – “апошняя з Норнай, што прыносіць съмерць”. Яна асьцервянала тузала скрыню са зыліткамі, спрабуючы выкінуць з машыны. Паліне нават стала страшна – вось што значыць выраз: чалавек, здатны на ўсё. Валянцін пагладзіў Паліну па валахах дрыжачай рукой, пацалаваў у лоб... Адыйшоўся, ня зводзячы з дзяўчыны вачэй.

— Любая, гэта – часова... Ёй праста цяпер крыгудна. Яна супакоіцца. Пачакаем да дваццаць пятага. Ты разумееш, я не змагу жыць, ведаючы, што з-за мяне нехта загіне... Я не магу так абысьціся з чалавекам, які выратаваў мяне самай драгай цаной. І без цябе я таксама не змагу жыць. Я вярнуся, любая.

Паліна моўчкі ківала галавой, пагаджаючыся. І глытала сылёзы. Валянцін, больш нічога не гаворачы, пайшоў і сеў у машыну. Штурман лёгенька крануў Паліну за плячо.

— Не пераймайся, усё да лепшага. Ануча ён. У каханыні няма кампрамісаў. Яна ніколі яго не адпусьціць, ён ніколі ня сыдзе... А ты будзеш музыцца. Навошта?

“Уладальніца” між тым чамусыці не съпяшалася ад’язджаць – можа, сапраўды хацела супакоіцца. Узялася праціраць лабавое вакно...

Справа, нібы чакала дзесьці побач, на шалёнай хуткасці пад’ехала машына. Таксама “джып”. Толькі большы, з зацемненымі вокнамі, амаль як ваенны...

І выскачылі з яго сапраўды ваенныя... “Сыпецназаўцы” ў плямістых камбінезонах, высокіх зашнураваных чаравіках, з аўтаматамі...

— Усім стаяць! Рукі за галаву!

Адзін з нападнікаў, з шырокім абветраным тварам і класічна перабітым носам, махнуў чырвонай кніжачкай.

— Капітан Фёдараў! Група “Альфа”! Што ў машыне?

Другі ваяка пасыпей паглядзеў.

— Скрыні, падобна што з залатымі зыліткамі, таварыш капітан!

— Так-так, прысвойваньне скарбу... Захацелі дзяржаву падмануць?

Перагружайце ў нашую машыну, хлопцы. А вы, усе – стаяць!

Тroe хлопцаў-малойцаў пачалі подбегам, згінаючыся ледзь не да зямлі, пераносіць скрыні, быццам жукі –скарабеі камячкі гною. Чацьвёрты, у ўсімнай шапцы-шлеме з проразямі для вачэй, высунуўся са сыпецназаў-

скага джыпу, каб прасачыць за пагрузкай. Усё было ціха, па-дзелавому. Нават Дзіна не верашчала абурана, як можна было чакаць.

Паліне падалося, што трапіла ў адзін з тых кепскіх крымінальных сэрыялаў, якія любіла глядзець маці. Адна надзея – зараз пойдзе рэклама, і замест амбалаў у камуфляжы пакажацца прылізаны нахабны клоун з парашком “Тайд”, адмываючым нават застарэлыя плямы ад крыві, і ўсе змогуць апрануцца ў белае. Асабліва нябожчыкі.

— Таварыш Фёдараў! – вельмі спакойна зъянрнуўся да камандзіра Сымон. — Я – капітан другога рангу Грынеўскі. Ці магу яшчэ раз зірнуць на вашае пасъведчанье?

Мардасты капітан паблажліва дастаў сваю кніжачку, паказаў здаля, схаваў...

— Ну што, упэўніўся, капітан?

— Упэўніўся, — гэтак жа спакойна сказаў Сымон. — Памылачка выйшла, калега. На такое пасъведчанье трэба здыматаца ў форме.

І, як адпушчаная пружына, з сілай удару камандзіра абедзьвума на гамі ў жывот, перакаціўся па траве...

— Бяжы ў лес, Паліна! Гэта бандзюгі, ім съведкі без патрэбы! Ня бойся, у іх не аўтаматы – муляжы.

Далейшыя падзеі Паліна памятала, як праз сон. Вядома, яна нікуды не пабегла, толькі, штурханутая адным з камуфляжных, апнулася на зямлі. Сымона малацилі ўтро... Ці Сымон малациў траіх, круцячыся, як фактэр’ер сярод мядзьведзяў? Валянцін рынуўся на дапамогу, вырваўшыся ад Дзіны, якая злосна гарлала:

— Ня лезь! Няхай гэты прыдурак атрымае сваё! Ня ўвязвайся, і ўсё абыдзеца!

Паліна нарэшце ўсьвядоміла жах, які тварыўся каля яе.

— Перастаньце! Няхай забіраюць гэтае клятае золата!

Але мужчыны размаўлялі на сваёй мужчынскай мове, лупячы адзін аднаго гэтак жа, як лупілі адзін аднаго мільёны гадоў падобныя да іх гома сапіенсы. Памылка прыроды! У кожнага жывёльнага віду ёсьць мяжа, закладзена – не забіваць свайго насымерць! Калі зъяры мераюцца сілай між сабой, то рогі, іклы, кіпцюры не ўжываюць так, як з ворагам або здабычай. Адзін чалавек ня мае ані рог, ані іклаў, ані кіпцюроў, а на штучную зброю прырода абароны не паставіла...

— А гэты аўтамат – сапраўдны! – мужык у чорнай шапцы-шлеме выйшаў з джыпу, скіраваўшы страшную цацку на скарбашукальнікаў. Не гаворыць – сіліць, як застуджаны... Адзіночны стрэл суха шчоўкнүў, нібыта зламалася галінка. Узвілася зъмейка пяску.

— Рукі за галаву! Легчы на зямлю, падлы!

Сымон неахвотна падняў рукі і ўпаў, падкошаны ўдарам аднаго з раззлаваных “мядзьведзяў”. А Валянцін і так ужо ляжаў, зьбіты на горкі яблык. Над ім галасіла Дзіна, прыкладаючы насоўку да скрываўленага носу сваёй “маёмасьці”.

— Нясіце астатнія скрыні, і паехалі! – прасіпеў чалавек у шапцы, які, падобна, і быў тут галоўным.

Валянцін рашуча адхінуў рукой Дзіну, прыўзыняўся і зъянрнуўся зусім спакойна да таямнічага камандзіра.

— Прывітанье, Валянцін. Табе варта было б яшчэ надзець і пальчаткі. Татуіровачка твая піжонская здалёк відна.

Кісьць левай рукі галоўнага абвівала каляровая вытанчаная зъмейка. Камандзір съязгнуў шапку, з асалодай абцёр спацелы твар, скептычна

паглядзеў на сваю руку і прамовіў нармальным, нават прыемным барытонам.

— Трэба ж... Пагарэльнічалі ў маладосьці, а цяпер на ўсё жыцьцё — праблема. Ну, прывітаныне, напарнік.

Сымон тузануўся, але бясьсіла замёр пад скіраваным на яго дулам аўтамата.

Паліна на ўсе вочы глядзела на злавеснага двайніка віленскага скульптара. Калі папраўдзе — дык нічога злавеснага ў ім не было. Каржакаваты, кароткія цёмныя валасы, вочы, як чорны алій, грыбастыя вусны... Сапраўды, трохі падобны да Андрыяна Челентана... Пабітага беларускай бульбай у калгасным клубе. Хоць глядзеў такім ужо пераможцам — як смык над скрыпачкай.

— Дык вось адкуль у Дзіны аказалася чацьвёртая жабка... — змрочна зазначыў Чарапавіцкі. — Ты перадаў?

— Здагадлівы! — усыміхнуўся напарнік. — Дзе — дурань-дурнем, а дзе здагадлівы. Аднаго ня ведаеш — я тады ў Гарнушках не адзін быў, а з прыпыленым навукоўцам Артурам. Студэнт былы ягоны ў мяне падпрацоўваў, вось і парэкамендаваў. Ваш Артур сядзеў якраз бяз працы, і жонка сышла. Гатовы быў хоць вартаўніком, хоць грузчыкам. Я яму сказаў — трэба на рэстаўрацыю магільныя пліты забраць. Пацкадаваў “біча”, былога інтэлігентнага чалавека... А ён запіў, падла, як толькі да сельмагу дайшоў. Павезьлі назад, паклаўшы паўзьверх тых плітаў. Відовішча... Затое па п’яні тое-сёе расказаў. Ён увогуле, як пачне гаварыць пра гісторыю — хоць выключальник да яго прымашоўвай. Але тут я прасёк — справа цікавая. Шыфры, скарбы... Жабку я сам знайшоў, вымяняў у адной бабулькі за батон.

— Гэта вы забілі Артура? — выгукнула Паліна. Напарнік толькі незадаволена скрываўся.

— Ды каму трэба было яго забіваць! Проста пасыля вяртаныня з Гарнушак ён стаў хавацца і асьцярожнічаць. Ад усяго адмаўляўся. Але пасыпей распавесьці мне пра ліст... Як яго... Людвісара.

— Той ліст, які вы скралі з архіву? — удакладніла Паліна.

— А як жа было яго пакідаць? Я адно дзіўлюся вам, навукоўцам. Гэта ж колькі добра ў вас пад носам прападае — шукайце толькі, супастаўляйце, аналізуйце... Той ліст акрамя п’яніцы Артура за ўесь час існаваныя архіву нікому не спатрэбіўся. А Людвісар у ім наракае, што мільён рублёў золатам недзе марнуеца, а золата належала калісьці Людвісарам, і што Рашчынскі сквапнік і недарэка, і мог бы падзяліцца, раз сам ня здольны скарыстаць... Ну і іншае. Мы хацелі толькі разгаварыць вашага Артура, паглядзець ягоныя паперкі — паўсюль жа з сабою цягай... А тут на табе — аблом. Выпіў — і адключаўся. І пачарнеў, як баклажан. І паперак няма — пасыля ў жонкі выкупілі, і то прыстрашыўшы. І жабка ягоная зьнікла. Так што дзякую табе, — напарнік насымешна пакланіўся Валянціну. — Думаеш, Дзіна дарэмна падказала жабак ляпіць на продаж? Жабак сваіх ляпіў, на жабку дзяўчыну злавіў. На дзяўчыну сам запаў... Вось і ўсё знайшлося.

— А навошта вы ў нас каменьні шпурлялі, калі мы былі на Крыжовай гары? — пацікавілася Паліна. Напарнік толькі плячмі паціснуў.

— Гэта не да мяне прэтэнзіі. Нічога ня ведаю.

— Дык вы ад пачатку з Дзінай хаўрусаўаліся... — задумліва прагаварыў Валянцін. — А я думаю — чаго гэта яна на ўсе авантury так ахвотна пагаджаецца... Адпускае мяне ў Менск... І вось золата адбіраеце, дзяліцца ні з кім ня трэба, і Дзіна зноў бедная, і мне трэба далей укалваць

на ейных кліентаў. Ведаеш, колькі я анёлкаў за гэтыя тры гады наваяў для прыкрасы маёнткаў? Мармуровае неба засяліць можна!

Дзіна нешта гаварыла, абяцала, нагадвала, але Валянцін ня слухаў, упартая адварочваючыся. Напарнік насымешна зірнуў на былога сябра.

— Каханьне, мой дружка! Дзеля каханьня жанчына гатовая на ўсё.

Сымон ірвануўся наперад, як чырвоная пантэра. Двоє амбалоў ледзь стрымлівалі яго.

— Каханьне!.. А помніш Святлану з “Папараць-кветкі”? Перакладчышу, якой мазгі пудрыў пра сваю геніяльнасць? Калі ты мужык — выходзь біцца сам-насам! Я — ейны муж!

— Толькі мне й спраў, што памятаць усялякіх дурніц! — пагардліва кінёў напарнік. — Яшчэ біцца з-за нейкай патаскухі... Не перажывай, мужык — я доўга ні з воднай ня быў.

Пасъля гэтага ніякія сілы не маглі стрымаць штурмана. Ён раскідаў камуфляжнікаў і...

Напарнік выстраліў праста з перапуду. Гэта было відаць па тым, як ён сам спалохаўся выніку. Дрыжачыя вусны паўтаралі:

— Блі-ін... Чаго ён палез... Халера...

Паліна кінулася да Сымона, які ўпаў тварам у съякотнае неба — на вуснах зъявіліся чырвоная пухіры. Кроў... І плямы на грудзях... Чырвонае на чырвонай кашулі... Гарыбалльдзіцы съпецыяльна апраналі кашулі такога колеру, каб ніхто не заўважаў ранаў. Відаць, лёгкія прабітыя. Паліна паспрабавала прыўзняць галаву парапенага, з другога боку намагаўся неяк даць рады Валянцін... Дыханьне вырывалася з грудзей штурмана сутаргава, са страшным хрыпам... Ілжэ-капітан Фёдараў таксама скліўся над парапенагом, выпрастаўся, з прыкрасыцю зазначыў.

— Усё, гамон... Маём трупец.

— Ты ж мне абяцаў, што будзе ціха! — з Дзінай утварылася сапраўдная істэрка. Яна разъяtranана кідалася на забойцу і трэсла, як дарагое футра, якое, як выявілася, за зіму пабіла моль. — Што цяпер рабіць! У мяне бізнэс! Мне ліцэнзію трэба пераафармляць! Ідыёт! — і раптам амаль спакойна, па-дзелавому. — Усё, я нічога ня ведала пра твае намеры, ты падступна напаў на нас, каб адабраць скарб, які мы везьлі здаваць дзяржаве. Разьбірайся з трупам сам. Валянцін, паехалі. І ты, разумніца... Робім ногі.

Напарнік злосна раздзымуў ноздры.

— Вось як? Нічога ня ведала! Сама ўсё прыдумала, а цяпер — на мяне зваліць? Ну, раз так, дык так. Сумленыніца! Гераіня! — і зъяўрнуўся да Валянціна. — Хочаш ведаць, хто твой сапраўдны крэдытор? Каму належалі гроши па тых накладных? Ды вось ёй, Дзінে!

— Ня слухай яго! — віскнула Дзіна, але напарнік толькі злосна зара-гатаў.

— Ну і павесяліў ты мяне, дружка! Гэта ж трэба быць такім дурнем! Ну хіба табе ў чэрапаўку не прыйшло — якая справа рэкецірам, хто ім гроши заплоціць? Нашто дамова, каб ты стаў прыгонным гэтай сцярвозы? Мы ж з ёй разам справы праварочвалі. Прыйдумана тонка! Яна бачыла, які ты сумленны, сабой мог рызыкнучы — але не чужым жыцьцем. Ты ж нават ня ведаеш, які попыт на твае скульптуры! За пару месяцаў вунь на такі джып зарабляеш. Праўда, Дзіначка? А на піва яна табе хоць выдзяляла час ад часу?

— Што ты плявузвгаеш? — раўнула Дзіна. — Ён меў усё, што хацеў!

— Відаць, ня ўсё.

Валянцін адштурхнуў Дзіну, якая прыліпла да яго з апраўданынямі, і, з цяжкасцю вымаўляючы слова, зъяўрнуўся да былога напарніка.

— Слухай, я ўсе гэтыя гады хацеў папытацца... Чаму ты так са мной абыйшоўся? Я ж нічым цябе не пакрыўдзіў...

Твар напарніка нібы абсунуўся, застарэлая нянавісьць бліснула ў масъляністых вачах.

— Ты сам з сабою “абыйшоўся”! Раней ты быў – усё, а я нішто. Цяпер – абмняяліся. А якія амбіцы Ѹ ти меў! Выкладчыкі карагодам хадзілі: “Надзея, надзея...” А чаго ты насамрэч варты? Нават Богам дадзены талент, за дзясятую долю якога іншы б жыцця не пашкадаваў — спляжыў! “Ах, ня ўсім быць Мікеянджэла”. Як я пагарджаў табою, калі ты згадзіўся на маю прапанову рабіць помнікі! І я назіраў, як ты апускаешся, з радасцю... Так, але і з болем. Табе гэтага не зразумець. Ты – проста ніудачнік. Ніхто. Наложнік багатай дамы, што жыве з ейнай літасці. Ніжэй апусьціць цябе было цяжка.

Напарнік амаль крычаў, яго трэсла, як ад болю, і яго зласылівая радасць сапраўды была з прымешкам пакуты.

— Я не вінаваты, што ты не застаўся ў мастацтве... — ціха прагаварыў Валянцін.

— Шэф, ад новапрастаўленага пазбавіца б... Можа, у той склеп яго й засунуць? — умяшаўся ў гаворку ілжэkapітан. — І гэтым раты б пазакрываць...

Валянцін ускінуў галаву і жорстка зірнуў на напарніка.

— Я не дазволю табе так абысьціся з целам чалавека, чыйго пазногця ты ня варты! Можаш забіць мяне таксама – маўчання ад мяне не дачакаешся.

Сонца хілілася пад цяжарам сваёй сыпёкі да далёкай вёскі. Напарнік пачаў нярвова пераговорвацца са сваёй камандай, Дзіна час ад часу нешта дадавала ад уласнай істэрні...

Паліна гэтага ня чула – яна стаяла на каленях каля Сымона, трymаючи яго цяжкую халодную руку ў сваёй, і сутаргава ўсхліпвала... Няўжо сапраўды – памёр? Раптам штурман захрыпэў...

— Ён яшчэ жывы! – ускочыла Паліна. — Ён жывы!

Напарнік падбег да параненага, нахіліўся...

— Сапраўды, жывы! Мацак! Ну, вось што... Грузіце яго ў машыну! Хутка! Завязу ў адну бальніцу... Там у мяне ўсё куплена, урачы — акадэмікі. З таго съвету выцягнуць, і пытаньняў задаваць ня стануць. Месца ціхае, адасобленае. Пад аховай... Ды ня бойцеся – я жулік, а не забойца. Вядома, языкі будзеце трymаць на прывязі, і праз колькі часу атрымаеце назад свайго сябра зацыраваным.

Сымона асыцярожна паклалі ў ваенны джып. Дзіна закрычала:

— Пачакай! Я перадумала! Аддавай мяно долю цяпер жа!

Напарнік раздражнёна крыкнуў:

— Ды скіньце вы ёй пару скрынак! Няхай задушыцца.

— Ня пару, а пяць!

Першая скрынка, прыадчыненая, з грукатам ударылася аб зямлю. Накрыўка адкінулася, і на сухую траву ўпаў залаты зылітак... Пераламаны напалам.

Першым заўважыў гэта ілжэ-капітан і аслупянеў.

— Што за халера...

Напарнік выскачыў з машыны, падняў два асколкі... Унутры была нейкая шёмная маса.

— Чыгунная балванка!

Усchaўся гвалт. Зыліткі даставаліся, іх стукалі адзін аб адзін... І паўсюль з-пад бліскучай абалонкі выглядала чорнае плябейства.

— Паслухайце, там жа чалавек памірае! – адчайна крыкнула Паліна. Напарнік спыніў лаянку.

— Усё. Паехалі. А то і прауда наш супермэн памрэ... Што тады рабіць? Бывай, Чарапавіцкі! Ты халерна таленавіты, паскуда.

Джыпты разъехаліся ў розныя бакі, і пыл паймчаў па сухой траве, нібы ведзьміна вясельле. Паліна і Валянцін засталіся стаяць на ўскрайку лесу, пасярод раскіданых брускou падманнага золата і крывавых плямаў. У крыві была і ўся аздежа... А Валянцін яшчэ і выглядаў, як пасля допыту “с пристрастием”.

І што ім заставалася рабіць?

Толькі абняцца... Ухапіцца адзін за аднаго – каб больш не згубіцца ў гэтым съвеце ілжы і падману, высакародства і болю.

Такім было іх каханье – з прысмакам горычы і болю, з цудоўным, бясконцым жыцьцём наперадзе...

Бо ў такія хвілі, вядома, жыцьцё здаецца бясконцым.

І толькі паэт ведае, што пясок бясьсіла ссыплецца з рукі таго, хто на сустрэчу спадзяеца, ды сыпіць зъмяя там, дзе палала сэрца.

18.

— Вельмішаноўны пан Вікенці Рашчынскі з маёнтка Гарнушкі! – слуга ў зялёным аксамітным сурдуце з залатымі гузікамі (два, на круглым жывице, расшпіленыя, і відаць ня надта белая кашуля) крычаў так, што напружваліся жылы на тоўстай шыі, і твар чырванеў, як рэвалюцыйны съцяг.

Вінцэсъ азіраўся з прыкрым пачуцьцём чалавека, які трапіў у съвет крывога люстэрка. Нібыта ўсё пазнавальнае, але пачварна скажонае, расплывістое. Палац усё гэтак жа ганарыста ўзвышаўся над навакольлем, але гэта быў гонар банкрута. Калоны страцілі колішнюю белізну, як і нямытая кашуля лёкая. У былых венецыянскіх каналах гайдалася на восеніцкім вятрах сухое бадыльлё, і таемная расыліна луньнік дражнілася-трапятала бліскучымі круглымі манетамі, за якія ня купіш анічога, акрамя подыху гэтага восеніцкага ветру. Усё было спавіта санлівасцю, на ўсім меўся адбітак руйнаванья. Затое ля ўваходнай лесьвіцы зявіліся дзьве новыя скульптуры – мармуроўя рымскія героі ў лаўравых вянках і латах. Вінцэсъ прыгледзеўся і з жахам усьвядоміў, што фанабэрыйстыя фізіяноміі патрыцыяў нагадваюць твар Стася! Аднекуль з бакавога флігеля даносіўся бадзёры стук. Паколькі побач пуставалі яшчэ два пастаменты, можна было здагадацца, што й там апынуцца ўрачыстыя каменныя балваны з ablіччам гаспадара. Гэтая дурная раскоша яшчэ больш падкрэслівала агульны занядад, які цараваў ня толькі вакол палацу, але і ў пакоях. Раставіцельня лёкаі, нявымытая чарка на століку, апошняя восеніцкая муха, якая цяжка кружляла над ёй; карціны, састаўленыя ля съценаў і накрытыя пыльным радном – відаць, у чаканьні рэстаўрацыі, якая невядома калі высьветліць іх фарбы...

— Няхай літасціўны пан пройдзе як найхутчэй – высакародны пан Станіслаў Людвікар з нецярпівасцю чакае найпрыемнейшага візіту літасцівага пана, і ўсе вашыя пакорлівія слугі рыхтаваліся да найпрыемнейшага візіту найясьнейшага пана, і наш найясьнейшы пан найшчырэйша просіць выбачэнья за свае хворыя ногі, хворасць якіх перашкодзіла яму ўласнай персонай з прыемнасцю сустрэць вельмішаноўнага госьця...

— лёкай старанна зъвіваў велягурыйстыя фразы ў клубок з фальшивага

золата, блытаючыся ў слоўных зьвівах. Вінцэсъ нецярпіва адсунуў га-
варуна ўбок і хуткім крокам увайшоў у гасьцёўню.

— Прывітаныне, Станіслаў! Вельмі рады быў атрымаць твой ліст...

Астатнія слова засталіся непрамоўленымі. Вінцэсъ прыблізна ўсьве-
дамляў, якое відовішча яго чакае... Але паміж “прыблізна” і “насамрэч”
адлегласць куды большая, чым ад Масквы да Варшавы. Ніякае крылое
люстэрка не змагло б ператварыць колішняга танклявага, даверлівага
Стася з вялікім блакітнымі вачыма, з вечнай вінаватай усьмешкай у
гэтага самазадавленага таўстуна, падобнага да карыкатуры на імпе-
ратара Луі Філіпа, папулярнай ў Францыі. Чырвань твару рабілася яшчэ
заўажней на фоне сьветлых кудзераў – лысіну на макаўцы кампенса-
валі пышныя бакенбарды. Вочы, праўда, не зусім заплылі тлушчам –
але якімі яны сталі пустымі! Як мутныя вясновы лёд...

— О, Вінцэсъ! Зусім не зъмяніўся! Прабач, не ўстаю – хварэю ўсё...
А ты, відаць, гэтак жа ў палонцы штодзень плёхаешся? Волат, герой!
Сядай во сюды... Пабліжэй... Сы-ыдар! – грамавы вокліч змусіў Вінцэсъ
ўздрыгнуць. – Сы-дар!

Таямнічы “Сыдар”, надзіва танклявы, як бізун, з чорнымі, як прык-
леенымі, вусікамі забег у гасьцёўню і схіліўся ў паклоне.

– Чаму шампанскэ на стол не паставілі? Сківіцу зъянрну набок, ца-
лавацца развучышся! Няси!

Перад вялізным выгодным фатэлем, у якім разваліўся Стась, захіну-
ты ў заліты на грудзях віном персідскі халат, грувасціўся стол, што
ледзь не прысядаў на тонкіх нагах пад цяжарам страў. Лёкай спрытна
наліў Вінцэсю віна...

— Ну, за сустрэчу, стары сябра!

Вінцэсъ адчуў, што просьба замяніць віно якім ліманадам скончы-
ца вадаспадам непатрэбных угавораў і папракаў, таму прыгубіў чыр-
вонага напою (сапраўды добраага) і зачапіў відэльцам нешта
экзатычнае... Падобна да амара, але прыгатаванага вельмі асабліва.

Размова атрымлівалася нейкая дзіўная... Як рэчка ў афрыканскай
саване, якая то перасыхае, то зноў выбліскае на паверхню. Стась неяк
пазъбягаў успамінаць мінулае. Вінцэсъ думаў – гэта ад того, што няёмка
за свой цяперашні стан. Скардзіўся на сястру: такая жорсткая, такая
сквапніца! Але адчувалася, што галоўнае, дзеля чаго і запрошаны госьць,
не прамоўлена. Нарэшце, праз шматлікія намёкі, расплывістыя скаргі зра-
білася зразумела: Стась спрабуе зъянрнуць гаворку на гроши паўстан-
цаў, якімі стары Людвісар выкупіў жыцьцё сына. Паступова, з кожнай
новай бутэлькай віна, выказваныні гаспадара рабіліся больш
акрэсленымі. Чаму золата так і ляжыць бяз справы? Хіба нельга знайсьці
яму карыснае прымяне? Вядома, Вінцэсъ толькі вярнуўся, блага ведае,
што сёньня адбываецца на Беларусі. А вось Людвісар мае на прыкмете
людзей, якіх толькі падтрымай грашыма – і такую рэвалюцыю ўчыняць,
што маскалі адсюль шугануць, як восенская лісъце з ветрам!

Вінцэсъ слухаў і маўчаў. “Рэвалюцыя!” Цікава, які сэнс укладае сёнь-
няшні Стась у гэтае слова? Бачыць сябе новым Напалеонам? Адабраць
у “чужых” паноў і перадаць “свам”? І тыя, і тыя гавораць з беларускім
народам на розных мовах. Хто і як скарыстае ахвяраваныя гроши? Люд-
вісар, дакладна – на рэдкія віны і мармуровое ўвекавечаныне ўласнага
аблічча. А можа, марыць аднавіць венецыянскія каналы?

Бедны Стась... Вінцэсъ не адчуваў да яго пагарды – толькі ўласную
віну. Марка загінуў з-за праклятага золата... Але – Вінцэсъ цяпер бачыў
гэта ясна – загінуў і Стась.

Толькі падчас развітаныя былы рамантычны юнак праглянуў праз

азызлую чырвоную маску. Рыданьне раптам перакрывіла твар Людвісара, ён, нязграбна чапляючыся рукамі за парэнчы фатэлю, устаў, падняў непад'ёмнае, нібыта чужое, цела, абняў Вінцэся, павіс на ім – той ледзь не паваліўся... І плакаў, плакаў, прыгаворваючы нешта няўцямнае: “Вось, бачыш, мілы... Няма мяне... Няма... Як ты казаў – экзістэнцыйная адсутнасць? Хадзіць не магу... У люстэркі не гляджуся. А мы ж верылі! Мы ж змагаліся! Каб рэспубліка, і прыгожыя дамы, і шчаслівія людзі, і песні пяюць у садах пад вокнамі! А ў мяне пад вокнамі ўчора пейзане нашыя ўлюбёныя жанчыну камянімі пабілі. За тое, што малако ў кароў адбірае. Ды я нават у Шлісельбургу шчаслівішы быў! У мяне аж у грудзях шчыміла ад гонару – што паміраю за радзіму. Як жа так сталася? Што з намі сталася, Вінцэсю?”

На чорную зямлю падаў сънег, яшчэ вільготны, слабы. Ён ня мог спраўіца з пануючай чарнатой, нават коштам уласнае съмерці. Наадварот – каб захаваць бель, ён мусіў быць моцным і жорсткім. Але для гэтага павінен быў прыйсці час.

Пакуль яшчэ не настаў час сънегу і чысьціні.

Ночы рабіліся ўсё даўжэйшымі, сустрэчы з былымі знаёмымі – усё пакутлівейшымі. Адна радасць – глядзець на сына, на ўнукаў... Гэтага Вальжына не забараняла. Але прымусіла паклясьціся – яны ніколі не даведаюцца пра скарб. Залаты праклён не пярайдзе наступным пакаленінем.

Вінцэсь часам адчуваў сябе зусім бездапаможным. Ён памрэ. Памрэ Вальжына, Мартын... І гроши, здабытыя такой дарагой цаной, прападуць! Ён аніяк ня мог пагадзіцца з tym, што вырашылі сябры. Так, ён ня бачыў пакуль сілы, якой можна перадаць золата. Але, урэшце, яшчэ Русо даў параду народам: ня можаце перашкодзіць таму, каб вас праглынулі – па старайцеся хаця б, каб вас не маглі пераварыць. На захаваньне самасці, адраджэньне нацыянальнай культуры таксама патрабаваліся сродкі! Але Вінцэсь ня мог распарадзіцца сам.

І ён пайшоў да адзінага чалавека, які б мог даць яму параду... І які ўжо ня мог яе даць. На магілу бацькі.

Надмагілье пана Антона Рашчынскага было вельмі простым, як ён і хацеў. Чорны мarmur, крыж, перавернутая паходня...

У іх колах у Парыжы вальнадумства сталася ледзь не законам. Рашчынскі не падзяляў скептыцызм сваіх сяброў наконт рэлігіі, але не зьбіраўся адпрэчваць і прагрэс і наракаць, што кожнае вынаходніцтва – ад Сатаны. Быў перакананы: навука, якая цяпер нібыта знаходзіць пацверджаныні атэстычнай тэорыі, калісці проста дасягне такога ўзору, што пачне атрымліваць доказы існаваньня Вышэйшай Сілы. Цяпер жа чалавецтва цешыцца са сваім прагрэсам, як з новай, самай лепшай у съвеце, цацкай, і драўляны конік падае голас і звонка б’е капытамі. Бескарысна даводзіць дзіцяці, што драўлянаму коніку не патрэбнае сена, а абарыгену Берага Слановай Косткі – што кінуты ў хвалі драўляны ідал ня спыніць буры. Ды ці варта шукаць недзе доказаў — калі чалавек прыслушаецца да самога сябе, ён адчуе прысутнасць Бога ва ўласным сэрцы.

...Як спалучыць сябе з жыццём, разьбіць вакол шклянныя съцены? Ня намі збудаваны дом, які яднае нашыя цені... Спадар! Што – розуму сіло Таму, Хто – усяму прычына? Кляйна няма – “дабро” ці “зло”, узважваць лёссы немагчыма. Усё – ва ўсім, і мяжы няма. Ты – гэта я, і ўсё – брыдота. Усе адрозненіні – падман, сусьвет – трывальненіне ідыёта для лялькі, што парвала ніць, якой яе вадзілі зьверху. Так, лялька вольная... Ляжыць, ня вартая ні сылёз, ні съмеху. Няма адгадкі. Ёсьць – адказ, даўно вядомы – і забыты. І нехта прыўзьнімае нас убачыць рая краявіды. А нас цікавіць

той агонь, што ў спратах плавіць хвілі-кулі... Мы – безнадзейныя, і скронь не сівізна, а кроў кранула...

Вінцэсъ ня цешыў сябе надзей, што нават па самай шчырай ягонай малітве да яго спусьцяцца ў відочным вобразе анёлы ці зьявіцца з таго сьвету бацька. Проста ў гэтым месцы можна было засяродзіцца, усьвядоміць свае патаемныя сумнівы і спадзяваныні і, можа быць, адчуць, на якіх – блаславенне, на якіх — праклён.

Вінцэсъ моўчкі ўкленчыў перад надмагільлем. Побач, у асобнай капліцы ўнутры касьцёлу – магільныя пліты іншых Рашчынскіх. Толькі працьдзеда Ганорыя няма – але ён нават сваёй адрынутасцю дапамагае нашчадку знайсьці правільнае рашэнне... Бо застаюцца адны магілы. Застаюцца заўсёды... І да магілаў продкаў заўсёды будуць прыходзіць нашчадкі. Да ягонай, Вінцэсъ, магілы таксама нехта прыдзе. Можа быць, у тыя часы, калі пракляцьце, што нібыта ляжыць на схаваным золаце, страціць моц?

Цяпер Вінцэсъ ведаў, што яму рабіць. Ягоным запаветам стане ўласнае надмагільле. Ён падкажа далёкім нашчадкам шлях да золата. Трэба прыдумаць шлях, які можа прыйсці толькі чалавек, надзелены розумам і абазнаны ў гісторыі сваёй краіны. Толькі той, хто любіць Беларусь гэтак жа, як любілі яны.

...Лебедзь прапяле вам сваю апошнюю песнью.

Съмерць пакажа пачатак шляху.

Воўк і леў – скажуць пра золата, якое нараджаецца ў съмерці. Воўк стане Ваўкалакам – так мяняліся іх лёсы дзеля Радзімы, і ў звярынай абалонцы хавалася высакароднае сэрца.

А галоўнае ён даверыць распавесьці нявартым, бедным істотам. Можа быць, у вобразе адной з тых істотаў калісці ён сам, паводле нямецкай прымхі, стане выконваць тое, што паабяцаў – і ня выкананаў пры жыцьці?

Час у яго яшчэ ёсьць. І засталіся залатыя манеты. Няхай думаюць – звар'яцеў, дзівак... І варта запрасіць скульптара з Людвісарава. Працуе, кажуць, хутка...

А людзі сапраўды лічылі, што пан звар'яцеў. Маёнтак занядбаны, разрабаваны, а гаспадар траціць шалёныя гроши на ўласнае надмагільле, хоць яшчэ жывы і не такі ўжо стары, каб лічыць апошнія гадзіны. Скульптар працаваў сапраўды хутка, тым больш заказчык дакладна ведаў, што ён хоча. Нават асобныя дэталі пажадаў выкананы сам, калі папраўдзе – дык толькі псаваў фігуры дзікунскім арнаментамі. Мармур, граніт, нават малахіт не давялося везьці здалёк – у Людвісаравым хапала нявыкарыстанага дзеля аздобы палацу. Адлютавала зіма, адплакала адлігамі вясна, адсыпівала птушкамі лета. У цьмяны лістападаўскі дзень Вінцэсъ са складаным пачуцьцём глядзеў на месца свайго будучага супакаення і пагладжваў сьпіну каменнай жабкі, што сядзела на краі пастаменту.

— І што ж ты задумаў, панок?

Гэты голас немагчыма было забыць. І нянавісьць, якая ў ім гучала, таксама. Марцэл Алейшчык зрабіўся зусім сівы, толькі вусы захавалі крыху колішняга чорнага колеру. Замест магеркі – чорная шапачка дзякана. Паўзіверх простай расы накінутая шэрай бравэрка... Адзін рукаў – пусты, засунуты ў кішэню. А вочы – гэткія ж пранізьлівія.

Не, нянавісьці, напэўна, больш не было – хутчэй, падазронасць. Але любові ня чулася таксама.

Першае памкненне Вінцэсъ было – прывітацца, выказаць радасць ад сустрэчы – мала што непараразумеліся трывцаць год таму. Але Марцэл пагрозна ўсміхнуўся, як і тады.

— Не зъмяніўся ты, панок. Зноў нешта хіtruеш. Навошта грувасьціш гэтыя стоды? На той съвет съпяшаешся? Ці з магілы спадзяешся парадвацца, як багата пахаваны? Кляўся, што ані шэлега — на сябе. Значыць, нештачкі задумаў.

— Гэта мая справа, Марцэл.

— Не, гэта нашая справа! Усіх, хто захоўвае таямніцу. Прашу ад імя тых, хто загінуў і хто яшчэ жывы — ня руш мінулае! Ня ведаю, навошта ты ўсё задумаў, што за гэтым хаваецца, — Марцэл абвёў рукой надмагільле, — але табе ж будзе лепей, калі ты сам гэта зруйнуеш.

Вінцэсь упарта глядзеў на Марцэла.

— Хіба чалавек ня вольны хаця б падрыхтаваць сабе магілу па сваім гусьце?

— Мая справа — папярэдзіць, — Марцэл нядобра ўсьміхнуўся. — Ты ведаеш, што ў Гарнушках неспакойна, людзі рассказваюць немаведама што пра твае патаемныя скарбы — іначай на якія сродкі шыкоўнае надмагільле? Дарэмна, ой, дарэмна паказаў ты ім хвост залатога цяльца. І на фундатарства лякарні айцец Андрэй не бласлаўляе.

— Ну а гэта яшчэ чаму? — абурыўся Вінцэсь. — Гэта ж для сялянаў! Для беднатаў!

— На падмурку зла нельга збудаваць дабро. Адумайся, панок.

А потым былі доўгія лістападаўскія ночы. Такія самотныя, што агонь у каміне здаваўся лепшым сябрам на съвеце. Філасофія перамагае мінулае і будучыню, але цяперашняе перамагае філасофію. Ад адзіноты не было ратунку. Вінцэсь так і не займеў сталую прыслугу. Базыль адразу зъехаў у Гародню. Прыходзіла гатаваць есьці кухарка, ды яшчэ адна кабета прыбірала ў пакоях. Гэта цяжка было назваць кампаніяй. Вядома, Вінцэсь стараўся бавіць як мага больш часу ў Весьніцах. Але Вальжына проста “падкасіла” яго, параіўшы ажаніцца з маладой суседкай.

— Ты ж мужчына самавіты, дужы, прыгожы, у цябе закахацца ня цяжка. Завядзі нарэшце сям’ю...

І дарэмна ён даводзіў, што яго сям’я — тут, у Весьніцах, і іншай яму ня трэба.

Занадта шмат дарог прайшлі яны паасобку. Фактычна — усё жыцьцё.

А праз вёску хадзіць было проста страшна, хоць Вінцэсь у гэтым сабе не прызнаваўся. Людзі пры ягоным зъяўленыні разъбягаліся, як ад “струпляватага”, пракажонага. А аднойчы за ягоным вакном павесілі на дрэве дохлую варону. Пагроза была зразумелай. Праўда, Вінцэсь ведаў, што вароны ў сусветнай міфалогіі маюць ня толькі значэнне “птушкі вісельнікаў”. Ён бачыў старажытную нямецкую ікону, на якой вароны баранілі труп съвятога Вінсента ад драпежных зъяўроў. І пагібель, і выратаванье можа прыйсці ад аднаго і таго ж. Дык ці варта самому вырашаць на благое?

Але ў тую ноч, калі сънег выпаў, каб застацца, адзіноту гарнушкаўскага пана парушылі. Іх было сямёра маладых дужых мужыкоў, у дваіх — стрэльбы. Вінцэсь не спалохаўся — па스타раўся ўсьміхнуцца як мага больш спакойна. Калісьці гэтак жа ў ягоную афрыканскую халупу ўварваліся зулусы. Тады Вінцэсь змог сваёй усымешкай, спакоем, упэўненасцю пазъбегнуць сутычкі. Зулусы нават пачалі вельмі шанаваць белага пана.

Але гэтых усымешка толькі злавала.

— Паслушай, пане, мы ня зробім табе нічога благога. Аддай золата.

У Вінцэсія пахаладзела ў грудзях. У чырвоным съвятле каміну госьці здаваліся падобнымі да лясных духаў.

— У мяне няма золата, сябры. Усё, што меў — аддаў на пабудову лякарні і на касьцёл.

Прыхадні нават не ўсьміхнуліся, і Вінцэсъ зразумеў — ня вераць... І не павераць. Гаворка нагадвала страшныя сны.

— Табе цмок золата носіць. Ты ў магіле прадзеда Чорную Кнігу адкапаў. Цмок вылупляеца з яйка пеўня... Вынасіў яго пад пахай... Ён табе яшчэ прынясе... Дабром просім — аддай золата! А то абыдземся — як з ведзьмаком і чарнакніжнікам належыць!...

Вінцэсъ усё больш адчуваў безнадзеянасьць. Госьці, відавочна, умелі абыходзіцца са зброяй, і мала падобныя да тых прыгонных мужыкоў, што маглі разъбегчыся ад аднаго бляску шляхецкай шаблі. Прыхадні былі дужымі і ўпэйненымі ў сваёй праваце. І, відаць, хтосьці з іх паспытаў вайсковае справы, бо спрытна паваліў старога пана на падлогу, калі той варухнуўся ў бок сакрэтніка, у якім захоўваўся пісталет, і ўмела выкруціў чараўніку руку.

— Ну што ты сквапнічаеш! Жыцьцё даражай!

Госьці выварочвалі шуфляды, адчынялі шафы... Але без асаблівага імпэту. Яны ведалі, што скарб схаваны адмыслові — іначай які ж гэта чарнакніжнік?

— Скажы, дзе схаванае золата! Вось, крыж даю — жывым пакінем.

Вінцэсъ перастаў пераконваць і адмаўляцца. Ён проста маўчаў, з тую гледзячы ў цёмнае вакно, за якім не было выратаванья гэтак жа, як і зорак.

— Ня хочаш па-доброму — прымусім разгаварыцца! Мы хлопцы вясёлыя, размовы любім. Можаш і пасьпяваць. На ўсё горла сьпявай — ніхто не пачуе!

Вінцэсъ зразумеў, што належыць рыхтавацца да найгоршага. Вось дзе дагнаў яго лёс! Выйсьці цэльм са столькіх сутычак, абысьці вязніцу і шыбеніцу... І загінуць гэтак страшна і недарэчна ва ўласным доме, ад рукі сваіх жа людзей...

З упартага пана садралі адзежу, павалілі на падлогу. Рукі прывязалі да каміннай рашоткі, ногі праста скруцілі, каб ня надта брыкаўся...

Вінцэсъ ляжаў, раскінуўшы рукі, як быццам адпачываў на цёплай ад летняга сонца траве. З фамільных партрэтаў паглядалі продкі. Іх пагляды здаваліся зьняволенаму нашчадку не спачувальнымі, а нават трохі грэблівымі... Даў схапіць сябе мужыкам! Продкі... Гордая Рашчынскія... Бацька часта паўтараў выслоўе Вальтэра: хто добра служыць радзіме, ня мае патрэбы ў продках. Столькі стагоддзяў іх прыгонныя благалі і курчыліся падчас пакарання. Столькі сродкаў прыдумвалі людзі гэтай зямлі, каб зьдеквацца адзін над адным! Хіба не ад іх, сваіх паноў, перанялі мужыкі майстэрства катавання, выпрабаваўшы ўсё на ўласнай плебейскае скуры? И можа быць, сёньня яму, Вінцесю, удасца сплаціць грахі свайго роду, увесе больш, які спарадзіў яго род? Але горкая насымешка перакрывіла вусны Рашчынскага: не блузнер, чалавечка. Не прымай на сябе месянства. Нікога ня выратуюць твае пакуты, нічога ня выкупіць твая съмерць. Хіба толькі твае ўласныя памылкі. Адзіная просьба да Господа — каб на ім гэты ланцуг болю перарваўся. Праклятае золата! Праклятае золата!

Гадзіннік у куце захрыпей, пачуўся першы ўдар... Поўнач. У вакенцы гадзінніка паказалася фігура съмерці, як тамбурmajор на бале, урачыста падала знак касой... І пусьціліся на маленькой пляцовачы ў вычварны карагод фігуркі — блазан, кароль, дама, мніх, рыцар, жабрак... Тузаліся, трymаючыся за рукі, аднолькава бездапаможныя і съмешныя.

Нікому ня дадзена адмовіцца ад гэтых скокаў.

Адзінае, што падуладна чалавеку – ня страціць годнасці ад жаху перад імі.

Калісці, у вёсцы масаяў, Вінцэсю даводзілася назіраць, як юнакоў пасъвячаюць у дарослыя. Хлапцы мусіць давесці, што сталі сапраўднымі воямі, і акрым паляўнічых посьпехаў, выявіць выгрымку да болю. Іспыт адбываецца пры дапамозе... мурашоў. Не такіх, як нашы, а вялізных, са сківіцамі больш за цела – кусаюць да крыві. Юны масай мусіць цярпець укусы і пры гэтым весела размаўляць, ветліва адказваць на пытаныні старэйшых... Вінцэсі тады зацікаўля – наколькі балочы ўкус? Беламу пану адразу ж дапамаглі здаволіць цікавасць. Як яму ўдалося захаваць спакойны выраз твару і ўсмешку – сам ня ведае, хіба толькі самалюбства дапамагло. Ці мог ён выявіцца слабейшым за паўголых хлапчысак з валасамі, абмазанымі чырвонай глінай?

А потым ён распытваў – як яны вучачца цярпець боль? Адзін масай, сівы, як прысыпаны попелам – толькі такім дазвалялася жаніцца – патлумачыў, што боль трэба ўяўляць як асобны ад цела шарык, і вучыцца зъмяшчаць яго, съціскаць да кропкі... Гэта была цэлая наўкука, і Вінцэсі трохі пераняў яе.

Прынамсі, ня будзе ганебных крыкаў.

Над тварам пранеслася гарачая хваля. Перад вачыма загайдаўся распалены ў каміне да чырвані пожах.

— Дзе схаванае золата?

— Дзе схаванае золата?

— Дзе схаванае золата?

Зънявetchанае цела Вінцэсі Рашчынскага знайшлі назаўтра, раніцой. З увагі надзвычайнай жорсткасці злачынства была прызначаная съпеціяльная камісія па рассыльданьні. Паколькі забіты ня быў багаты, съледчы прыйшоў да высновы – зъвядзенне старых рахункаў. Трыццаць гадоў таму забіты быў важнай асобай у бунце, відаць, камусьці добра даўся ў знакі. Падобна, што цэлую ноч небараку катавалі. Звычайныя злодзеі такое не ўчыняюць.

Але ж пан як ведаў, што хутка памрэ – такое надмагілье сабе адбудаваў! І навошта? Лепей бы – добрую памяць па сабе пакінуў! А то нават магілу ў спакой не пакідаюць невядомыя ворагі. Тэорыю съледчага наконт старой помсты пацверджвалі, што ўжо на другі дзень пасыля пахаваньня надмагілье пачалі руйнаваць. Разъблі шкілет, які красаваўся наверсе... Горла лебедзю перабілі...І для чаго тут столькі зъвяр'я? Леў, воўк, лебедзь, жабы... Дзівак быў нябожчык! Адно слова – філосаф. У гербе Рашчынскіх – мядзьведзь, дык мядзьведзя якраз і няма сярод скульптур.

І герб гэты, з мядзьведзем, належала разьбіць на магіле памерлага. Ён быў апошнім з Рашчынскіх. Шкада, калі зынікае старажытны род, нават калі ў ім два апошнія пакаленыні – бунтавшчыкі.

І герб быў разьбіты. І не засталося нікога з роду.

А маёмысць сваю нябожчык адпісаў суседзям – здаецца, далёкім сваякам, з маёнтка Весьніцы. Тыя, жабракі, павінны радавацца нават такой небагатай спадчыні.

Справа пра акурутнае забойства двараніна Вінцэнта Рашчынскага так і засталася нераскрытай.

— Я пакахаў цябе яшчэ тады, у Вільні... Сядзеў у сырой цёмнай падваротні, і раптам — ты... Загаварыла на маёй мове, выцягнула на съятло... А потым я глядзеў, як ты плачаш, якая ты насамрэч безабаронная і даверлівая. Ня злуйся — гэта ня самая горшыя якасці ў жыцьці... Да якога ты мяне вярнула.

— Я вярнула цябе да жыцьця! — ціха засмяялася Паліна. — Дурненкі! Гэта ты выцягнуў мяне са шкарлупіны, змусіў паверыць, што яшчэ ня ўсё ў жыцьці скончана, і вакол не адны “карystальнікі”. Чакай, не тузыся — у цябе на грудзях яшчэ адна драпіна. Зараз змажу... А тут сіняк... Здаравучы, на скабах. Слухай, а пералому няма? Ану ўздыхні моцна... Баліць?

Валянцін, без кашулі, увесь перамазаны ёдам, паслухмяна набраў у грудзі паветра, выдыхнуў...

— Нічога, я трывушчы.

Самадзейная медсястра прыдзірліва агледзела свайго падапечнага. Н-да, ёй дастаўся мужчына са шматлікімі доказамі сваёй мужнасці, якімі, як вядома, зьяўляючыца разнастайныя шнары і сінякі рознай даўніны. У адной казцы афрыканская прынцэса абвесыціла, што ў яе будучага мужа не павінна быць на целе ніводнага шнару. І калі нарэшце такі знайшоўся, то аказаўся пераваратнем-ільвом.

Не, няхай лепей будзе нармальны пабіты беларускі мужчына. Валянцін усыміхаўся так шчасльіва, што здавалася, нават у съне захавае гэтую ўсьмешку.

— Ведаеш, што мне хочацца цяпер зрабіць?

— Давай паспрабую адгадаць...

Валянцін імкліва прыцягнуў дзяўчыну да сябе і прагна пацалаваў...

— Асьцярожна, шалёны!

Паліна ледзь пасьпела навобмацак паставіць на стол бутэлочку з ёдам. Рыпнулі дзвёры. У праёме на імгненьне паказаўся твар цёткі Ніны, жонкі Валянцінавага дзядзькі. Выраз твару быў неадабральны.

Дзядзька Міхась таксама пачуваўся трохі ніякавата. Толькі што каля пляменыніка ласыцілася адна дзеўка, нібыта як жонка, а ўвечары вяртатеца з іншай у абдымку. Ды яшчэ увесь скрываўлены.

Пра фальшывае золата дзядзька выслушала з увагай (лепей было распавесыці самім — бо плёткі ператварылі б падзеі ў немаведама што).

— Значыць, недарэмна людзі языкамі малолі, — задумліва прагаварыў Валянцінаў сваяк. — Цяпер супакояцца — а то ўсё ямы капалі. Але мне няўсям — навошта было гэтыя балванкі хаваць? Жарт такі, ці што?

Паліна задумліва разъмешвала ў кубку з кіпнем малінавае варэнье. На кубку красаваўся ўжо абрыйллы лагатып “2000”. І зорачкі ад яго ўбакі разылятаюцца... Нібыта пачнецца новы съвет пасля чарговой даты еўрапейскага часу... Ці ўвогуле съвет скончыцца.

— Я ўпэўнена, Рашчынскі ня ведаў, што хавае фальшывае золата. Ня стаў бы ён адсылаць нашчадкам такую складаную задачу, столькі сілаў траціць на яе ўвекавечанье. Падобна, што падманулі яго самога. І я нават здагадваюся хто.

Валянцін кіўнуў галавой.

— Напарнік казаў пра ліст багаця Людвісара, быццам золата належала ягонаму бацьку. Няйнай, без Людвісараў не абыйшлося. Цікава, якая гісторыя хаваецца за ўсім гэтым?

— Напэўна, мы ніколі ўжо не даведаемся, — сумна зазначыла Паліна. — Але гісторыя, адчуваю, трагічная — Рашчынскі быў жорстка забіты адразу пасля таго, як пабудаваў надмагільле.

— Эх, а каб тое золата — ды сапраўданае! — дзядзька Міхась пачаў

разважаць пра свае тэрміновыя гаспадарчыя патрэбы, ды купіць бы пару трактароў, грузавічок, ды прыбудаваць бы яшчэ пару цагляных дамкоў – для дзяцей, а то павырасталі, разъехаліся, гаруюць па інтэрнатах... Цётка Ніна спыніла мужавы мары выразным: “Каб ня плеш, дык і лысы ня быў бы. Сыціхні, балаболка. Казаць е што, а слухаць няма чаго”.

...І зоры павыходзілі вадзіць свае бліскучыя карагоды над Гарнушкамі, нібыта ў вечным ладзе. Але час ад часу адну з іх выштурхоўвалі з кола, і яна бегла схаваць сваю ганьбу за краем неба, разгараючыся апошнім зыркім сьвятлом і губляючы яго назаўсёды.

Няўжо і зоры гэткія ж бязылітасныя, як і людзі? Піфагор вучыў, што небасхіл складаецца з празрыстых бліскучых сфераў, якія павольна рухаюцца, кожная на сваёй ноце, і ўтвараюць прыўкрасную мелодыю – музыку сфер, і кожная зорка, кожная планета дадае ў агульны аркестр сваё. Піфагор валодаў уменнем чуць тую музыку, можа быць, адзіны з усіх людзей. Хаця для гэтага трэба так няшмат – стацца часткай гармоніі Сусвету.

Паліна стаяла на ганку, пазірала ў зорнае неба, і ёй здавалася, што чуе, як сипяваюць зоры, і пяшчотна звініць поўня, нібы крышталёвы бакал, які стукнулі краем аб іншы... Толькі туга пра беднага Сымона, такога высакароднага і адважнага, перашкаджала адчуванню шчасця. Галоўнае — каб ён выжыў! Па-прайдзе, Паліна так і не пачала прымаць усур’ёз ягонае жаніхоўства, і цяпер дадаваліся пакуты сумлення і з гэтае прычыны.

Музыку Сфер парушылі прыглушаныя галасы, аднекуль з-за адрыны. Здаецца, голас Валянціна? Паліне чамусыці зрабілася трывожна. Можа быць, варта асьцярожна падысьці?

Выявілася – варта. Валянцін стаяў, прышкінуты съпіной да съцяны адрыны, нехта трymаў яго за горла... Бліснула лязо... Нож!

Паліна мімаволі ўскрыкнула. Нападнік павярнуў свой твар у промні поўні. Валянцінаў няродны дзядзька, “турэмшчык”! Твар дзядзькі, зарослы чорнай шчэццю, нагадваў ablічча ваўкалака.

— Дзевачка твая прыйшла? Можа, яна больш кемнай акажацца? Аддавай тое, што сёньня выкапалі! А то сябрука твойго зарэжу. Мне губляць няма чаго!

Паліна, запінаючыся, пачала тлумачыць пра фальшывыя зыліткі... Дзядзька зарагатаў. Паліне стала яшчэ больш страшна, калі зразумела, што турэмшчык – зусім ня п’яны. Яго няnavісьць была натуральным станам.

— Золата! Скарб! Чыгун! Вы гэта дзецям раскажыце, якія ў Крыжовай гары капаюцца. Дакуманты аддавайце!

— Якія “дакуманты”? – разгубілася Паліна. Ёй спакойна патлумачыў Валянцін.

— Ён думае, што мы ўвесь гэты час шукалі доказаў, што ён сын паліца, таго самага Лухверчыка, які вёску Саматыі спаліў. Каб хату адсудзіць.

— А што, скажаш, ня так? – ненавісна выгукнуў дзядзька, прышкінушы лязо нажа яшчэ шчыльней да горла скульптара, так што паказалася кроў. – Колькі жыву ў вашых Гарнушках, усе пра гэта плявузгаюць, касавурацца, дражняць. Усе да мяне падбіраюцца, са съвету зжыць хоцуць. Прыйзджаюць, шукаюць нешта. Мінулае вам спаць не дае! Мая хата! Спалю – не аддам. Нясі паперы, сука!

Валянцін выціснуў усъмешку.

— Ня бойся, Паліна, — і зьвярнуўся да турэмшчыка. — Дзядзька Панас, ну чаго ты перажываеш? Якое значэнне сёньня мае, чый ты сын? Хто ў цябе хату адбярэ, калі ў спадчыну засталася?

Дзядзьку калаціла, як у ліхаманцы.

— А як мне тут далей, калі пра майго бацьку даведающа? Хто мне будзе пазычаць, сыну ката? Мяне маці яшчэ ў дзяцінстве навучыла: нікому ня вер, а хто будзе капацца ў тваім паходжаньні – раты затыкай. Колькі я лычоў паразьбіваў усялякім цікаўнікам! Баяцца, змоўклі.

— Дзядзьку ў белым капелюшы, які клуб абмяраў, таксама вы?.. — жахнулася Паліна.

— А ты дакажы, любачка, што я! Той гад мне ўвогуле ў вочы заявіў: тут павінна хавацца таямніца, трэба разблытаць тайну радаводу, ёсьць невядомыя нашчадкі...

— Ды ён зусім не пра вас гаварыў! – адчайна запярэчыла Паліна. – Гэта ён пра Вінцэса Ращынскага, які жыў у дзевятынаццатым стагоддзі!

Дзядзька Панас зьдзекліва засымяўся, і раўнуў на пляменьніка:

— Скажы дзеўцы, каб прынесла, што знайшлі! Ды не мані! Мяне не падманеш. Я няпраўду чую, як сабака – кілбасы.

Паліна ня ведала, што рабіць. Зоры сьвяцілі так съвяточна, пяшчотна наігрываў на маленькай срэбнай скрыпачы цвыркун, недзе ў хаце стукаў посуд і дачытваліся па тэлевізары апошнія навіны... А тут час не існаваў. Лязо ля горла скульптара было самым страшным, што Паліна бачыла ў жыцьці. Хоць зусім нядаўна яна глядзела на скрываўлене цела Сымона...

Валянцін быў спакойны.

— Што ж, як хочаш, дзядзька Панас.

І схапіў таго за руکі. Паліна, як у сyne, назірала, як рука, што трymала нож, адводзіцца ўбок. Турэмшчык тузайся, лаяўся, брыкаўся... Нарэшце завыві ад болю ў запясьцях. А Валянцін прыгаворваў:

— Ціха, ціха... Ня рвіся. Я ж – скульптар. Кожны дзень камяні ўтаймоўваю.

Нож выпаў з саслабелай рукі нападніка...

І тут Паліна закрычала! Цывілізацыя ня здольная зьнішчыць дарэшты нашыя інстынкты, і ў кожнай жанчыны дасюль ёсьць патаемная зброя: ведзьмін крык. Ад якога коні з перапуду шалеюць. Толькі ня кожная сучасная кабета можа адпрэчыць ланцугі выхаванасыці і загарлаць, як гарлала яе прарабабка падчас наезду татараў або казакаў.

Паліне, аказваецца, гэта ўдалося.

Пасыля некаторай паўзы ў хаце ляслупі дзьверы, нехта бег на запозыненую дапамогу...

А потым была раніца, съветная, як вакно, працертае паводле парады “Літоўскай гаспадыні” суконкай з дробным мелам. І дарога ў Весьніцы – у яе сухім пыле так прыемна патаналі ногі, і няварта было шкадаваць, што пыл асядае на адзежу, нібыта пазначаючы еднасць падарожных з іх дарогай.

Весьніцы... Зусім маленькая вёсачка, хат дзесяць – і тое палова закінутыя, счарнелыя... Нават некалькі дамкоў яшчэ крытыя дранкай. Бабуля ў стракатай хустцы і вышترتай плюшавай жакетцы (гэта па такой гарачыні!) ўглядзалаася ў прыхадняў з-пад вузлаватай далані, нібыта яны стаялі не перад ёй, а недзе вельмі-вельмі далёка, на другім краі ейнага жыцьця.

— Рагманавы? Жыла сям'я. Вунь іхны дом, на тым канцы. Не, цяпер ніхто не жыве. Зъехалі яшчэ за Брэжневам. Куды? А хто іх ведае, дзеткі; куды... Ды вы ў чалавека спытайце. Ён на выходныя прыязджае, леці-

шча сабе ладзіць. Наташкі Рагманавай, фельдчарыцы, сынок. Добры такі дзядзька, машыну мае. Зноў стукае, чуец? Хлеба мне прывозіць, смашны такі, з семкамі.

Паліна і Валянцін пайшлі на стук.

Сапраўды, апошні дом, таксама з пачарнелых бярвенъняў, мяняўся — дах упрыгожыўся новым шыферам, гарышча перабудоўвалася пад мансарду. Немалады мужчына ў джынсавай кашулі з падвернутымі рукавамі, на галаве — завязаная па-пірацку чырвоная хустка, з-пад якой відаць чорныя з сівізной скроні, нешта майстраваў на двары. Вароты былі адчыненыя, і Паліна насымелілася папытцаца:

— Прабачце, калі ласка, магу я даведацца пра Генадзя Рагманава?

Голос яе здрадліва дрыжэў, і Валянцін узяў дзяўчыну за руку, каб падбадзёрыць. Але тут жа выпусьціў — госьці нават інстынктыўна пасунуліся назад. Да іх падыходзіў з ветлівай усьмешкай на суворым твары Вінцэс Рашчынскі.

Праўда, вочы ў яго былі цёмныя, а ня сінія, і пірацкая хустка і джынсавая кашуля відавочна належалі нашаму часу. Але — тое самае аблічча, якое вылепіў Валянцін, якое было на партрэце, намаляваным пaryжскім мастаком напрыканцы дзесятніцатага стагоддзя!

— Я — Генадзь Рагманаў, добры дзень. Чым магу?..

Зямля вояў і майстроў, герояў і здраднікаў, паэтай і блазнаў — а паспрабуй адрозніць, дзе — хто, плыла, нібы зялёная ладдзя, упрыгожаная сінімі дыяментамі азёраў і стужкамі раб, туды, куды кіраваў Найвышэйшы Стырнавы. Людзі разгойдвалі свой карабель, спрачаючыся за гонар пастаянца ля стырна, саштурхоўвалі адзін аднаго ў сусьветныя хвалі, і бясконца вырашалі, куды плыць, уяўляючы сябе гаспадарамі. “Вунь магутная каравэла з фарбаванымі ветразямі! Ці ня варта прыстроіцца за ёю?” “Ды мы ўвогуле тонем — аддавайце мне мой човен!” “Ат, плывем паціху — чаго яшчэ? Пакіруюць, куды належыць, і бяз нас...”

Беларусь плыла праз хвалі часу, і размываліся курганы, і разбураўліся замкі, быццам пірамідкі, збудаваныя дзецьмі з пяску. Што заставалася пэўным у гэтым плыткім съвеце?..

Маладая жанчына з вялікімі цёмнымі вачымі і процімай гістарычных датай у галаве, упрыгожанай каронай з цёмных косаў, ня ведала дакладнага адказу. Але верыла, што ён ёсьць.

Дарэмна спадзяванца і на тое, што навечна застанецца на гранітным пастаменце перад домам культуры вёскі Гарнушкі Наёўскага раёну скульптура пайстаницкага філосафа Вінцэс Рашчынскага.

Але, можа, прастаіць яна больш-менш доўга — і мясцовыя дзецы змогуць даваць уцімны адказ на пытаныне прыезджых: “А каму гэты помнік?”

— Нешта ня хочацца мне ісьці на іхнюю “прэзентацыю” ў сталоўку, — скептычна прагаварыў Сымон, “зацыраваны” дастаткова добра, каб змог вытрымаць шлях у Гарнушкі, нават па дарозе, размытай вясновымі ручайнамі. — Пачнуть мясцовыя кіраўнікі на “трасянцы” прамовы прамаўляць, тады “алаверды” па крузе — зноў хваласьпевы пад гарэлку. Пад канец большая палова ўжо ня будзе памятаць, з якой нагоды застольле. Задуха, штурханіна...

— А давайце адзначым па-свойму! Пайшлі на Крыжовую гару, — весела прапанавала Паліна, захутаная ў белы плашчык. — Надвор’е якое! Там, відаць, пралескі цвітуть.

— Пакрыўдзяцца землякі... — засумняваўся Валянцін.

— Няхай крыўдзяцца! Ты ж стол з сабой не забіраеш. А забыўся, якіх намаганьняў каштавала атрымаць дазвол на адкрыццё помніка? Колькі давялося паходзіць, колькі паважаных людзей “падключыць”? Пазнаю цябе, радзіма. Дасюль баяцца слова “паўстанец”. Нават калі таго паўстанца сто гадоў як сярод жывых няма!

З вяршыні Крыжовай гары Гарнушкі выглядалі маленькімі, мірнымі, здавалася, што ў гэтых хацінках ня можа здарацца вялікіх трагедый і нараджацца вялікіх людзей.

Але гэта быў усяго толькі кавалак сусвету, такі самы, як і іншыя, зтымі самымі суадносінамі добра і зла.

— Слухай... Валянцін... Аднаго... не могу зразумець... — Сымон яшчэ не зусім вярнуўся да ранейшай супермэнскай формы — пакуль узышоў на гару, дык задыхаўся. — Ты сустрэўся з чалавекам, які зламаў табе жыцьцё, і нават ня зъезьдзіў яму па пысе! І на дзядзьку свайго, што ледзь цябе не зарэзаў, не заявіў. Ты што, такі ўседаравальны?

Валянцін не зьбіраўся апраўдацца.

— Я зайды лічыў, што душэўныя пакуты — горш за цялесныя. Ну выцяў бы я напарніка — шмат ён ад гэтага пацярпеў бы? А ён жа ўсё жыцьцё пакутуе ад того, што ня даў Бог таленту, ад зайдзрасці кане. А дзядзька Панас усё жыцьцё ў страху жыве. Ды ў іх жа пекла на зямлі! Іх шкадаваць трэба.

Маленькая аблачынка над гарой ляцела, быццам пяро, згубленае легендарнай птушкай Сімург, якую шукаюць усе птушкі на съвеце, каб зразумець, што яе няма.

— А чаму Марыя Апанасаўна не прыехала? — пацікавіўся Сымон. Паліна паківала галавой.

— Маці так і не даравала мне, што я адшукала бацьку.

— Так, крутая ў цябе цешча, Валянцін, — пасміхнуўся Сымон. — Я б з ёй лепей упраўляўся.

Валянцін зьбянтэжана кашлянуў.

— І спадар Генадзь кудысьці зьнік... — працягваў штурман.

Паліна ціха засімлялася.

— Ды людзі пачалі зайважаць падабенства яго з помнікам. Пальцамі паказваць. Ён і ня вытрымаў. Да таго ж заўтра ў ягонай студыі съпектакль, паехаў на прагон у Вільню.

— Дык вы дакапаліся, адкуль такое падабенства? — зноў пацікавіўся Сымон.

— Не, — уздыхнула Паліна. — Ніякіх сълядоў. Зразумела толькі, што выпадковым такое супадзенне ablіčau быць ня можа. Хаця на магіле Рашчынскага разьбілі герб — значыць, прызналі, што апошні ў родзе. Братоў і сясыцёр ён ня меў. Хіба што ёсьць зачэпка — невядомы бацька аднаго з Рагманавых. Па ўзросцце бязбацькавіч мог быць сынам Вінцэсі Рашчынскага — але нарадзіўся, калі той жыў у Парыжы. Так што — цемра часу. Ды каго з нас ні ўзяць — колькі ў нас крыві намяшана! Колькі людзей, пра якіх мы ніколі ня чулі, перадалі асабіста нам свае вартасці і заганы, цяжар сваіх грахоў і веліч добрых учынкаў. Нават у Бібліі шмат разоў паўтараецца пра адказнасць да сёмага калена.

— Гэта ты пра карму? — удакладніў Сымон.

— Ды кінь свае ўсходнія вышукі! — пакрывілася Паліна. — У нас хапае свайго — і філософіі, і містыкі. Ведаю адно — Гасподзь заўсёды дае магчымасць выбару. Ёсьць прадвызначанасць — і ёсьць наша воля. Усё ўраўнаважана ў гэтым ня лепшым, але падораным нам съвеце. Нават самы страшны праклён можа страціць моц ад аднаго подыху добра. Тоё, што

ўчынялі продкі, адбіваецца на нас, але й тое, што мы ўчыняем – ведаюць продкі.

— Гэта ў кітайцаў... — пачаў быў Сымон, але Паліна і Валянцін перашкодзілі распачацца чарговай лекцыі па ўсходній філасофіі.

Любі сваё, спадар!

Вечер ударыў у твары, і быў ён вільготным, як зrezаныя на золку кветкі. Ды яшчэ з сасны пасыпаліся дробныя краплі – слёзы, і ўсьмешка сусьвету стала трохі сумнай. Сымон разыліў у падрыхтаваныя чаракі-напарсткі нейкі цёмны настой.

— Гэта можна... На тыбецкіх травах... Жартую, жартую – настоена на нашым, беларускім, дзівасіле. Ну, за Вінцэсія Рашчынскага!

Маладая трава зашумела, нібыта па ёй прайшоў нехта нябачны, стаў побач.

— За вечную памяць! За Беларусь!

— За Беларусь!

І нас забудуць непапраўна рана.
Як мы забылі – так забудуць нас.
Наш сълед зямны загасіцца, як рана,
Як гас্যне слуцкі залаты паяс.
Не затримацца ні радком, ні вершам.
Парсунा страціць колер і імя.
Хто быў апошнім – той ня стане першым,
І першага таксама зъесць зямля.
І я таму над пыльнай кнігай сълепну,
І падымаю камні на кладах,
І разబіраю тонкі почырк неба
Па лісьцем зацярушаных сълядах.
Я памяці служу, як служаць храму.
Між мною і мінуўшчынай – ня шкло,
А лёгкі дождж, і агароджа Брамы –
Архангела празрыстае крыло.
І можа, я – таксама толькі кніга
З лістамі, недаступнымі дажджу.
Няхай маё імя забудуць звыкла –
Я буду жыць у тым, што запішу!

2003